

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Гарькавченко Катерина Геннадіївна
УДК 327:325(292.2)"19/20"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СВІТУ У 90-Х РР. ХХ –
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: БОРОТЬБА ЗА АРКТИКУ

Спеціальність 07. 00. 02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. Г. Гарькавченко

Науковий керівник:
Набока Олександр Вікторович,
доктор історичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Гарькавченко К. Г. Територіально-політичний поділ світу в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ століття: боротьба за Арктику. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 «Всесвітня історія». – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Старобільськ, 2017.

У дисертації комплексно досліджено міжнародні відносини в Арктиці в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Розглянуто політику провідних північних держав: США, Канади, Росії, Норвегії, Данії, КНР. Доказано, що активізація суперництва між ними початку ХХІ ст. була пов'язана з тим, що в умовах глобального потепління з'явилися можливості для економічного використання регіону, де знаходяться значні запаси вуглицевих корисних копалин (нафти та газу) та через який проходять важливі морські шляхи. Виявлено, що ключовим протистоянням у полярній зоні є американсько-російське. Обидві сторони намагаються реалізувати власний сценарій розвитку міжнародних процесів. Якщо Вашингтон прагне зберегти в Арктиці міжнародну систему, створену після закінчення «холодної війни», то Москва виступає за розподіл Арктики на «зони впливу».

Значна увага приділена дослідженню еволюції політики Арктичної ради, проаналізована її спроможність реагувати на нові виклики та ризики, що з'явилися у регіоні з початку ХХІ ст.

Доведено, що боротьба за володіння природними ресурсами Арктики початку ХХІ ст. тільки починається, оскільки регіон має важливе військово-стратегічне значення. Зазначений регіон виступає зручною позицією старту балістичних ракет, систем протиракетної оборони (ПРО) та інших елементів систем стратегічного стримування.

Військово-морські сили, завдяки глобальному потеплінню та поступовому скороченню площі льодів, отримують можливість діяти в Арктиці більш активно.

Для транснаціональних корпорацій важливо, що через Арктику проходять найкоротші морські і повітряні маршрути між Північною Америкою й Євразією. По мірі танення льодового покриву, морський шлях через арктичні широти дозволить скоротити на 40 % протяжність маршрутів між Європою та Далеким Сходом.

Виявлено, що гарантами існуючого регіонального порядку в Арктиці намагаються виступати США та Канада. Розглянувши політику зазначених держав, можна зробити наступні висновки. Незважаючи на те, що після закінчення «холодної війни» Вашингтон і Оттава змогли виробити спільну позицію в ключових питаннях щодо розвитку міжнародних процесів в арктичному регіоні, тим не менш між державами зберігаються й протиріччя, які заважають їм виступити єдиним фронтом у формуванні регіонального порядку. Якщо в проблемах, пов'язаних із охороною навколишнього середовища в Арктиці, соціального захисту корінного населення, дотримання режиму вільного проходу суден через арктичні морські шляхи та розвитком пошуково-рятувальної інфраструктури в американсько-канадських відносинах існує відносне взаєморозуміння, то розподіл континентального шельфу та деякі суперечки вносять дисбаланс у відносини двох держав.

Показано, що американську арктичну політику 90-х рр. XX – початку XXI ст. можна розділити на два великих етапи. Перший з них охоплює невеликий період початку 90-х рр., XX ст., коли після закінчення «холодної війни» США ще деякий час намагалися зберігати суверенітет в процесі прийняття ключових рішень та вважали погрозою для національних інтересів будь-які спроби інших полярних країн створити наднаціональні структури, які мали вирішувати весь комплекс арктичних проблем, перш за все, в екологічній сфері.

Розглянуто нові тенденції арктичної стратегії США, які почали проявлятися після призначення Б. Клінтона президентом Сполучених Штатів. Білий дім активно включився в процес створення нового міжнародного порядку, ключовими засадами якого стали: свобода комерційної діяльності, вільне пересування Північним Льодовитим океаном, захист навколишнього середовища, колективне вирішення територіальних суперечок через глобальні інституції, соціальна підтримка корінного населення. З початку XXI ст. США перетворилися з критика на адепта визначених ідей, виступаючи проти спроб інших держав вийти за межі, встановленого в Арктиці міжнародного порядку.

Виділено причини, які спонукали Вашингтон обрати нову арктичну стратегію. По-перше, певний час адміністрації США не приділяли належної уваги проблемам регіону, в якості ключової розглядали охорону навколишнього середовища. Отже, Білий дім виявився неготовий вступити у суперництво з іншими державами за ресурси Північного Льодовитого океану, у період її загострення в першому десятиріччі XXI ст. За рівнем розвитку інфраструктури, чисельністю криголамного флоту та іншими параметрами, США явно поступалися Канаді та Росії. До того ж, Конгрес досі не ратифікував «Конвенцію ООН з міжнародного права», що також істотно обмежує можливості проведення активної арктичної політики. У цих умовах, Вашингтон вимушений був вдаватися до тактики, яка неодноразово впроваджувалася в інших регіонах, якщо не вдавалося одноосібне домінування. Сутність даного підходу полягала у гарантуванні певних привілеїв незалежно від наявності їх військових та військово-морських сил. Основою зазначеної регіональної системи виступає американське економічне домінування, засноване на вільному пересуванні товарів та капіталів та свободі морів. Аналіз офіційних документів продемонстрував, що подібна тактика в досліджуваній період була реалізована в Арктиці.

Основою впровадження американського бачення розвитку регіональних процесів виступає Арктична рада. У 2015 р. США очолили зазначену

інституцію. Разом з тим, отримали додаткові важелі впливу задля поширення національних інтересів.

Доведено, що не всі полярні держави розділяють американські підходи. Головним суперником США виступає Росія, яка має власний погляд на арктичні проблеми, заснований на концепції «реальної політики». Постійні намагання Москви продемонструвати власну військову міць, викликають занепокоєння Вашингтону. Натомість американські стратеги вважають маловірогідним початок військового протистояння в Арктиці. Разом з тим, Білий дім реалізує політику спрямовану на розвиток інфраструктури, будівництво глибинних портів та криголамів, модернізацію систем спостереження та елементів протиракетної оборони. Також, з метою збільшення ефективності роботи, проводиться реструктуризація старої системи командування військовими та військово-морськими силами в Арктиці. Помітна активність американського керівництва і на міжнародній арені в цілому. Зокрема, в останні роки Вашингтон підписав важливі угоди про військово-співробітництво з Канадою.

У майбутньому визначені кроки виступатимуть гарантією стабільності створеного в Арктиці міжнародного порядку та попереджатимуть спроби його порушення, насамперед зі сторони РФ.

Доведено, що Канада з 90-х рр. ХХ ст. визначила курс, спрямований на лідерство в арктичному регіоні. Разом з тим, ініціювала створення базових принципів нового регіонального порядку після закінчення «холодної війни». Ключовим визначено принцип колективної відповідальності у вирішенні проблеми, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, науковими дослідженнями кліматичних змін, підвищенням стандартів життя корінного населення та ін. Разом з тим, Оттава виступила ініціатором створення у 1996 р. Арктичної ради та спромоглася долучити до участі в структурі всіх арктичних держав.

Разом з тим, реалізуючи вищезгадану стратегію, Канада не готова відмовитися від принципів «реальної політики» в арктичному регіоні, оскільки

в умовах загострення боротьби за арктичні ресурси, це означає можливе відставання від інших держав, перш за все, РФ та США. Отже, керівництво країни активно нарощує арктичний військовий контингент, сприяє розвитку морської інфраструктури та проводить масштабну модернізацію криголамного флоту. Все це пояснюється необхідністю захисту національного суверенітету в Арктиці та задля збереження під контролем Північно-західного морського проходу. Важливою складовою цього курсу вважається також масштабний видобуток нафти та газу, що обумовлює активну участь Оттави в гонитві за розподіленням континентального шельфу. На початку XXI ст. Канада вважає продовженням своєї сухопутної території значні полярні території та проводить регулярні наукові експедиції з метою збору доказів для Комісії ООН з континентального шельфу. Відзначимо, що претензії Канади щодо зазначеного питання протирічать російським інтересам та змушують Оттаву протидіяти Москві у союзі з Вашингтоном, незважаючи на наявність певних територіальних спорів. Визначена ситуація надає США можливість для використання значної військової та інфраструктурної потужностей Канади задля стримання РФ.

Виявлено, що з початку XXI ст. в Арктиці Росія демонструє традиційні для неї підходи до вирішення регіональних справ. Російська арктична стратегія базується на принципах «реальної політики», згідно з якими вплив держави в певному регіоні формується за допомогою військової присутності та розподіленні на чіткі «зони впливу». Присутність конкурентів у власній зоні впливу, не беручи до уваги комерційну активність, або діяльність, пов'язану з захистом навколишнього середовища сприймається як загроза національним інтересам. Отже, у цьому й полягає головна причина протиріч із США та іншими учасниками міжнародних арктичних процесів, які традиційно виступають ініціаторами створення системи колективної відповідальності комплексу політичних, економічних, соціальних та екологічних процесів, що відбуваються в регіоні. У Москві з насторогою сприймають будь-які спроби окреслити її арктичну силу будь-якими межами та принципами, вважаючи, що

прийняття їх створить загрозу національному суверенітету та вигідно державам, які російське керівництво вважає конкурентами. Виходячи з вищезгаданого, Кремль проводить досить специфічний курс та вважає міжнародні структури типу Арктичної ради допоміжним майданчиком взаємодії між полярними державами, співпрацює в межах категорії другорядних питань як охорона навколишнього середовища. Вирішенням іншої категорії проблем Росія займається самостійно, не допускаючи втручання міжнародного співтовариства. Ключовою з них виступає всебічний захист від «посягань» на територію арктичного регіону, яку Москва вважає зоною своїх стратегічних інтересів та включає у склад арктичні сухопутні території, територіальні води в Північному Льодовитому океані, а також зону континентального шельфу, на які має претензії. Саме спроби Росії добитися визнання міжнародним співтовариством претензій на величезну океанічну територією, дно якої вважає геологічним продовженням своєї сухопутної території викликають занепокоєння з боку світової спільноти. Мова йде не лише про позови до Комісії ООН з питань континентального шельфу зацікавлених держав-учасниць спору, а, перш за все застосування неприйнятних методів політики РФ у зазначеному регіоні. Насамперед у 2007 р. був встановлений прапор РФ на дні Північного Льодовитого океану в районі Північного полюсу. Зазначена подія викликала широкий резонанс та спричинила незадоволення інших арктичних країн. У свою чергу, Кремль розцінив критику, як посягання на державні інтереси, захист яких було вирішено підкріпити розміщенням додаткових військових та військово-морських сил у регіоні. Однак висловлені застереження представників російського керівництва щодо посилення присутності в арктичному регіоні було лише на словах. Це призвело до зменшення напруги у відносинах між сторонами. Слід зазначити, що в Арктиці існує низка проблем, ключовою виступає різниця поглядів ключових акторів щодо арктичної проблеми. У перспективі, не можна відкидати, це може призвести до чергового протистояння та політики мілітаризації регіону.

Доведено, що загострення протиріч між головними акторами арктичної політики – США, Канади та РФ, початку XXI ст. суттєвим чином вплинуло на регіональну політику Данія та Норвегія. Для забезпечення власних інтересів в Арктиці, держави змушені лавіювати між значущими гравцями. При цьому арктична стратегія двох країн різниться. Так, Данія намагається проводити виважений курс та розвивати відносини з усіма учасниками міжнародних процесів, в тому числі з такою новою силою, як Китай. У свою чергу, Норвегія як член НАТО, у більшості арктичних питань підтримує впливових заокеанських партнерів – США та Канаду. Це обумовлює наростання норвезько-російських протиріч.

Доведено, що у досліджуваній період новою характерною ознакою міжнародних відносин в арктичному регіоні стала поява нових впливових гравців, таких як Китай. Оскільки динамічно зростаюча китайська економіка гостро потребує нових джерел вуглецевих ресурсів. Природно, що арктичні території, які багаті на нафту та газ привертають увагу Пекіну. Також, слід відзначити, залежність китайського господарства від глобальних ринків, що робить актуальним проблему вільного та безперешкодного проходу арктичними морськими шляхами. Користуючись тим, що регіональний порядок в Арктиці тільки складається, КНР прагне стати активним учасником цього процесу, не будучи арктичною державою. Основою китайської арктичної стратегії стала ідея про те, що даний регіон не є власністю конкретної групи країн, які мають полярні кордони. Арктика – це перш за все, надбання всього людства і кожна держава має право на використання його багатств. Для реалізації свого курсу, Пекін застосовує комплекс різноманітних заходів, серед яких найбільш значущими є посилення військової присутності, активізація арктичних наукових досліджень, посилення економічного співробітництва з арктичними державами, які зацікавлені в значних фінансових інвестиціях в економіку. Крім того, китайське керівництво прагнуло закріпити свій міжнародний статус в Арктиці, наполегливо добиваючись рангу постійного спостерігача в Арктичній раді. Зазначена стратегія приносить певні результати.

У 2013 р. Пекін, за підтримки Данії та Ісландії, отримав бажаний для себе статус постійного спостерігача в Арктичній раді.

Разом з тим, наполегливі зусилля КНР закріпитися в арктичному регіоні викликають занепокоєння впливових гравців, як РФ та Канада. Для визначених держав принциповими виступають питання суверенітету, контролю над морськими шляхами та континентальним шельфом з насторогою ставляться до ініціатив Пекіну та бажання реформувати існуючі міжнародні та нормативно-правові механізми вирішення проблем в Арктиці. У свою чергу, США, які не ратифікували «Конвенцію ООН з морського права» зайняли вичікувальну позицію, оскільки китайські претензії на даний момент не загрожують американським інтересам.

Доведено, що процес становлення регіонального порядку в Арктиці триває.

Ключові слова: Арктика, полярна зона, глобальне потепління, США, Канада, Росія, Норвегія, Данія, Китай, Арктична рада.

Список публікацій здобувача:

1. Гарькавченко К. Територіально-політичний поділ світу в XXI ст.: боротьба за Арктику / К. Гарькавченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 4 (293): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2015. – С. 32–39;

2. Garkavchenko K. The Arctic's role in global supply and energy security / K. Garkavchenko // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 8 (297): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2015. – С. 30–34

3. Garkavchenko K. Ice melting as the huge opportunity for policy making / K. Garkavchenko // Wyzsza Szkola Informatyki i Umiejetnosci (WSIU) – № 2 (6): Modernizacja Edukacji. – Lodz, Polska: WSIU, 2016. – P. 20–22

4. Гарькавченко К. Політика США в Арктиці в першому-другому десятилітті XXI ст. / К. Гарькавченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 8 (305): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2016. – С. 60–69

5. Гарькавченко К. Арктична політика Китаю наприкінці 90-х рр. XX – початку XXI ст. / Гарькавченко К. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 117 (2). – С. 100–104.

ABSTRACT

Garkavchenko K. G. Territorial and political division of the world in the 90's. XX – the beginning of the XXI century: the struggle for the Arctic. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate degree in historical sciences (doctor of philosophy) in specialty 07.00.02 «World History». –Lugansk National Taras Shevchenko University, Starobilsk, 2017.

In the thesis, international relations in the Arctic were comprehensively studied in the 90s. XX century – the beginning of the XXI century. The policy of leading northern countries was examined: the USA, Canada, Russia, Norway, Denmark, and China.

It is proved that the intensification of contest between them at the beginning of the 21st century was due to the fact that in conditions of global warming, there appeared to be opportunities for economic use of the region where major amount of carbon minerals (oil and gas) are located and important marine passages go through it. It was revealed that the key geopolitical conflict in the polar zone is the American-Russian one. Both sides implement their own development scenario of international processes here. If Washington tries to keep the international system created in the Arctic after the end of the Cold War on the one hand, Moscow seeks to divide the Arctic into «zones of influence on the other hand».

Considerable attention was paid to the study of the evolution of the Arctic Council policy, its ability to respond to new challenges and risks that emerged in the region at the beginning of the 21st century was analyzed.

It is proved that the struggle for possession of the Arctic natural resources in the early twenty-first century only begins, as the region has an important military-strategic significance. There are convenient positions for the launch of ballistic missiles, anti-ballistic missile system (ABMs) and other elements of strategic deterrence. Naval forces due to global warming and the gradual reduction of the area of ice are able to operate more actively in the Arctic.

It is important for transnational corporations that the shortest sea and air routes between North America and Eurasia do through the Arctic. Due to ice melting, the sea route through the arctic latitudes will reduce the length of routes between Europe and the Far East by 40 %.

It is revealed that the USA and Canada are trying to act as guarantors of the existing regional order in the Arctic.

It was defined that at the beginning of the XXI century Russian arctic strategy is based on the principles of «real politics», according to which the influence of the state in a given region is formed by means of military presence and distribution of it to clear «zones of influence».

It is proved that the intensification of antagonisms between the main actors of the Arctic policy - the USA, Canada and Russia at the beginning of the 21st century significantly affect the regional policy of such states as Denmark and Norway. To secure their own interests in the Arctic, they have to maneuver between more significant players. At the same time, the Arctic strategy of the two countries varies. For example, Denmark is trying to hold a balanced course and develop relations with all the participants in international processes, including such strong player as China. Whereas, Norway, as a member of NATO, in most of the Arctic issues entertain a view of influential overseas partners – the United States and Canada to the questions related to Arctic matters. This causes an increase in Norwegian-Russian contradictions.

It has been proved that the new feature of international relations in the Arctic region was appearance of new influential players, such as China. Dynamically growing Chinese economy is in desperate need of new sources of carbon resources, it is obvious, that the Arctic territories, rich in oil and gas, are attracting Beijing's attention.

Key words: Arctic, Arctic zone, global warming, USA, Canada, Russia, Norway, Denmark, China, Arctic Council.

Publisher publication list:

1. Garkavchenko K. Territorial-political division of the world in the twenty-first century: the struggle for the Arctic / K. Garkavchenko // Bulletin of Lugansk National Taras Shevchenko University: Collection of scientific works. – Issue 4 (293): Historical Sciences. – Starobilsk: LNU, 2015. – P. 32–39;

2. Garkavchenko K. The Arctic's role in global supply and energy security / K. Garkavchenko // Bulletin of Lugansk National Taras Shevchenko University: Collection of scientific works. - Issue 8 (297): Historical Sciences. – Starobilsk: LNU, 2015. – P. 30–34

3. Garkavchenko K. Ice Melting as the Great Opportunity for Policy Making / K. Garkavchenko // Wyzna Szkola Informatyki i Umiejetnosci (WSIU) –№. 2 (6): Modernization of the Edukacji. – Lodz, Poland: WSIU, 2016. – P. 20–22

4. Garkavchenko K. Politics of the USA in the Arctic in the first or second decade of the XXI century. / K. Garkavchenko // Bulletin of Lugansk National Taras Shevchenko University: Collection of scientific works. – Issue 8 (305): Historical Sciences. – Starobilsk: LNU, 2016. – P. 60–69

5. Garkavchenko K. The artistic policy of China in the late 90's. XX – early XXI century. / K.Garkavchenko // Gilea: Scientific Bulletin. Collection of scientific works / Goal. Ed. VM Vashkevich. – K.: Gilea, 2017. – № 117 (2). – P. 100–104.

ЗМІСТ

ВСТУП		15
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА		
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....		20
1.1. Джерельна база дослідження		20
1.2. Аналіз історіографії		24
1.3. Методологічні засади дослідження.....		31
Висновки до розділу 1		34
РОЗДІЛ 2 РОЛЬ АРКТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. ХХ –		
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ		36
2.1. Система міжнародного співробітництва в Арктичному басейні		
в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.....		36
2.2. Кліматичні зміни в арктичному регіоні наприкінці ХХ –		
початку ХХІ ст. та їх економічні і міжнародні наслідки.....		39
Висновки до розділу 2.....		49
РОЗДІЛ 3 АРКТИЧНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОРЯДОК В 90-Х РР.		
ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ТА ПОЛІТИКА ПРОВІДНИХ ЗАХІДНИХ		
ПОЛЯРНИХ ДЕРЖАВ (США, КАНАДА, НОРВЕГІЯ, ДАНІЯ)		51
3.1. Трансформація американського арктичного курсу в 90-х рр. ХХ –		
початку ХХІ ст.		51
3.2. Канада: арктичні перспективи як спокуса глобалізмом		100
3.3. Данія та Норвегія в системі міжнародних відносин в арктичному		
регіоні		111
Висновки до розділу 3.....		119
РОЗДІЛ 4 АРКТИЧНІ ПРЕТЕНЗІЇ РОСІЇ І КИТАЮ ТА РОЗВИТОК		
МІЖНАРОДНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОЛЯРНІЙ ЗОНІ В 90-Х РР. ХХ –		
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.		123
4.1. Розвиток російської арктичної політики в 90-х рр. ХХ –		
початку ХХІ ст.....		123
4.2. Північний морський шлях та його економіко-політичне		

значення в арктичній політиці Росії	141
4.3. Арктична політика Китаю наприкінці 90-х рр. XX – початку XXI ст.	152
Висновки до розділу 4.....	161
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	172

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток міжнародних відносин на початку XXI ст., серед іншого, характеризується зростанням економічного та військово-політичного суперництва провідних держав світу в арктичному регіоні. Це обумовлено тим, що у зв'язку з глобальним потеплінням та динамічним таненням арктичної криги, з'явилися можливості для масштабного видобутку вуглецевих ресурсів, а також розвитку стратегічно важливих морських шляхів.

Зростання залежності світової економіки від енергоресурсів і, у першу чергу, від нафти та природного газу змушує військово-політичне керівництво ряду країн, серед яких Данія, Канада, Китай, Норвегія, Росія, США, вдатися до активної розробки нових стратегій просування своїх національних інтересів в зоні Арктики. Задля реалізації зазначеного завдання було задіяно всі ключові сфери зовнішньополітичного регулювання: від наукових досліджень і мирного освоєння арктичних морів до широкомасштабних військових заходів у районах Північного Льодовитого океану.

Питання визначення власності енергоресурсів арктичного регіону, які, за попередніми розрахунками експертів, складають до 25 % усіх нерозвіданих запасів нафти та газу у світі, для провідних північних країн стали першочерговими, що, у свою чергу, підвищило ймовірність конфлікту інтересів між ними й виникнення кризових міжнародних ситуацій в Арктиці.

Саме тому аналіз і прогнози розвитку подій навколо визначення міжнародного правового режиму Арктики набувають все більшого й більшого значення.

Не може стояти осторонь порушеного питання й Україна, яка, урахувавши відносну бідність її власної сировинної бази, повинна сьогодні пильно стежити за можливими змінами на світовому ринку енергоносіїв як у найближчій, так і в найвіддаленішій перспективах.

Варто також зазначити, що вказана проблематика не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, незважаючи на свою значущість. Отже, враховуючи все вищевикладене, можна говорити про актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної програми Науково-дослідного центру імені В. М. Бейліса «Схід-Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (державна реєстрація № 0103U003602). Робота відображає один із головних напрямків діяльності кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин і є одним із пріоритетних напрямків науково-дослідної роботи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єкт дослідження – міжнародні відносини 90-х рр. XX – початку XXI ст. в арктичному регіоні.

Предмет дослідження – сукупність зовнішньополітичних програм, дипломатичних і військових заходів щодо їх реалізації, а також кроків із розвитку мирного співробітництва в арктичному регіоні, зроблених урядами Данії, Канади, Китаю, Норвегії, Росії та США, як головними учасниками процесу територіально-політичного поділу Арктики в 90-х рр. XX – початку XXI ст. Усе це в цілому складає зміст процесу визначення територіально-політичної приналежності арктичних територій.

Мета дослідження – на основі аналізу джерел, враховуючи результати вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографіях, дослідити процес створення комплексної об'єктивної реконструкції фактичного змісту та міжнародно-політичного значення міжнародних протиріч в Арктиці протягом досліджуваного періоду.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі **завдання**:

1. Проаналізувати джерельну базу та історіографію дослідження;
2. Дослідити міжнародно-політичне та економічне значення Арктики в сучасних міжнародних відносинах і в найближчій перспективі;

3. Проаналізувати зміст зовнішньополітичних програм США, Канади, Росії, Данії, Норвегії та Китаю щодо реалізації їх інтересів в Арктиці, а також найважливіші кроки з практичної реалізації цих програм;

4. Оцінити перспективи розвитку міжнародного співробітництва в регіоні у зв'язку з необхідністю вирішення існуючих проблем транскордонного порядку;

5. Визначити конструктивний потенціал міжнародного арктичного співробітництва на фоні загострення територіальних спорів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1996 по 2015 рр.

Нижньою хронологічною межею обрано 1996 р., коли було створено міждержавну організацію Арктична рада, до якої ввійшли провідні полярні держави. Цей міжнародний орган мав забезпечувати реалізацію спільних програм щодо соціально-економічного освоєння арктичного регіону, використання і розвитку північних морських шляхів, збереження навколишнього середовища та підвищення соціальних стандартів життя місцевого населення. Створення Арктичної ради стало важливим кроком на шляху до встановлення нового регіонального порядку в Арктиці, як частини глобальної системи, формування якої почало відбуватися після завершення «холодної війни».

Верхньою хронологічною межею обрано 2015 р., коли США взяли на себе головування в Арктичній раді. Це дозволило Вашингтону отримати допоміжні можливості для того, щоб закріпити в Арктиці вигідний йому регіональний порядок, заснований на спільному використанні арктичних надр, вільної комерції та судноплавстві.

Територіальні межі дослідження. Події, які досліджувалися, відбувалися на території арктичного регіону. Також було розглянуто політичні процеси, що проходили в США, Канаді, Росії, Данії, Норвегії та Китаю.

Методологічну основу роботи складають загальнонаукові принципи багатофакторності, детермінізму, історизму, конкретності, об'єктивності, системності та цілісності. Події розглядаються в їх взаємозв'язку та в

сукупності виявлених історичних фактів. Основними структуроутворюючими принципами дослідження є використання методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного і логічного аналізів, методів емпіричних досліджень: аналіз документів, використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного методів.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному вивченні міжнародних відносин у Арктиці та політики США, Росії, Канади, Норвегії, Данії та Китаю в цьому регіоні у 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Уперше:

– комплексно розглянуто зміст міжнародного суперництва щодо визначення обґрунтованості територіальних претензій США, Канади, Росії, Данії, Норвегії та Китаю в Арктиці в 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Удосконалено:

– періодизацію історії міжнародних відносин в Арктиці в 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Набули подальшого розвитку:

– висновки про те, що Арктика в досліджуваний період стала регіоном, де провідні держави намагаються впроваджувати різні геополітичні стратегії. З одного боку, США виступає за ліквідацію будь-яких перепон для вільної комерції та судноплавства; з іншого – Росія намагається реалізувати сценарій, за яким полярна зона розділяється на стійкі «зони впливу».

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його положень у роботі державних структур, які відповідають за реалізацію зовнішньополітичного курсу України. Фактичний матеріал та висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані дослідниками історії міжнародних відносин в арктичному регіоні та під час підготовки курсів і спецкурсів з історії міжнародних відносин новітнього часу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, викладені в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса

Шевченка. Результати вивчення проблеми також були викладені автором у формі доповіді на міжнародних та всеукраїнських конференціях: студентському науковому форумі «Украина и ОБСЕ: Развитие демократических институтов и общества свободы» (Луганськ, березень 2013 р.); III Міжнародному молодіжному форумі «Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія» (Київ, березень 2015 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (Київ, квітень 2016 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, із них 174 сторінок – основний текст. Список використаних джерел міститься на 22 сторінках і складає 207 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження складають опубліковані документи, які можна умовно розділити на три групи: офіційні документи, матеріали преси, наукові праці та аналітичні доповіді учасників досліджуваних подій.

Наявні документальні матеріали значною мірою сприяють вивченню обставин ескалації міжнародної конкуренції за контроль над Арктикою у досліджуваний період, а також дозволяють скласти враження про основи міжнародної співпраці, спрямованої на усунення існуючих в регіоні проблем, що потребують невідкладного вирішення.

Першу групу джерел складають опубліковані документальні матеріали офіційного характеру. У розпорядженні дослідників наявні численні міжнародні правові акти: конвенції, декларації, резолюції та інші документи, в яких закріплений статус Арктичного регіону, основні положення використання морських шляхів та право проходу через них комерційних та військових кораблів, спосіб вирішення суперечок. Серед головних міжнародних нормативно-правових актів можна виділити наступні: «Декларация об учреждении Арктического Совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996» [2], «Конвенция ООН по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982» [6], «Agreement on Enhancing International Arctic Scientific Cooperation, 2017» [16]. Ці документи є юридичною основою арктичного міжнародного порядку, який почав оформлюватися ще у 80-х рр. ХХ ст.

Значну роль у процесі вирішення суперечок щодо міжнародно-правового статусу Арктики відіграють «Нуукська декларація 2001 р.» [7] та «Томсьька декларація, 2009 р.» [61], підписані членами Арктичної ради. У документах визначені основні напрямки здійснення співробітництва, координації й

взаємодії арктичних держав, зазначена активна участь корінних народів Півночі й інших жителів Арктики у процесі вирішення загальноарктичних питань; встановлена система контролю і координації за виконанням екологічних програм, поширення інформації та заохочення освітніх ініціатив з питань, пов'язаних з Арктикою.

У вищезгаданих угодах наголошується, що Арктична рада не займається проблемами військової безпеки й демілітаризації Арктики, незважаючи на те, що спочатку ця галузь планувалася як одна з пріоритетних у діяльності цього органу. Обумовлюється це тим, що Арктика є одним з найбільш мілітаризованих та нуклеаризованих регіонів Землі.

Важливу роль у процесі формування уявлень про арктичну політику провідних держав, зокрема, США, РФ, Канади, Норвегії та Данії відіграли офіційні документи, у різні роки підготовлені урядами цих країн. Це переважно документальні матеріали, у яких висвітлюється стратегія дій у полярній зоні, мета та завдання арктичної політики, перспективи економічного освоєння цього регіону.

Якщо говорити про офіційні документи американської зовнішньої політики, то найбільш корисними виявилися: «National Security Decision Memorandum 144. December 22, 1971» [38], «United States Policy on the Arctic and Antarctic Regions. Presidential decision directive NSC-26. – June 9, 1994» [62], «National strategy for the Arctic region. May 2013» [41], «One Arctic: Shared Opportunities, Challenges & Responsibilities» [44], «The United States Navy Arctic Roadmap (2014 – 2030)» [60], «Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region. January 2014» [33]. Цей пласт документальних матеріалів, до якого належать, як документи, підготовлені центральними владними органами – зокрема, Державним Департаментом США, так і окремими міністерствами – оборонним та військово-морським. Ці джерела дозволяють простежити еволюцію підходів Білого Дому до вирішення головних арктичних проблем, які вважаються актуальними: збільшення військової та військово-морської присутності, дипломатична активність, міжнародне співробітництво,

економічне освоєння, захист арктичного довкілля та поліпшення соціальних стандартів життя для місцевого населення.

До цієї ж групи джерел можна віднести і опубліковані матеріали Конгресу, у яких розкривається процес розробки основ політики США щодо Арктики американськими парламентаріями. Зокрема, у процесі дослідження було використано матеріали дебатів Спеціальної комісії Сенату з приводу основ полярної стратегії, які пройшли у місті Анкорідж 20 серпня 2009 р. Пізніше вони були опубліковані під загальною назвою «Strategic importance of the Arctic in U.S. policy» [59].

Що ж стосується офіційних документів російської арктичної політики, то найкориснішими виявилися: Закон РФ «О реформировании системы государственной поддержки районов Севера» [8], «Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года» [5], «Об основах государственного регулирования социально-экономического развития Севера Российской Федерации» [14], урядова постанова проекту федерального закону «Об арктической зоне Российской Федерации» [11]. Ці нормативно-правові акти визначають юридичні основи для господарчої діяльності в арктичній зоні РФ, стратегію її економічного розвитку, закріплюють особливий статус Арктики. В окремих матеріалах представлені плани посилення військово-морської присутності у регіоні, використання північного морського шляху у військових та комерційних цілях.

Арктичну стратегію Канади, Норвегії та Данії дозволяють розкрити такі джерела офіційного характеру, як: «Canada's Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future» [20], «Canada's Extended Continental Shelf Program» [21], «Denmark's Strategy for the Arctic» [25], «Norway's Strategy - New Building Blocks in the North» [43].

Окремо слід згадати про міжнародні договори та угоди, що регулюють процес співробітництва між окремими країнами у полярній зоні. Зокрема, американсько-канадське співробітництво в Арктиці у досліджуваний період

дозволяє детально розглянути «Canada and United States of America Agreement on arctic cooperation. Signed at Ottawa on 11 January 1988» [22].

Другу групу джерел складають матеріали преси. Своєрідними платформами для обговорення досліджуваних проблем стали відомі російські видання, такі як: «Ведомости» [73], «Нефть России» [76], «Голос Арктики» [71], «Зарубежное военное обозрение» [115] та ін. Корисні матеріали у перекладі російською мовою зібрані на інтернет-порталі «Newsru» [75].

Серед західних періодичних видань, особливу цінність мали: «BBC News» [84], «The Globe and mail» [86; 87], «The Economist» [88], «The New York Times» [93], «Ottawa Citizen» [89], «Spiegel» [94], «The Toronto Star» [82] та ін.

Надруковані у цих виданнях матеріали дозволяють простежити головні напрями арктичної стратегії провідних полярних держав, розглянути існуючі у західному суспільстві думки щодо реалізації політики на Півночі. Також, деякі статті у періодичних виданнях містять детальний опис тих чи інших міжнародних подій в арктичному регіоні, показують перебіг та результати самітів, конференцій, зустрічей провідних державних діячів. У пресі також представлені різноманітні статистичні матеріали, які дозволяють оцінити ступінь економічної та військової присутності тих чи інших держав в Арктичному регіоні.

До *третьої групи джерел* належать наукові роботи та аналітичні матеріали, підготовлені експертами – учасниками подій, що досліджуються. Найбільшу цінність у процесі вивчення американської арктичної політики у визначений період мала аналітична записка «The evolving Arctic: current state of US Arctic policy» [107], підготовлена головним юрисконсультом Північного флоту США В. Двуером. У документі, автор відстоює думку, що відсутність ратифікації «Конвенції ООН з морського права» з боку Конгресу США не дає Вашингтону у повній мірі реалізувати арктичну стратегію та сприяє посиленню геополітичних позицій РФ. В. Двуер закликає американських можновладців прийняти Конвенцію, яка дозволить претендувати на частину арктичного континентального шельфу, з багатими запасами нафти та газу. Крім

того, ратифікація зазначеного міжнародного документу надасть змогу США посилити свою військово-морську присутність у регіоні.

Інша аналітична записка В. Двурера «China's Strategic Interests in the Arctic» [108] присвячена перспективам розвитку американсько-китайського співробітництва в Арктиці. На думку автора, Вашингтон та Пекін об'єднує розуміння того, що встановлення на півночі стійких «зон впливу» загрожує стратегічним інтересам обох держав. Незважаючи на те, що Двурер вбачає у посиленні китайських арктичних позицій певну небезпеку, він рекомендує розвивати відносини між державами у цьому напрямку.

Оцінити перспективи реалізації арктичної політики Росії дозволяють аналітичні матеріали, підготовлені експертами Московського центру Карнегі Д. Тренінім та П. Баєвим під назвою «Арктика. Взгляд из Москвы» [104].

Увага авторів зосереджена на аналізі ініціатив Москви щодо встановлення прав на володіння частиною арктичного шельфу згідно «Конвенції ООН з морського права». На їхню думку, діяльність російського керівництва у цьому напрямку, пік якої припав на 2006–2008 рр. включає значний елемент піару, а її реальні наслідки достатньо незначні. Більшість заяв В. Путіна та Д. Медведєва стосовно посилення ролі Росії в Арктиці, як вважають Д. Тренін та П. Баєв, є не чим іншим, як порожніми деклараціями, мета яких – викликати занепокоєння зі сторони інших полярних держав.

Протилежну точку зору щодо політики Росії в Арктиці відстоює відомий російський вчений, полярник Г. А. Агранат. У низці наукових робіт, зокрема, «Освоение Севера: мировой опыт» [96] та «Нужны ли России её просторы?» [97] він доводить необхідність активізації арктичної політики Москвою, вважаючи, що її претензії на частину північної території є природними та історично обумовленими.

1.2. Аналіз історіографії

Історіографія проблематики представлена широким колом наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних аспектів історії міжнародних відносин в Арктиці, вивченню найважливіших етапів заселення та економічного освоєння регіону, висвітленню актуальних проблем соціального і матеріально-технічного забезпечення мешканців північних територій, розгляду питань, пов'язаних із підтримкою національних і культурних інтересів корінних народів Півночі.

Серед задіяних у дослідженні робіт, значну частину складають праці представників природничих наук. Спираючись на їх дослідження, діючі дипломати намагаються сформулювати додаткові аргументи у процесі реалізації інтересів своїх держав у Полярній зоні.

Також важливу роль зіграли наукові публікації, присвячені міжнародно-правовій проблематиці, зокрема, діяльності ООН, яка сьогодні виступає головним арбітром у вирішенні територіальних суперечок в Арктиці.

Відзначимо, що в *українській історіографії* дослідження у яких комплексно та системно розглядаються міжнародні процеси в арктичному регіоні практично відсутні. Серед небагатьох праць, автори яких торкаються тих чи інших аспектів проблеми, що вивчається. Відзначимо статтю Н. О. Яшної «Зіткнення інтересів провідних держав світу в арктичному регіоні» [177]. Автор розкриває цілі та завдання політики арктичних держав, зокрема, США, Канади та Росії та відстоює думку, що починаючи з 90-х рр. XX ст. Арктика стала регіоном, де протиріччя між полярними країнами все більш поглиблюються, а арктичний регіон стає все більш нестабільним.

Перші спроби освоєння північного морського шляху у XVI ст., серед всього іншого розглядаються у статті В. В. Іщенко «Розвиток англійських торговельних зв'язків в другій половині XVI ст.: складання північно-східного шляху до країн Сходу» [134].

У процесі дослідження були задіяні роботи українських істориків М. С. Бурьяна [120], Н. Д. Городньої [127], В. А. Манжолі [147], О. П. Машевського [148], О. В. Набоки [152], З. В. Священко [163 – 165], І. Я. Тодорова [169], Л. І. Чекаленко [170] та ін., які дозволяють зрозуміти історію формування глобальної політики сучасних провідних держав та основи міжнародного порядку, що встановився після закінчення «холодної війни».

Вельми значний внесок у дослідження політики провідних арктичних держав зробили представники *західної історіографії*. У дослідженні були використані праці науковців переважно з США та Канади – двох держав, що починаючи з 90-х рр. XX ст. прагнуть до встановлення переважаючого впливу в арктичному регіоні.

Серед найбільш важливих робіт відзначимо працю Е. Єгера «Canada-US Military Cooperation in the Arctic: Bilateralism or Multilateralism?» [202], у який розглядається процес розвитку американсько-канадськововійськово-політичного співробітництва в Арктиці, починаючи з 90-х рр. XX ст. На думку експерта, зближення Вашингтону та Оттави при вирішенні арктичних питань є реакцією на ініціативи Росії, що прагне збільшити свою військову та військово-морську присутність у Полярному регіоні. Оскільки США не мають можливостей для військового стримання російського конкурента, вони готові розділити відповідальність за підтримання миру та безпеки із Канадою. У свою чергу, канадці вбачають у співробітництві з Білим Домом можливість для посилення своєї ролі у процесі вирішення арктичних справ.

Подібної думки дотримується і американський вчений Дж. Норхам. у статті «U.S.-Russia Relations Are Frosty But They're Toasty On The Arctic Council» [199] він комплексно розглянув головні проблеми у американсько-російських відносинах в Арктиці у 90-х рр. XX – початку XXI ст. На думку експерта, Вашингтон та Москва намагаються реалізувати протилежні сценарії розвитку міжнародних процесів у полярній зоні. Якщо США виступають за розвиток тут регіонального порядку, заснованого на спільній відповідальності арктичних держав за безпекові, соціальні, економічні та екологічні проблеми,

то Росія намагається встановити власну «зону впливу» із переважаючими стратегічними інтересами.

Канадський експерт з міжнародної політики С. Кен у книзі «Arctic front: defending in the Far North» [196] зосередив увагу на вивченні арктичної політики Канади. На його думку, Оттава, починаючи з 90-х рр. ХХ ст. знаходиться на певному роздоріжжі. Канада – є однією з ключових держав в Арктиці, із значним військовим та економічним потенціалом, що має усі підстави претендувати на лідерство. Саме тому беззаперечне прийняття американської, або російської арктичної стратегії означає відмову від ключових позицій, які дозволяли б Оттаві претендувати на регіональне домінування. Саме тому, на думку С. Кена, Канада має розробити власну міжнародну стратегію та розвивати співробітництво з ключовими арктичними державами тільки з вигідних для неї аспектів.

Подібні ідеї відстоюють у своїх працях А. Чатер «Chater A. Canada's Northern Strategy» [186] та К. Долата-Креузкамфі «The Arctic Is Ours»: Canada's Arctic Policy - Between Sovereignty and Climate Change» [189].

Перспективизбереження встановленого після завершення «холодної війни» міжнародного порядку в Арктиці розглядає у своїй праці «The Arctic: A strategic hotspot. The High North in a military/strategic perspective» [198] А. Норнберг. Науковець відзначає, що в умовах посилення суперництва арктичних держав на початку ХХІ ст. Ставиться під сумнів подальше незмінне існування регіонального устрою, заснованого на колективній відповідальності полярних країн за соціально-економічний розвиток та екологічні проблеми. На його думку, Росія та Канада зацікавлені у закріпленні свого домінування у регіоні, тоді як США не мають достатніх сил для збереження існуючого стану речей.

Міжнародно-правовим аспектам розподілення арктичного континентального шельфу присвячена праця М. Джарашоу «UNCLOS and the Arctic: The Path of Least» [195]. Автор аналізує значення «Конвенції ООН з морського права» («UNCLOS») у процесі оформлення претензій провідних полярних країн на володіння певною частиною арктичного континентального

шельфу. У роботі показана юридична процедура, згідно з якою держави мають доводити свої права на володіння частинами континентального шельфу.

Необхідність ратифікації «Конвенції ООН з морського права» США доводить у праці «Article 234 of the United Nations Convention on the Law of the Sea: The Overlooked Linchpin for Achieving Safety and Security in the U.S. Arctic?» [191], американський історик С.Філдс. На його думку, збереження існуючого становища, при якому США до сих пір не приєдналися до Конвенції, у перспективі призведе до зменшення геополітичної ролі держави в Арктиці, оскільки Вашингтон невзможі користуватися усіма юридичними правами, які надає документ при розподіленні полярного континентального шельфу.

Подібної думки у праці «Squaring the Circle: The Arctic States, «Law of the Sea», and the Arctic Ocean» [190] американський спеціаліст з міжнародного права К. Додс. Він вважає, що Вашингтон має найскоріше приєднатися до «Конвенції ООН з морського права», оскільки, це надає додатковий «козир» у геополітичному суперництві з Росією. Разом з тим, К. Додс відзначає, що ратифікація Конвенції суперечить глобальній стратегії Вашингтону, заснованої на впровадженні універсальних принципів міжнародної комерції та судноплавства.

Китайську політику в арктичному регіоні, яка значно активізувалася у 90-х рр. XX – початку XXI ст. досліджують у праці «China's Developing Arctic Policies: Myths and Misconceptions» [205] американські вчені Су Пінг та М. Лентене. У роботі відстоюється думка, що КНР, починаючи з середини 90-х рр. XX ст., демонструвала зростаючий інтерес до Арктики. Перш за все, Пекін зацікавлений в участі у видобутку корисних копалин на арктичному шельфі, вважаючи, їх надбанням людства. Також Китай зацікавлений у вільному доступі до північних морських шляхів, які зараз знаходяться під контролем Росії та Канади. Китайські арктичні ініціативи у перспективі загрожують інтересам вищезгаданих держав, проте вигідні США, оскільки Вашингтон зацікавлений у збереженні існуючого міжнародного порядку в Арктиці, у той

час, як Москва та Оттава націлені на створення там стійких «зон впливу». Це на думку науковців у майбутньому сприятиме американсько-китайському зближенню на Півночі, першим проявом стало надання Пекіну статусу спостерігача в Арктичній раді при негласній підтримці США.

Китайська арктична політика та її вплив на розвиток міжнародних процесів у регіоні розглядається також у праці С. Чатурведі «Arctic Geopolitics Then and Now» [187].

Помітний внесок у процес дослідження міжнародних відносин у Арктиці зробили *російські вчені*. Значний інтерес представників російської історіографії до вивчення різних аспектів цього питання пов'язаний з тим, що Росія є однією з ключових держав полярної зони та має сталі, історично оформлені стратегічні інтереси.

Для висвітлення розглянутої проблематики особливе значення мали роботи дослідників з питань теорії і соціології міжнародних відносин А. Циганкова, П. Циганкова [176], Н. Злобіна [130], М. Хрустальова [175], В. М. Кулагіна [143].

Передумови та причини активізації політики провідних арктичних держав та аналіз перспектив розвитку ситуації, прогнози вчених стосовно майбутнього стану та ситуації в цьому регіоні представлені в роботах низки російських науковців. Зокрема, значний внесок у дослідження міжнародних процесів в Арктиці внесли російські науковці В. Н. Конишев та О. А. Сергунін. У праці «Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество?» [141] автори проаналізували геополітичні процеси, що впливають на безпеку в Арктиці. На їхню думку, суперництво Росії та інших держав, що посилюється у досліджуваній період, пов'язано з перспективами освоєння багатих ресурсів та розвитком транспортних комунікацій. Це, у свою чергу, призвело до накопичення значної кількості невирішених проблем політичного, юридичного, економічного, соціального та екологічного характеру, які вимагають комплексного рішення за участю зацікавлених держав і організацій. На основі аналізу документів офіційного характеру, автори

досліджували стратегію основних учасників арктичної політики: Росії, США, Канади, країн Північної Європи, а також найбільш впливових міжнародних організацій, включаючи НАТО і Європейський союз.

Ю.Ф. Лукін у праці «Великий передел Арктики»[144] досліджує сучасну стратегію Росії в арктичному макрореґіоні з позицій геополітики і регіонології. Він аналізує територію, населення і ВВП восьми циркумполярних (приарктичних) держав, їх роль і місце в глобальному соціумі.

Автором вперше вводиться у науковий обіг концепція «великого розподілу Арктики»; розкриваються конфліктні ситуації, варіанти розділу полярної зони, її інтернаціоналізація, політика США, Канади, ЄС, особливий курс Норвегії як регіональної арктичної наддержави. Також, аналізується статус російської Арктики; арктичний вектор політики Росії, проблеми освоєння російської Півночі, Північного морського шляху, континентального шельфу.

Отже, на початку XXI ст. зміни, що відбулися в Арктиці, мають глобальні наслідки світової економіки і політики. Саме тому вона є однією з точок біфуркації в розвитку глобального світу. З даним процесом пов'язана траєкторія подальшого розвитку арктичного регіону, світові інтеграційні тенденції, пріоритети основних суб'єктів світової економіки і політики, які грають домінуючу роль в полярній зоні, національні інтереси приарктичних та інших держав світу.

Враховуючи задане проблемне поле дослідження, отримати правильне уявлення про характер міжнародних відносин на Півночі і в Арктиці у 90-х рр. XX –початку XXI ст. неможливо без розуміння природи сучасних міжнародних відносин, трансформаційного впливу глобалізаційних процесів на міжнародну систему, специфіки формування нового світового порядку.

Отже, у розпорядженні дослідника міжнародних процесів в арктичному регіоні в 90-х рр. XX – початку XXI ст. є значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних науковців, у яких розглядаються певні аспекти проблематики, що вивчається. З точки зору реалізації поставлених у дисертаційній роботі цілі та завдань найбільш корисними виявилися праці, у яких аналізуються стратегії

провідних акторів арктичної політики, як на регіональному, так і глобальному рівні.

Разом з тим, відзначимо, що оскільки у проаналізованих наукових публікаціях розглядаються переважно поточні міжнародні процеси, тому для зазначених авторів характерно дещо упереджене ставлення до політики держав, які сприймаються як суперники та конкуренти. Зазначена тенденція проявляється у працях як західних, так і російських науковців, які у цьому випадку є не тільки дослідниками, а й представниками інтересів своїх країн в Арктиці. Саме тому вельми важливим є критичний підхід до аналізу наукових робіт.

1.3. Методологічні засади дослідження

У дослідженні була використана низка методологічних підходів, притаманних дослідженню історії та сутності міжнародних відносин. Серед них одним з ключових є класичний. Його формування в рамках політико-правової наукової думки Західної Європи приходиться на XVI–XVIII ст.

Головною ознакою підходу є трактування міжнародних відносин, як сфери зіткнення держав, які діють відповідно до власних інтересів та активно використовують військову силу у якості вирішального фактору міждержавного спілкування. Використання цього підходу надало змогу розглянути політику провідних арктичних держав у 90-х рр. XX – початку XXI ст. у контексті зростаючого суперництва між ними. Саме намагання випередити суперників у геополітичному протистоянні у полярній зоні обумовлювало прийняття урядами арктичних країн зовнішньополітичних рішень.

Окрім того, класичний підхід дозволив виявити сукупність зовнішніх факторів, які впливали на формування політики держав, які мають стратегічні інтереси в Арктиці у період, який вивчається. Була детально проаналізована міжнародна ситуація, що склалася в арктичній зоні наприкінці XX – початку XXI ст. та виявлена ступінь її впливу на процес прийняття рішень урядами США, Росії, Канади, КНР, Норвегії, Данії.

Аналіз політики арктичних держав у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. був задіяний протилежний до класичного – ліберальний підхід до історії міжнародних відносин, заснований на уявленні, що зовнішня політика обумовлена боротьбою за певні універсальні цінності. Зокрема, в межах встановленого підходу були сформульовані концепції розвитку глобальних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст., викладені у працях провідних експертів з міжнародних питань, зокрема З. Бжезинського та Г. Кіссинджера.

Колишній Державний секретар США адміністрації президента Р. Ніксона Г. Кіссинджера, справедливо вважається одним з ключових фундаторів сучасної американської глобальної стратегії. У працях «Дипломатія» [136] та «Чи потрібна Америці її зовнішня політика?» [137] відстоює думку, що ключовим викликом для існуючої сьогодні міжнародної системи є зіткнення двох протилежних підходів. Ще наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. США виступили фундаторами нового світового порядку. Його ключовими елементами, на думку Г. Кіссинджера, є вільна комерція, відсутність жодних перепон для переміщення капіталів, товарів та робочої сили в межах глобального економічного простору. На думку науковця, який спирається на історичний досвід зовнішньої політики США, така система є взаємовигідною для всіх учасників міжнародних відносин та є запорукою ліквідації війн і конфліктів.

Надбудовою глобальної економіки, на думку Кіссинджера, є система підтримання миру та безпеки, основу якої складають наддержавні міжнародні організації, якими виступають створені за ініціативою США Ліга Націй та ООН. Оскільки війни складають головну небезпеку для існування глобальної економічної системи, то першочерговим завданням міжнародного співтовариства виступає їх попередження шляхом санкцій проти агресора. Крім того, об'єднане міжнародне співтовариство, як вважає Кіссинджера, здатне до вирішення інших глобальних проблем, зокрема, підтримання екологічного балансу, ліквідації бідності у депресивних регіонах планети.

Відзначимо, що Арктика у досліджуваний період представляє собою місце, де США намагаються реалізувати цю глобальну концепцію. На думку Вашингтона, економічне освоєння регіону передбачає вільний доступ до північних морських шляхів, спільний видобуток корисних копалин, створення умов для залучення іноземних інвестицій. Інший пласт проблем, зокрема, військових, політичних, гуманітарних, соціальних, Білий Дім намагається вирішувати у процесі діяльності різних регіональних, міждержавних організацій, насамперед Арктичної ради, створеної у 1996 р.

У той же час, практична реалізація американської концепції, прибічником якої виступає Г. Кіссинджера, стикається із регіональними амбіціями низки провідних держав, зокрема, Росії. На думку науковця, правляча російська верхівка керується у своїх діях іншою стратегією, характерною для класичної концепції міжнародних відносин. В її основі – уявлення про те, що основою стратегічних інтересів держави у тому чи іншому регіоні – є створення стійких «зон впливу» у тих чи інших регіонах. Відповідно, найбільш прийнятною міжнародною системою є така, в рамках якої ключові актори погоджуються із зонами переважаючого впливу один одного та не намагаються змінити встановлений неформальний глобальний порядок.

Можна спостерігати намагання Росії реалізувати такий сценарій у Арктиці. Зокрема, Москва є одним з ключових ініціаторів розподілу арктичного континентального шельфу, відповідно до «Конвенції ООН з морського права 1972 р.». Крім того, вона вважає одним з ключових стратегічних завдань збереження контролю над Північним морським шляхом. Цим обумовлюється курс Росії на посилення військової та військово-стратегічної присутності в арктичному регіоні.

Відповідно, суперництво ключових держав в Арктиці у досліджуваний період можна розглядати як зіткнення двох поглядів щодо розвитку міжнародних відносин.

Важливим принципом, який був використаний в ході вивчення досліджуваної проблеми, був принцип історизму. Він, зокрема, передбачає

досконале знання історичних реалій, в яких відбувався процес становлення та реалізації політики провідних держав в Арктиці, без чого неможливо зрозуміти сутність сучасного міжнародного порядку в цьому регіоні.

Іншим принципом історичного пізнання, який застосовано в дослідженні, є принцип об'єктивності. Об'єктивний підхід до висвітлення подій, що вивчаються, формувався завдяки поєднанню порівняльно-історичного методу та системного аналізу діяльності всіх учасників міжнародного процесу в арктичному регіоні.

У роботі використано системний підхід, що дало змогу розкрити цілісність об'єкта дослідження, його системних елементів, сприяло виявленню різноманітних типів зв'язків, характерних для нього. При аналізі сутності, принципів функціонування та еволюції міжнародного порядку у арктичній зоні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. використання системного підходу викликало необхідність застосування різних загальнонаукових методів: логічного, індуктивного, дедуктивного, статистичного та ін.

З-поміж загальнонаукових методів були задіяні аналіз, синтез, абстрагування, аналогію, узагальнення.

Отже успішному розкриттю теми дисертаційного дослідження, досягнення його мети та завдань сприяло комплексне використання різних за сферою застосування підходів, методів, принципів та концепцій. Були задіяні як спеціальний методологічний інструментарій характерний для вивчення міжнародних відносин та історії тих чи інших подій та явищ. Також активно використовувалися і загальнонаукові методи пізнання.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз джерельної та історіографічної бази дослідження дав змогу дійти таких висновків.

Процес дослідження міжнародних відносин у арктичному регіоні у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. в українській історіографії перебуває на початковому

етапі. Проте сьогодні вчені отримали більший доступ до джерел, раніше практично не доступних для вітчизняних науковців. Це, в свою чергу, дозволяє більш повно та об'єктивно дослідити обрану тему.

Опрацьована в ході дослідження джерельна база досить різноманітна та умовно ділиться на кілька великих груп. Особливу та найважливішу роль в процесі досягнення мети та завдань дисертації зіграли публікації офіційних документів, в яких висвітлюються різні аспекти, пов'язані із реалізацією політики провідних арктичних держав у досліджуваній період.

Наступними за значенням виявилися матеріали преси та праці учасників подій.

Що ж стосується історіографії, то найціннішими виявилися наукові праці представників західної історіографії. Вони дозволили не тільки ознайомитися із фактичним матеріалом, а й простежити еволюцію поглядів щодо розвитку міжнародних процесів в Арктиці починаючи з 90-х рр. ХХ ст. Аналіз західної історіографії показав, що дослідження міжнародних процесів у полярній зоні, її представниками, відбувалося досить динамічно. У той же час необхідно пам'ятати про важливість критичного підходу при науковому аналізі цих робіт, оскільки часто їх головним завданням є виправдання політики західних держав в Арктиці. Водночас вони дають можливість зрозуміти сутність підходу Заходу до арктичних регіональних проблем.

Зазначимо, що наявна історіографічна та джерельна база достатня для досягнення поставлених цілей та завдань

Реалізації мети та завдань дисертації сприяло комплексне використання різних за сферою застосування методологічних підходів, методів, принципів та концепцій. Був задіяний спеціальний методологічний інструментарій характерний для вивчення міжнародних відносин та історії тих чи інших подій та явищ. Також активно використовувалися і загальнонаукові методи пізнання.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ АРКТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ 90-Х РР. ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

2. 1. Система міжнародного співробітництва в Арктичному басейні в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Арктика (грецьке «ἄρκτος» – «ведмідь» (грецька «arktikos» – північний, від «arctos» – ведмідь (по сузір'ю Велика Ведмедиця) – північний полярний регіон Землі, що включає окраїни материків Євразії та Північної Америки, майже весь Північний Льодовитий океан з островами (крім прибережних островів Норвегії), а також прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів.

Відповідно до загальноприйнятого географічного визначення Арктикою вважається район, розташований на північ від полярного кола (66° 33" пн. ш.), площа якого становить 21 млн. км². В межах Арктики розташовані території, континентальні шельфи, виняткові економічні зони восьми арктичних держав - Росії, Канади, США (Аляска), Норвегії, Данії (Гренландія та Фарерські острови), Фінляндії, Швеції та Ісландії. Максимальну довжину кордонів у Арктиці має Росія.

Арктика визнана міжнародним співтовариством як важлива складова глобальної кліматичної системи. Оскільки багато проблем Арктики мають циркумполярний характер, і в їх вирішенні велику роль повинна відігравати міжнародна кооперація.

Цей напрямок співпраці почав інтенсивно розвиватися з початку 90-х рр. минулого століття. Саме в цей період, коли «холодна війна» перестала бути визначальним фактором розвитку відносин в арктичному регіоні, з'явилися умови для налагодження діалогу між країнами, які мають кордони в районі північного полюсу. У 1989 р. Фінляндія, Канада, Данія (Гренландія), Ісландія, Норвегія, Швеція, СРСР і США почали спільну роботу з охорони навколишнього середовища в цьому регіоні. Ключовими в той період були

питання збереження навколишнього середовища та унікальної екосистеми, характерної для даної території. Зацікавлені країни були стурбовані тим, що довгі роки Радянський Союз здійснював викиди в Північний Льодовиковий океан радіоактивних та інших матеріалів, які становили загрозу для життя людини та навколишнього середовища. Неменшу загрозу складала і промислова діяльність інших арктичних країн. Проведені тоді наукові розвідки показали наявність в арктичному регіоні аномально високу кількість органічних забруднювачів, які циркулювали у воді, повітрі та кризі. Це, у свою чергу, перш за все, загрожувало життю та здоров'ю корінних народів, котрі добували собі їжу переважно в океані.

Оскільки, наприкінці 80-х –початку 90-х рр. ХХ ст. радянське, а потім російське керівництво охоче йшло на діалог в даному питанні, було вирішено розробити механізми для вирішення даних проблем [203].

У червні 1991 р. у Рованіемі (Фінляндія) відбулася зустріч міністрів з питань екології восьми арктичних держав та була підписана «Декларація з охорони навколишнього середовища в Арктиці» («Rovaniemi Declaration») і схвалена «Стратегія охорони навколишнього середовища в Арктиці» («Arctic Environment Prevention Strategy, AEPS»), основною метою якої стало виявлення, обмеження і, як кінцева мета, заборона забруднення регіону.

Створене співтовариство не має жодних правових повноважень, фінансується за рахунок спеціальних внесків країн-підписантів та здійснює свою діяльність в рамках інших міжнародних програм (наприклад «Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища» – «UNEP», або «Міжнародної морської організації» – «ІМО»). Відносини між арктичними країнами в рамках АEPS регулюються за допомогою двосторонніх та багатосторонніх угод. Кожні два роки секретаріат та голова міжнародної організації переобирається [203].

У 1990 р. з метою розвитку діалогу та розробки програм співробітництва держав, що мають свої інтереси в Арктиці, був створений Міжнародний арктичний науковий комітет («International Arctic Science Committee» –

«IASC»), а в 1991 р. засновано «Північний форум» (Northern Forum»), який є некомерційною, науковою організацією.

19 вересня 1996 р. в Оттаві (Канада) Канадою, Данією, Фінляндією, Норвегією, Росією, Швецією та США була створена Арктична рада (Arctic Council). Згідно з підписаною «Оттавською декларацією», головна її увага зосереджена на охороні навколишнього середовища Арктики, забезпеченні сталого розвитку як засобу поліпшення економічного, соціального і культурного добробуту народів Півночі [44]. В рамках Ради розвивається чотири важливі програми. Перша з них передбачає постійний моніторинг та оцінку стану навколишнього середовища в Арктиці.

Друга програма націлена на розробку комплексу заходів, спрямованих на збереження місцевої флори та фауни. Третя – передбачає захист арктичного морського середовища. Нарешті, четверта програма націлена на запобігання екологічних катастроф, технологічних аварій та надзвичайних ситуацій [203].

Крім того, Арктична рада реалізує ще кілька напрямів діяльності, напряму не пов'язаних із захистом навколишнього середовища. Серед них – розвиток інфраструктури арктичного регіону, а також запобігання розповсюдженню наркотиків серед місцевого, корінного населення. Взагалі, створення умов для повноцінного життя місцевих мешканців, які страждають від господарчої діяльності арктичних держав є однією з головних цілей даної організації [203].

Разом із країнами-підписантами, постійними членами організації є шість груп, які представляють корінні народи Арктики. Це, зокрема, Міжнародна організація алеутів, Арктична рада атабасків, Приполярна Рада інуїтів, Асоціація корінних народів півночі Російської Федерації, Рада саамів, Міжнародна рада грічінів.

Як і попередні подібні організації, Арктична рада не має жодних правових повноважень, фінансується за рахунок внесків країн-учасниць, проводить свої акції в межах діяльності інших міжнародних структур, укладаючи з ними двосторонні та багатосторонні угоди.

2.2. Кліматичні зміни в арктичному регіоні наприкінці XX – початку XXI ст. та їх економічні і міжнародні наслідки

Міжнародні дослідження останніх років показали, що у зв'язку з глобальним потеплінням площі льодовиків постійно скорочуються. Так, за даними фахівців Метеорологічного управління Великобританії, з 50-х рр. минулого століття і до теперішнього часу площа крижаного покриву Північного Льодовитого океану зменшилася на 20 %, а середня товщина льоду взимку з 1970 р. скоротилася на 40 %.

Наприкінці 70-х рр. XX ст. супутники зафіксували чергове зменшення товщини крижаного покриття Північного Льодовитого океану та дальності його розповсюдження, особливо в літні місяці. У період з 1979 по 2012 рр. ширина крижаного покриття скоротилася на майже 50 %.

На думку експертів, «крижана шапка» на Північному полюсі може зникнути вже через вісімдесят років [83, с. 7]. За даними, отриманими американськими дослідниками, нинішні темпи зникнення льодовиків становлять 8 % за десять років. Якщо ця тенденція збережеться, то вже влітку 2060 р. льоду в Арктиці може не залишитися зовсім [83, с. 7].

Танення льоду, в свою чергу, полегшує освоєння природних ресурсів «крайньої півночі». За даними Геологічної служби США, на теперішній час 13 % нерозвіданих запасів нафти та 30 % нерозвіданих запасів природного газу зосереджені у звільнених від криги арктичних територіях. Потенційні запаси нафти складають 90 млрд. барелів, газу – 47,3 трлн. м³, газового конденсату – 44 млрд. барелів [83, с. 7].

Значні газові родовища лежать біля берегів Аляски та Сибіру [45]. У перспективі арктичний шельф може стати важливим, і навіть основним, джерелом вуглеводневої сировини. Крім того, в Арктиці відкриті значні поклади руд, включаючи рідкоземельні метали. Нарешті, тут сконцентровані

найбільші біоресурси, з них тільки риб понад сто п'ятдесят видів деякі з цих видів є основними в світовому рибному промислі [92, с. 5].

Зменшення льодовикового покриття відкриває нові можливості для розвитку морського сполучення. Якщо в 2011 р. через Північний морський шлях, який проходить вздовж північного узбережжя Росії пройшло 34 судна, загальним тоннажем у 820 тис. тон., то в 2012 р. – 46 кораблів, загальним тоннажем у 1,3 млн. тон [106, с. 13].

Ще більш динамічними темпами морське транспортне сполучення розвивається в районі Аляски. За період з 2008 по 2012 рр. було зафіксовано стовідсоткове збільшення кількості судів, які проходили навколишніми водами. Якщо в 2008 р. кількість кораблів в даному регіоні склала 120, то у 2012 р. вже 250 одиниць. Також значно збільшилася кількість судів, які пройшли Беринговою протокою – з 245 у 2008 р., до 350 у 2010 р. [107, с. 61].

У зв'язку зі зростанням економічної значущості арктичного регіону спостерігається посилення суперництва між ключовими державами щодо контролю над визначеною територією.

З міжнародно-правової точки зору на сьогоднішній день територія Арктики юридично не закріплена за жодною з держав. На міжнародному рівні питання щодо «розподілу» Арктики не вирішено.

Канада ще в 1909 р. розповсюдила свою юрисдикцію на сектор Арктики між меридіанами, що починаються в точках виходу її сухопутного кордону до Північного Льодовитого океану і сходяться на полюсі. Аналогічним законом у 1916 р. слідувала й Росія.

Інші три приарктичні держави подібного законодавчого оформлення на право володіння в Арктиці не зробили та не висловили заперечень Канаді і РФ. Принцип секторального розподілу цього регіону став визнаною реальністю.

Однією з ключових проблем розвитку міжнародних відносинв арктичному регіоні виступає суперництво між провідними державами щодо приналежності континентального шельфу – під якою розуміється вирівняна область підводної окраїни материку, яка примикає до суходолу та

характеризується спільною з ним геологічною будовою. «Конвенція ООН з морського права» 1982 р. визначає континентальний шельф як «підводну окраїну материка, яка перебуває під водою та є продовженням континентального масиву прибережної держави і складається з поверхні і надр шельфу, схилу і підйому. Вона не включає дна океану на великих глибинах, у тому числі його океанічні хребти або його надра» [6].

У порівнянні з відкритим океаном, води континентального шельфу є відносно не глибокими. Глибина шельфу в полярному басейні рідко досягає 150-200 м., коли середня глибина в Північному Льодовитому океані досягає 3800 м. [107, с. 63].

Правове визначення континентального шельфу було вперше озвучено американським президентом Г. Труменом 28 вересня 1945 р. в одній зі своїх промов. Одразу після закінчення Другої світової війни (1939–1945) ослаблена світова економіка гостро потребувала збільшення добування та пошуку додаткових корисних копалин. У зв'язку з цим, Білий дім проголосив свою юрисдикцію щодо ресурсів морського дна на континентальному шельфі. Свої права на підводну територію, Трумен пояснив тим, що «континентальний шельф можна розглядати як продовження сухопутної території прибережної нації» [194].

У 1958 р. Женевська конвенція проголосила континентальний шельф територію морського дна та надра підводних районів, які примикають до берега, але знаходяться поза зоною територіального моря, де глибина є такою, що допускається можливість видобутку природних ресурсів в цьому районі [194].

Проте, незабаром, дане формулювання стало спірним, оскільки розвиток науки та техніки призвів до того, що з'явилися нові технології, які дозволяли видобувати корисні копалини в більш глибоких ділянках морського дна. Теоретично у майбутньому, технологічно розвинені морські країни, які б мали в розпорядженні апарати глибоководного буріння, могли претендувати на будь-яку ділянку дна світового океану. Ця правова колізія була розглянута за

поданням мальтійського представника Ардвіда Пардо, Генеральною Асамблеєю ООН 1 листопада 1967 р. Таким чином, було прийнято рішення створити спеціальний Комітет з мирного використання морського дна, за межами дії національної юрисдикції [194].

10 грудня 1982 р. було підписано «Конвенцію ООН з міжнародного права», яка вступила в силу 16 листопада 1994 р. Даний документ надав державам, які мають морські та океанічні кордони, право контролю над шельфом та на його природні ресурси, незважаючи на те, що він може знаходитися не в межах територіальних вод такої країни. Процедура передачі даної території під владу певної морської держави передбачала подання заявки до спеціального міжнародного органу – Комісії ООН з кордонів континентального шельфу.

Останнім часом в Арктиці розгорнулося суперництво між головними акторами щодо контролю над континентальним шельфом. Це пояснюється рядом геополітичних та економічних обставин. Насамперед, слід звернути увагу на ресурсне багатство даної частини Північного Льодовитого океану. За експертними оцінками, 84 % розвіданих та нерозвіданих покладів нафти та газу Арктики знаходиться саме в районі континентального шельфу [189, с. 37].

Отже, арктичні держави роблять все щоб довести наявність континентального шельфу, який відходить від їх морських кордонів в арктичних морях та досягти розповсюдження на них привілеїв, які надає ст. 76 «Конвенції ООН з морського права». Згідно з нею, «...континентальний шельф прибережної держави включає морське дно та надра підводних районів, які простягаються за межі її територіального моря на всьому протязі природного продовження її сухопутної території до зовнішнього кордону підводної окраїни материка або на відстань двохсот морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не має ніяких прав на таку відстань» [6].

Також, згідно зі ст. 76 всі країни, які мають кордони в Арктиці, мають право оголошувати двохсотмильну смугу вздовж її узбережжя власною

економічною зоною. Зазначена територія може бути продовжена ще на сто п'ятдесят миль у разі, якщо держава зможе довести міжнародному співтовариству, що арктичний шельф є продовженням її материкової території [178, с. 106]. Претензії з науково-технічними даними надають Спеціальну міжнародну комісію для розгляду та рекомендації. Члени цього органу розглядають представлену документацію і більшістю в дві третини голосів приймають рішення. У випадках незгоди з рекомендацією Комісії, держава може вимагати перегляду рішення, або зробити ще одну спробу. Проте морські кордони, встановлені за рішенням міжнародного органу є остаточними та обов'язковими [200, с. 15].

Слід згадати також і про статтю ст. 77 Конвенції, яка встановлює порядок використання континентального шельфу з метою видобутку природних ресурсів. У ній відзначається, зокрема:

1) прибережна держава здійснює над континентальним шельфом суверенні права з метою розвідки та розробки там природних ресурсів;

2) якщо прибережна держава не здійснює розвідку континентального шельфу, або не розробляє його природні ресурси, інші держави не можуть робити цього без її згоди;

3) права прибережної держави на континентальний шельф не залежать від ефективної або фіктивної його окупації;

4) природні континентальні ресурси континентального шельфу включають мінеральні та інші неживі ресурси морського дна та його надр, а також живі організми, які відносяться до «сидячих видів», тобто організми, які в період сезонного промислу, або знаходяться в нерухомому стані на морському дні, або під ним, або не здатні пересуватися інакше, як перебуваючи в постійному фізичному контакті з морським дном, або його надрами [6].

Разом з тим, відзначимо, що відповідно до існуючого міжнародного морського права, контроль над континентальним шельфом означає те, що він є частиною території держави до якої він належить. Зокрема, ст. 78 Конвенції проголошує, що права прибережної держави на континентальний шельф не

стосуються правового статусу покриваючих вод і повітряного простору над цими водами. Зазначено, що здійснення прав прибережної держави щодо континентального шельфу не повинно обмежуватися судноплавства та інших прав і свобод держав або призводити до будь-яких невинуватених перешкод [6].

Стосовно розвідки та видобування природних ресурсів, то прибережні держави, які контролюють континентальний шельф, мають всі права для цього, зокрема і право прокладати підводні кабелі та трубопроводи. При умові дотримання ними відповідних правил з технічної експлуатації даних видів приладів, жодна з інших держав не має права перешкоджати цьому. Єдиною умовою є те, щоб під час прокладки нових кабелів та трубопроводів, не мають погіршуватися можливості ремонту вже існуючої системи енергозабезпечення та перекачки енергоносіїв [6].

Разом з тим, прибережна держава має повне право проводити бурильні роботи на континентальному шельфі, будувати там штучні острови та встановлювати бурильні платформи.

За користування природними ресурсами континентального шельфу держава зобов'язана сплачувати внески через п'ять років після початку видобутку в межах визначеної території. Розмір внеску на шостий рік складатиме 1 % вартості об'єму продукції на цій ділянці. З кожним наступним роком вартість внеску зростатиме на 1 % до закінчення дванадцятого року. Потім рівень виплат зберігатиметься на рівні 7 %.

Внески надходять до міжнародного органу, який розподіляє кошти між державами-підписантами Конвенції, «на основі критеріїв справедливості, приймаючи до уваги інтереси та потреби країн, що розвиваються, особливо тих, що найменш розвинуті та не мають виходу в море» [6].

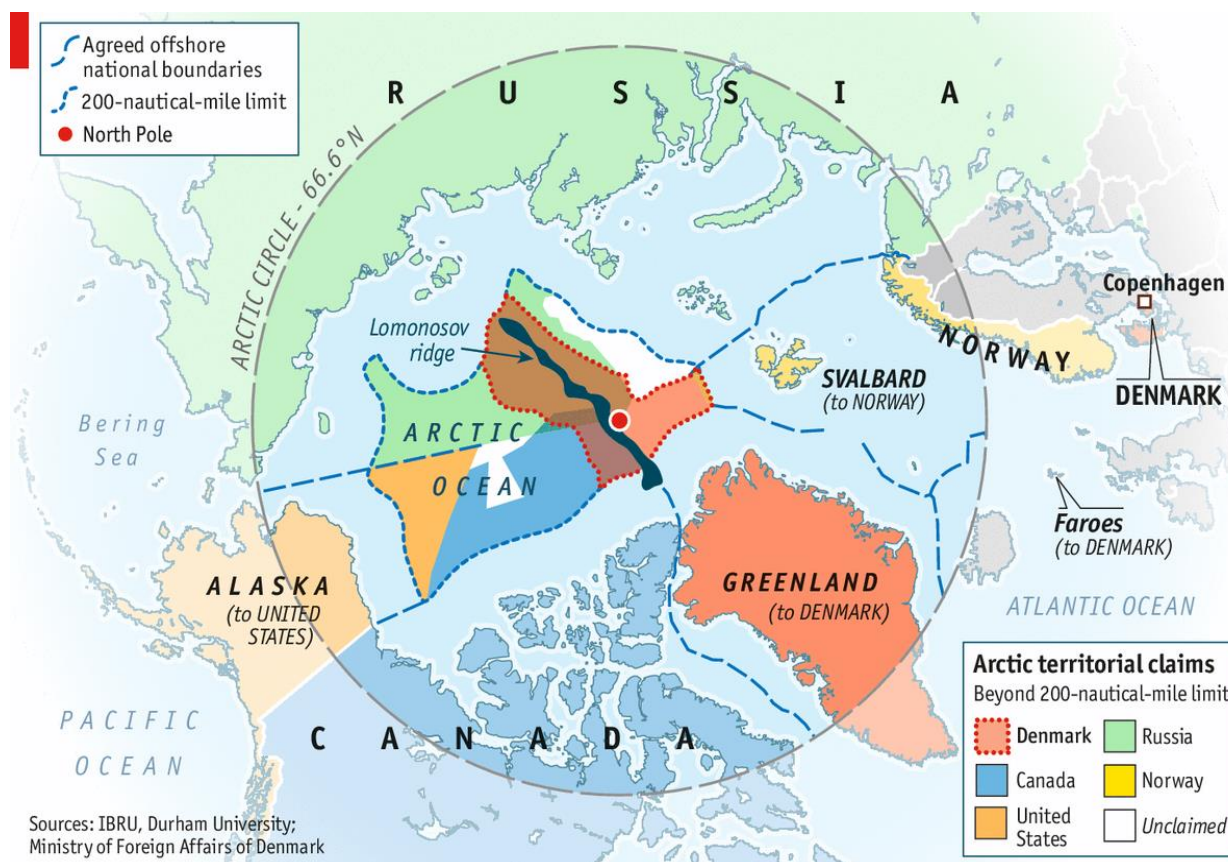
Як зазначалося вище, для розгляду претензій прибережних держав на континентальний шельф, ст.76 Конвенції була створена спеціальна міжнародна структура – Комісія з континентального шельфу (Commission on the Limits of the Continental Shelf). Саме на неї покладена функція правового регулювання проблем, пов'язаних з розподілом континентального шельфу та його надр.

Уперше, ідею створення спеціального міжнародного органу, який займатиметься аналізом наукових та технічних даних, зібраних прибережною державою, для визначення зовнішніх кордонів континентального шельфу за межами двохсот морських миль, була озвучена представниками США під час чергового засідання Генеральної Асамблеї ООН у 1975 р. 29 серпня 1980 р. ООН була розроблена процедура проведення науково-технічних консультацій на прохання зацікавленої прибережної держави, яка подає вищевказані дані [194, с. 32].

Як відзначалося раніше, рішення про створення даної Комісії було прийнято через 7 років. Склад, функції та методи її роботи визначені в ст. 76 «Конвенції ООН з морського права» і в додатку 2 до цього документу. Згідно з положеннями, вона складається з двадцяти одного члена, які є фахівцями в галузі геології, геофізики або гідрографії. Вони обираються серед представників двадцяти однієї держави-учасниці, строком на п'ять років.

Протягом перших років діяльності Комісія розробила та випустила два документи, які мають важливе значення для її роботи, а також для держав, які мають наміри претендувати на права щодо економічного використання континентального шельфу. Це науково-технічна інструкція та Правила проведення процедури розподілення континентального шельфу.

Перше засідання Комісії відбулося 16 червня 1997 р. На сьогоднішній день вона надала вісімнадцять рекомендацій, було розглянуто шістьдесят п'ять подань [194, с. 32]. Процедура їх розгляду починається з подання прибережної держави на ім'я Генерального секретаря ООН та закінчується публікацією списку координат меж континентального шельфу, які розглядаються міжнародним співтовариством як остаточні та обов'язкові. Залежно від рівня складності подання та розгляд може тривати до вісімнадцяти місяців.

Мал. 1. Територіальні претензії полярних країн в Арктиці [189, с. 37]

У зв'язку з прискоренням танення полярної криги на початку XXI ст., активізувалися і держави, які прагнуть закріпити свої позиції в арктичному регіоні. Саме тому ряд арктичних держав зробили заяву про те, що їх континентальні шельфи виходять за встановлені межі в двісті морських миль. Це, зокрема, Росія, яка висуває претензії на Хребет Ломоносова, який вважає підводним продовженням її сухопутного кордону. Якщо їй вдасться довести це, то потенціал розширення російського континентального шельфу виходить далеко за межі двохсот миль.

10 грудня 2001 р. Росія подала заявку до Комісії, в якій висловила претензії на 1,2 млн. кв. км. арктичної території. Це був перший позов щодо розподілення континентального шельфу в арктичному регіоні. Проте після обговорення, подання було відхилено, а Москві було рекомендовано

переглянути свою позицію щодо розширення її континентального шельфу в центральній частині Північного Льодовитого океану [195, с. 1559].

Слід відзначити, що після прийняття Конвенції з морського права на морських кордонах відразу ж з'явилися спірні ділянки. Оскільки до цих пір не проведена межа між Росією і Норвегією в Баренцевому морі, за винятком Варангерфьорд. Переговори про розмежування інших просторів ведуться з 1970 р., причому тоді Радянський Союз наполягав на делімітації по західній межі своїх полярних володінь, а Норвегія - по серединній лінії. Через це приблизно 175 тис. кв. км акваторії до цих пір вважаються спірною територією.

Норвегія взагалі досить вільно трактує положення Конвенції. Наприклад, у районі Шпіцбергена вона в односторонньому порядку встановила свою двохсотмильну економічну зону, з чим не згодна Росія. Саме тому в цьому районі регулярно виникають конфліктні ситуації між норвезькими прикордонниками і російськими рибальськими судами.

Провідні світові держави – Японія, Німеччина, США – вже готуються до переділу арктичних просторів, 1 млн 200 тис. км² яких належать Росії. Тільки в 1998 р. США, Норвегія і Німеччина організували в цьому районі десять морських наукових експедицій. Норвегія навіть проводила таємні буріння морського дна.

Китай відкрив дослідницьку станцію на Шпіцбергені і двічі відправляв у північні моря криголам «Сніжний дракон». В освоєнні родовищ Баренцева моря хоче брати участь і Індія. А атомні підводні човни США вже кілька років вивчають морське дно Арктики [28].

Претензії на участь у розробці надр океанського дна час від часу висувають інші північні країни: Ісландія, оскільки північний край належного їй о. Грімс знаходиться на кордоні Полярного кола; Швеція, оскільки численні географічні відкриття в Арктиці були вчинені вікінгами, і Фінляндія.

Конвенція ООН з морського права передбачає, що країна, яка ратифікувала цей документ, може подати заявку на додаткові ділянки шельфу через десять років після ратифікації. Норвегія ратифікувала Конвенцію в

1996 р., Росія – у 1997 р., Канада – у 2003 р., Данія – у 2004 р. У всіх цих країнах розробляються проекти розширення своїх економічних зон в Арктиці.

Однак, у цій зовні простій схемі, є свої підводні камені. Наприклад, якщо континентальний шельф, що належить будь-якій країні, простирається за межі двохсотмильної зони, то ця держава має пріоритетне право на розвідування і розробку підводних корисних копалин. Щоправда, держава-заявник зможе офіційно отримати це право лише через десять років після подачі заявки до відповідної комісії ООН.

Цим положенням вирішили скористатися арктичні країни. Як відомо, від Канади до Росії через Північний полюс проходить підводна гірська гряда - хребет Ломоносова. По суті, це трансарктичний міст протяжністю 1800 км та шириною двісті км. Якщо буде доведено, що хребет є продовженням континентального шельфу Росії, то зона її економічних інтересів може бути розширена, але не далі трьохсот п'ятдесяти миль від кордону територіальних вод. Крім того, Канада проводить детальні дослідження окремих частин Північного Льодовитого океану, для того щоб довести, що район Альфа-Рідж та Хребет Ломоносова є частиною її континентального шельфу [107, с. 39].

Також, незважаючи на те, що США до сих пір не ратифікували Конвенцію ООН, вони проводять дослідження в районах північно-західної Аляски та в Чукотському морі для того щоб за допомогою ст. 76 збільшити свої володіння в арктичних водах [107, с. 40].

У свою чергу, Росія в 2001 р. вже подала в Комісію ООН заявку на розширення своєї виняткової економічної зони на 1 млн.200 тис. км². Комісія ООН, у свою чергу, попросила представити додаткові докази належності хребта Ломоносова саме російському континентальному шельфу [33].

Експерти інших країн прагнуть довести, що хребет відділений від материка потужним Північним розломом, а значить, не є продовженням Сибірської континентальної платформи, і Росія не може на нього претендувати.

У травні 2008 р. в Гренландії відбулася міжнародна конференція за участю представників США, Росії, Норвегії, Данії та Канади, присвячена

формуванню нових принципів розділу Арктики. Хоча на цій зустрічі такі принципи не були визначені, але учасники оголосили, що мають намір поділити між собою значні полярні області.

Висновки до розділу 2

Як видно, вирішення питання про належність арктичного шельфу залежить не тільки від результатів наукових досліджень. Тепер ця проблема стає ще й політичною. Боротьба за володіння природними ресурсами Арктики тільки починається. Арктика має важливе військово-стратегічне значення. Тут знаходяться зручні позиції запуску балістичних ракет, для систем протиракетної оборони (ПРО) і для інших елементів систем стратегічного стримування.

Військово-морські сили, завдяки глобальному потеплінню та поступовому скороченню площі льодів, отримують можливість діяти в Арктиці протягом року.

Для транснаціональних корпорацій важливо, що через Арктику проходять найкоротші морські і повітряні маршрути між Північною Америкою і Євразією. По мірі танення льодів морський шлях через арктичні широти дозволить скоротити на 40 % протяжність маршрутів між Європою та Далеким Сходом.

Так, відстань від Петербурга до Владивостока по Північному морському шляху – 14800 км, а навколо мису Доброї Надії – 29400 км. Однак використання цих шляхів поки стримується труднощами плавання і польотів у високих широтах, а також слабкою транспортною інфраструктурою регіону.

Крім того, через танення полярних льодів зростає ймовірність пошкоджень дрейфуючими крижинами, що вимагає великих інвестицій у безпеку судноплавства.

І все ж, незважаючи на зазначені обмеження, стратегічне значення Арктики зростає. Загострюються пов'язані з економічними інтересами міжнародні, політичні, військові та юридичні суперечки за володіння її

територіями. Сильнішій у воєнно-політичному плані державі буде легше довести своє право на Арктику» і займатися там видобутком корисних копалин. Тому на Півночі з'являються ознаки відновлення військової активності атомних підводних човнів, патрульних літаків і засобів розвідки; будуються військові бази; проводяться навчання з великою кількістю військовослужбовців.

За змістом статей, які останнім часом все частіше з'являються у західній пресі, світ стоїть на порозі війни за Арктику – «Перську затоку» другої половини ХХІ ст.

РОЗДІЛ 3

АРКТИЧНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОРЯДОК В 90-Х РР. ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ТА ПОЛІТИКА ПРОВІДНИХ ЗАХІДНИХ ПОЛЯРНИХ ДЕРЖАВ

3.1. Трансформація американського арктичного курсу в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

У 1867 р. уряд США прийняв рішення про купівлю у Російської імперії Аляски. Саме так був покладений початок арктичної політики Вашингтону. Її активізація приходить на другу половину ХІХ ст., коли у зв'язку з золотою лихоманкою, арктичні володіння Сполучених Штатів почали поступово освоюватися. Проте це була скоріше приватна ініціатива ніж цілеспрямована та системна дія уряду. Довгий час Білий Дім не приділяв належної уваги арктичному регіону. Тільки в 40-х рр. на нього було звернуто увагу, оскільки саме через Аляску та Чукотку проходив транспортний шлях, яким у СРСР доставлялися все необхідні товари в рамках програми «ленд-ліз».

В умовах розгортання «холодної війни» відбувався процес швидкої мілітаризації полярних територій США, а також арктичних країн, які виступали їх союзниками. У 50-х рр. ХХ ст. СРСР розробив стратегічні бомбардувальники, спроможні доставляти ядерну зброю на територію найбільш вірогідного супротивника. Більшість з них були розміщені в арктичній зоні. У відповідь Вашингтон почав створення високотехнологічних радіолокаційних станцій. Зокрема, в Гренландії та Ісландії були побудовані військові бази, а на північному узбережжі Аляски, Канади та Гренландії було розміщено об'єкти системи раннього повітряного виявлення, яка отримала назву «Лінія Д'юї». Поступово в Арктиці оформилися міждержавні союзи, спрямовані на стримання Радянського Союзу. Зокрема, у 1957 р. було підписано американсько-канадський договір, згідно з яким створювалося Спільне командування протиповітряної оборони Північної Америка (НОРАД).

Активізація військового суперництва США та СРСР в Арктиці прийшла на першу половину 80-х рр. ХХ ст., коли для патрулювання в Північному Льодовитому океані обома сторонами почали використовувати атомні підводні човни, на яких розміщувалися балістичні ракети. Американський стратегічний план, розроблений на випадок розгортання збройного конфлікту між наддержавами передбачав, що за перших ознак війни в Європі, військово-морський флот США атакуватиме арктичні бази СРСР. Відкритий північний фронт мав відволікати сили супротивника на інших ділянках, де була перевага радянської армії [183].

Закінчення «холодної війни» з одного боку, продемонструвало зменшення військово-політичної активності США в Арктиці, а з іншого—заяви Вашингтону та Москви про істотне зменшення військових сил в регіоні, виявилися не правдивими. На початку 90-х рр. ХХ ст. обидві сторони продовжували патрулювання полярних вод за допомогою атомних підводних човнів. Доходило до надзвичайних ситуацій, які могли б призвести до військового конфлікту. 20 березня 1993 р., на глибині 74 м. під крижаною поверхнею Північного Льодовитого океану, у 105 милях від Кольського півострову зіткнулися американська та російська субмарини.

Аварія в результаті того, що російське судно перетнуло курс американському. Якщо б підводний човен США рухався на п'ять секунд повільніше, удар прийшовся прямо на його ракетний відсік. Це, у свою чергу могло викликати вибух ядерних боєголовок, які зберігалися.

Корабельна аварія отримала значний міжнародний резонанс і навіть стала окремим предметом для переговорів на зустрічі президентів РФ Б. Єльцина та його американського колеги Б. Клінтона у Ванкувері. Останній вибачився перед російським керівником та назвав інцидент «прикрим випадком». Сторони вирішили зробити все, щоб подібних ситуацій більше не трапилося [183].

Цей епізод показав, що незважаючи на закінчення глобального протистояння, Арктика, на початку 90-х рр. ХХ ст. залишалася мілітаризованою зоною, що могло, у перспективі призвести до військового конфлікту. Як

відзначив американський дослідник Дж. Бовермастер: «Офіційно Вашингтон і Москва заявляли про реалізацію спільних зусиль, спрямованих на зменшення ядерної загрози. Було укладено кілька угод в яких проголошувалося, що сторони поступово звільнятимуться від величезних арсеналів, побудованих протягом останніх п'ятдесяти років. Однак Арктика ще довго залишалася місцем де знаходилися незлічені ракетні шахти, водами якої блукали атомні підводні човни, а системи протиракетної оборони продовжували нести бойове чергування» [183].

За даними Бовермастера, у безпосередній близькості від Кольського півострову в першій половині 90-х рр. ХХ ст. було зосереджено 60 % російських підводних човнів, озброєних ядерними ракетами. Крім того, після розпаду Варшавського договору, російські стратегічні бомбардувальники, спроможні нести ядерні заряди, були передислоковані з військової бази в Угорщині на Північ. Також до арктичних баз були переведена значна кількість військових суден з Чорного моря, які були приєднані до Північного флоту. На відміну від інших регіонів танкові армії, які прикривали північ колишнього Радянського Союзу так і не були розформовані. Таким чином, військовий потенціал РФ в Арктиці напочатку 90-х рр. ХХ ст. тільки збільшився, що викликало занепокоєння офіційного Вашингтону [183].

Саме тому, незважаючи на зменшення фінансування, Пентагон був змушений розвивати оборонну програму на півночі. Зокрема, у даний період було виділено 2,5 млрд. дол. на модернізацію радіолокаційних установок та будівництво нових аеродромів на півночі Канади.

Крім того, ще у 1991 р. США та Канада провели масштабну модернізацію радіолокаційної системи раннього попередження, яка була створена ще в 50-х рр. ХХ ст. Оснащена новими пристроями протиракетна система могла сканувати місцевість у радіусі двохсот миль.

Проте вже в середині 90-х рр. ХХ ст., російська загроза в Арктиці була визнана несуттєвою, що змінювало і американську стратегію в регіоні. Наголос робився вже не на військовій присутності, а на реалізації масштабних

міжнародних програм охорони арктичного навколишнього середовища, економічного співробітництва та покращення соціального становища місцевих народів.

Перші результати нового арктичного курсу США на півночі почали проявлятися ще в 70-х рр. XX ст. 22 вересня 1971 р. президент Р. Ніксон підписав «Меморандум з національної безпеки № 144» («National Security Decision Memorandum (NSDM-144)»), в якому проголошувався курс на «всебічний розвиток Арктики, заснований на мінімізації негативних наслідків діяльності людини для навколишнього середовища; просування взаємовигідного міжнародного співробітництва; забезпечення інтересів безпеки, у тому числі збереження принципу свободи морів та повітряного простору [38, с. 2].

Пізніше, 14 квітня 1983 р. подібні принципи були проголошені в директиві «Арктична політика Сполучених Штатів» («United States Arctic Policy»), розроблена адміністрацією Р. Рейгана.

Проте через кілька років, Рейган, президентство якого припало на посилення американсько-радянського протистояння в Арктиці в середині 80-х рр. XX ст. відмовився від проголошених раніше принципів.

У 1987 р., коли в мурманській промові радянський лідер М. Горбачов закликав Сполучені Штати відмовитися від гонки озброєнь в Арктиці, Білий дім ще деякий час ігнорував ці ініціативи. Проте, коли стало зрозумілим, що у СРСР відбуваються масштабні політичні перетворення, лідери арктичних країн (зокрема Канада та Фінляндія) почали розробляти плани зі створення нових багатосторонніх арктичних інститутів. Проте Рейган виступив проти даних ініціатив, вважаючи, що вони загрожують національній безпеці США. На його думку міжнародний порядок в Арктиці мав формуватися на основі лише тільки двосторонніх угод зацікавлених сторін [107, с. 10]. Саме тому Білий дім досить неохоче підписав у червні 1991 р. багатосторонню угоду про захист навколишнього середовища в Арктиці.

Довгий час Вашингтон не наважувався на більш глибоке включення в процес створення колективних, міжнародних органів, які мали забезпечувати реалізацію певних програм в Арктиці. У 1989 р. американське керівництво відкинуло пропозицію прем'єр-міністра Канади Б. Малруні про створення наднаціональної структури під назвою Арктична рада. Пізніше, коли з подібним призовом до полярних країн виступила Фінляндія, Білий дім погодився взяти участь у процесі створення міжнародної організації та наполягав на тому, щоб вона займалася виключно екологічними питаннями [107, с. 10].

Через деякий час Вашингтон поступово повернувся до широкого міжнародного співробітництва в арктичному регіоні. У 1994 р. президент США Б. Клінтон підписав новий меморандум, який отримав назву «Політика Сполучених Штатів в Арктичному та Антарктичному регіоні» («United States Policy on the Arctic and Antarctic Regions»). Відзначимо, що це був перший документ щодо арктичної політики США після закінчення «холодної війни». Відповіднодо нього були розглянуті нові можливості для реалізації арктичної стратегії, які виникли після завершення глобального конфлікту. Кінець «холодної війни» дозволяє змінити акценти в арктичній політиці США. Нова атмосфера відкритості у відносинах з Росією, створює безпрецедентні можливості для співпраці між усіма арктичними країнами», – відзначалося в документі [62, с. 1].

Також, висловлювалося припущення, що «добросусідські відносини з Росією відкривають додаткові можливості щодо захисту навколишнього середовища Арктики» [62, с. 1].

Незважаючи на закінчення протистояння в Арктиці, адміністрація Б. Клінтона не відмовлялася від відстоювання інтересів національної безпеки та оборони. «Хоча напруженість, що виникла внаслідок «холодної війни» різко скоротилася, Сполучені Штати продовжують мати базові національні інтереси, пов'язані з безпекою та обороною... Ми повинні бути готовими до можливого

нападу з боку Арктики і для цього забезпечувати вільне пересування кораблів та авіації», – відзначено в документі [62, с. 2].

Також у директиві виділено шість головних завдань США в Арктиці:

1. Розробка нової стратегії з підтримання національної безпеки та оборони, відповідно до нових реалій, які оформилися після закінчення «холодної війни»;

2. Захист навколишнього середовища та збереження біологічних ресурсів регіону;

3. Попередження можливих негативних наслідків для навколишнього середовища внаслідок економічної діяльності та видобутку природних ресурсів;

4. Зміцнення співробітництва восьми арктичних країн;

5. Участь корінних народів у процесі прийняття рішень, які безпосередньо впливають на їх життя;

6. Науковий моніторинг та збільшення досліджень на місцевому, регіональному та глобальному рівні, присвячених екології арктичного регіону [62, с. 2].

Значна увага в документі приділена розвиткові міжнародного співробітництва одразу за кількома напрямками. Це, зокрема: розробка спільних заходів з захисту морської екології від можливого забруднення нафтою; розвиток вільного судноплавства Північним Льодовитим океаном; збереження унікальних біологічних ресурсів; створення умов для стійкого економічного розвитку та підвищення стандартів життя корінного населення та ін. Для ефективної реалізації даних завдань, було вирішено робити все для того, щоб створити новий міжнародний форум, до якого мають увійти всі полярні держави та представники корінних народів півночі [62, с. 3].

Курс на розвиток міжнародного співробітництва, взятий адміністрацією Б. Клінтона, вже через рік після публікації меморандуму приніс свої перші результати.

27 січня 1995 р. між США та Канадою був підписаний договір про розвиток співробітництва в арктичному регіоні, згідно з п. 1 сторони «визнавали особливі інтереси і відповідальність в Арктиці».

Ст. 2 проголошувала спільну позицію обох держав з приводу того, що розвиток навігації та здобичі ресурсів в арктичному регіоні не має негативним чином позначатися на природному середовищі регіону та на добробуті його жителів.

У п. 3 договору сторони погодилися спільно сприяти розвиткові навігації в Північному Льодовитому океані, шляхом розвитку криголамного флоту, спільних наукових досліджень та широким обміном наукової інформації [22, с. 60].

Нарешті ст. 4 договору проголошувала, що укладання договору між США та Канадою, жодним чином не має впливати на відносини сторін з іншими полярними країнами та не обмежує їх у процесі прийняття рішень щодо реалізації арктичної політики [22, с. 60].

Пізніше, адміністрація Клінтона включилася в процес створення Арктичної ради. У травні 1992 р. та травні 1993 р. США брали участь як спостерігачі на Саміті арктичних країн, на яких розглядалося дане питання. Після серії важких переговорів між Канадою та США, на початку 1995 р. Вашингтон дав згоду на створення Арктичної ради [107, с. 12].

Слід відзначити, що початкова недовіра з боку Вашингтону до міжнародних інституцій, які мали регулювати цілий комплекс проблем в арктичному регіоні, на початку XXI ст. змінилася їх достатньо активною підтримкою. Оскільки США не мали переважаючого впливу в Арктиці, поступаючись позиціями Росії та Канаді, наявність спільних правил давала змогу не допускати посилення конкурентів та спонукати їх відмовлятися від претензій, які у Вашингтоні вважали надмірними. Концептуальну основу для теоретичного обґрунтування нової стратегії в арктичному регіоні надала Комісія США з арктичних досліджень, що займається розробкою політики в Арктиці. У її доповіді «Цілі та задачі арктичних досліджень на період 2005–

2008 рр.» свідомо підкреслювався арктичний статус Сполучених Штатів, що накладає особливу відповідальність на Вашингтон, та йшлося, що «США – це арктична країна. Результатом присутності в Арктиці у нас є як можливості, так і обов'язки в регіоні» [44].

У підготовленому документі комісія особливе значення надавала військовій складовій підходу США до Арктики з точки зору проблем забезпечення національної безпеки. Констатовалося, зокрема, суттєве зростання геополітичного значення Аляски. Пов'язано це з двома чинниками – терористичною загрозою, що вимагала зміцнення прикордонної безпеки, та створення системи національної ПРО.

За оцінками американських фахівців, з урахуванням всіх островів у морях і океанах, якими володіють Сполучені Штати, приєднання шельфових територій збільшить загальну площу території країни відразу на 4 млн. 100 тис. км². У результаті США за площею обійдуть Китай, Канаду і навіть Росію з урахуванням їх власних розширених володінь і стануть найбільшою державою в світі.

Крім того, вони зможуть претендувати на природні ресурси загальною вартістю 1,3 трлн. доларів, включаючи ресурси нафти на 650 млрд. тільки на шельфі Аляски.

У результаті слухань на підтримку Комісії з арктичним досліджень США була заснована спеціальна міжвідомча «Група аналізу та оцінки обстановки в Арктиці», для забезпечення роботи якої було виділено 8 млн. доларів. Керував групою держдепартамент. На слуханнях у сенатському комітеті з екологічної та суспільної діяльності (лютий 2008 р.) в ході виступів експертів, сенаторів і представників діючої адміністрації висловлювалися прямі заяви, що впровадженні дії з боку Росії та Канади спрямовані на зміцнення їхніх позицій в Арктиці і, як наслідок, ослаблення в регіоні позицій США.

Реалізований курс приполярних країн, спрямований на юридичне закріплення за собою територіального арктичного шельфу, розглядався як загроза національним інтересам Сполучених Штатів. Як зазначив на

вищевказаних слуханнях представник комісії Дж. Нортон, «США виключені з обговорення заяв Росії та Канади по межах їхнього континентального шельфу в Арктиці – питання, яке безпосередньо зачіпає інтереси нашої країни, і особливо штату Аляска» [203].

У зв'язку з цим інтенсифікація політики США в Арктиці, у тому числі шляхом включення до відповідних міжнародних інституцій і приєднання до міжнародних договорів, розглядається як необхідна умова контролю «територіальної експансії» прямих конкурентів у регіоні.

Для вирішення цього завдання американський уряд готує перелік можливих територіальних претензій США на арктичний шельф, який, у разі їх підтримки на міжнародній арені, зробить країну активним учасником «арктичного діалогу».

Сполучені Штати не приймають жодний варіант по делімітації (розмежуванні) кордонів арктичного шельфу, запропонованих сьогодні приполярними державами. Американський уряд розраховує на територію, що простягається на шістсот морських миль (дев'ятсот шістдесят п'ять км) від Аляски до полюса. При цьому, як вважають у Вашингтоні, Північному полюсі вивільниться «нічийна територія» площею близько 3 млн. км², де користуватися природними ресурсами зможуть всі суб'єкти міжнародних відносин.

В рамках реалізації своїх інтересів в Арктиці керівництво США особливу увагу приділяло формуванню негативного ставлення до приполярних держав, як до безпосередніх конкурентів за контроль у регіоні. Вже зараз в рамках даної стратегії Вашингтон проводить кампанію, спрямовану на дискредитацію дій Росії та Канади в Арктиці в очах американського і міжнародного співтовариства та окремих політичних інститутів.

Для просування американських інтересів у регіоні передбачається задіяти важелі впливу всередині цих країн – американські і транснаціональні нафтові та газові компанії, що претендують на ведення видобувної діяльності в Арктиці, міжнародні екологічні організації та інші структури.

Конкретні претензії в цьому сенсі пред'являються до Росії щодо використання Північного морського шляху (ПМШ) і до Канади по залученню Північно-Західного проходу (ПЗП) поблизу берегів Аляски. Американське експертне співтовариство за підтримки представників уряду США висуває тезу про необхідність досягнення максимальної «інтернаціоналізації» як ПМШ, так і ПЗП, розуміючи під цим отримання можливості вільного використання цих морських транспортних магістралей.

Підтвердженням виробленої позиції служить доповідь комісії США з арктичних досліджень «Арктичний океан і зміна клімату: сценарій для військово-морських сил США», опублікований у 2007 р. У ньому підкреслено, що суперечності з приводу ПМШ стають важливим пунктом порядку денному російсько-американських відносин. «США продовжують наполягати на тому, що покриті льодом протоки ПМШ є міжнародними і являють собою суб'єкт транзитних перевезень; Росія продовжує вважати протоки своїми внутрішніми водами. Швидше за все, це залишиться спірним політичним питанням між Сполученими Штатами і Росією» [35].

Крім того, у доповіді спрогнозовано визначення, що проблема використання ПМШ стане предметом вже більш серйозних розбіжностей і навіть «конфліктів між США і Росією». У доповіді відзначено: «Росія і Канада дотримуються політики, згідно з якою всі придатні для навігації протоки в Північному морському шляху перебувають під їх особистим контролем. У Сполучених Штатах підхід до визначення статусу цих проток відрізняється від точки зору зазначених країн. У міру того як ці протоки будуть все більше задіяні в міжнародному трафіку – ймовірно виникнення конфліктів» [44].

Важливим та перспективним напрямком діяльності держав в Арктиці, за визначенням американського уряду, виступає економічна діяльність. У зв'язку з цим у Вашингтоні оцінюють всі можливі шляхи забезпечення лідируючої ролі США в регіоні, а також методи обмеження таких переваг у держав-конкурентів.

Офіційну позицію Білого Дому з цієї проблеми висловив помічник держсекретаря з морських і міжнародних екологічних та наукових справах Дж.

Тернер на слуханнях у конгресі навесні 2008 р. Він зазначив: «У той час як Росія та інші країни починають заявляти свої претензії на багатства шельфу, США повинні захищати свої економічні і територіальні інтереси» [40].

Тому провідні американські експерти розробляють відповідні пропозиції щодо виходу на ринок газо- і нафтовидобутку в Арктиці і закріплення там у якості регіонального лідера. При цьому вибрана тактика по встановленню прямого або непрямого контролю над ресурсами Арктики розглядається Вашингтоном з точки зору глобальної боротьби за лідерство з Європейським союзом, позиція якого визначається прагненням виключити тимчасово арктичний регіон світу з активного економічного обороту і звести його освоєння до реалізації обмежених екологічних програм, по суті консервуючи економічну діяльність.

Тим часом, екологічна тематика відноситься до основних пріоритетів уваги з боку США до дій закордонних держав в Арктиці. Американські фахівці вже сьогодні розгортають приховану інформаційну війну, в результаті якої в глобальний інформаційний простір періодично вкидаються певні сценарії на тему порушень приполярними державами стандартів використання навколишнього середовища. Поки це носить характер прихованої кампанії, однак не можна не відзначити тенденцію, згідно з якою фоном до сюжетів про діяльність Росії, Канади та Данії в Арктиці стають різноманітні екологічні проблеми.

У цілому провідні американські фахівці вважають, що сформувалася міжнародна база охорони природи та екології, а діючі нормативні документи та потенціал міжнародних екологічних організацій дозволяють у перспективі успішно проводити заходи «щодо захисту національних інтересів у цій області» та обмежувати будь-яку діяльність приарктичних держав в економічній, військово-стратегічній та іншій сферах, що суперечить цим інтересам.

Різке збільшення динаміки танення арктичної криги з одного боку, та посилення діяльності провідних країн в Арктиці в першому десятиріччі XXI ст. змусило Вашингтон активізувати політику в даному регіоні. З одного боку,

зміни кліматичних умов та масштабне танення льоду відкрило перед США можливість для подальшого господарчого освоєння Арктики, перш за все, у сфері добування нафти та газу, а з іншого – породжувало низку проблем. Частина з них була висвітлена в доповіді «Арктика, яка формується: сучасний стан арктичної політики США» («The evolving Arctic: current state of USA Arctic policy») провідного американського експерта В. Двуера. Зокрема, автор відзначає: «Існуюча структура арктичної політики не відображає потреб часу. Зокрема, не вистачає чітких напрямів діяльності та повноважень для тих структур, які відповідають за її проведення. Неможливість для США виконувати завдання в якості арктичної держави посилюється і тим, що наша держава до сих пір не ратифікувала «Конвенцію Організації Об'єднаних Націй з морського права». Також, на думку науковця, в Арктиці не вистачає інфраструктурних об'єктів, таких, наприклад, як глибинний порт, а також – найновіших криголамів та військової бази. Крім того, до сих пір не створено жодної урядової структури, для реалізації завдань в Арктиці, з необхідним рівнем повноважень та фінансування» [26, с. 17]. В. Двуер робить висновок, що «теперішній стан справ робить уразливим безпекові та економічні позиції США в Арктиці».

Починаючи з 90-х рр. XX ст., американське військово-політичне керівництво країни приділяє підвищену увагу перспективам освоєння Арктики і схиляється в бік вироблення стратегії, спрямованої на отримання домінуючих позицій США в цьому регіоні.

З одного боку, це означає посилення політичної, економічної і військової активності Сполучених Штатів в Арктиці, а з іншого – пошук можливостей для надання вирішального впливу на діяльність інших гравців. Особливістю підходу до проблеми національного освоєння Арктики та міжнародного співробітництва у цій галузі є те, що ця тема формально не знаходиться в числі пріоритетів національної безпеки США.

Тим не менш, аналіз офіційних документів свідчить про проведення в політичних та експертних колах країни серйозної роботи з підготовки і виділенню найважливіших напрямків діяльності в арктичному регіоні.

Це дозволяє говорити про те, що дана тема відноситься до прихованих пріоритетів політики національної безпеки держави, публічне обговорення яких визнано недоцільним.

Концептуальну основу для теоретичного обґрунтування нової стратегії в даному регіоні надала так звана Комісія США з арктичних досліджень, що займається розробкою політики в Арктиці. У наданій доповіді «Цілі та задачі арктичних досліджень у період 2005–2008 рр.» свідомо підкреслюється саме арктичний статус Сполучених Штатів, що накладає особливу відповідальність на Вашингтон, і йдеться, що «США – це арктична країна. Результатом присутності в Арктиці виступають як можливості, так і обов'язки в регіоні» [44].

У підготовленому документі комісія особливе значення надає військовій складовій підходу США до Арктики, а саме, проблемі забезпечення національної безпеки. Констатується, зокрема, суттєве зростання геополітичного значення Аляски. Це пов'язано з двома чинниками – терористичною загрозою, що вимагає зміцнення прикордонної безпеки, та створення системи національної ПРО.

За оцінками американських фахівців, з урахуванням усіх островів у морях і океанах, якими володіють Сполучені Штати, приєднання шельфових територій збільшить загальну площу території країни одразу на 4 млн. 100 тис. км². У результаті США за площею обійдуть Китай, Канаду і навіть Росію з урахуванням їх власних розширених володінь і стануть найбільшою державою в світі.

Крім того, вони зможуть претендувати на природні ресурси загальною вартістю 1,3 трлн. доларів, включаючи ресурси нафти на 650 млрд. тільки на шельфі Аляски.

У результаті слухань на підтримку Комісії з арктичним досліджень США була заснована спеціальна міжвідомча «Група аналізу та оцінки обстановки в Арктиці», для забезпечення роботи якої було виділено 8 млн. доларів. Керує групою держдепартамент. На слуханнях у сенатському комітеті з екологічної та суспільної діяльності (лютий 2008 року) у ході виступів експертів, сенаторів і представників діючої адміністрації висловлювалися прямі заяви, що впровадженні дії з боку Росії та Канади спрямовані на зміцнення їхніх позицій в Арктиці і, як наслідок, ослаблення в регіоні позицій США.

Реалізований курс приполярних країн, спрямований на юридичне закріплення за собою територіального арктичного шельфу, розглядається як загроза національним інтересам Сполучених Штатів. Як зазначив на вищевказаних слуханнях представник комісії Дж. Нортон, «США виключені з обговорення заяв Росії та Канади щодо меж їхнього континентального шельфу в Арктиці – питання, яке безпосередньо зачіпає інтереси нашої країни, і особливо штату Аляска» [44].

У зв'язку з цим інтенсифікація політики США в Арктиці, у тому числі шляхом включення до відповідних міжнародних інституцій і приєднання до міжнародних договорів, розглядається як необхідна умова контролю «територіальної експансії» прямих конкурентів у регіоні.

Для вирішення цього завдання американський уряд готує перелік можливих територіальних претензій США на арктичний шельф, який, у разі їх підтримки на міжнародній арені, зробить країну активним учасником «арктичного діалогу».

Сполучені Штати не приймають не один з варіантів по делімітації (розмежуванні) кордонів арктичного шельфу, запропонованих сьогодні приполярними державами. Американський уряд розраховує на територію, що простягається на шістьсот морських миль (дев'ятсот шістдесят п'ять км) від Аляски до полюса. При цьому, як вважають у Вашингтоні, на самому Північному полюсі вивільниться «нічийна територія» площею близько три

млн. км², де користуватися природними ресурсами зможуть всі суб'єкти міжнародних відносин.

В рамках реалізації своїх інтересів в Арктиці керівництво США особливу увагу приділяє формуванню негативного ставлення до приполярних держав, як до безпосередніх конкурентів за контроль у регіоні. Вже зараз в рамках даної стратегії Вашингтон проводить кампанію, спрямовану на дискредитацію дій Росії та Канади в Арктиці в очах американського і міжнародного співтовариства, різних політичних інститутів.

Для просування американських інтересів у регіоні передбачено залучення також важелі впливу всередині цих країн – американських і транснаціональних нафтові та газові компанії, що претендують на ведення видобувної діяльності в Арктиці, міжнародні екологічні організації та інші структури.

Конкретні претензії висувають і Росії щодо використання Північного морського шляху (ПМШ) і до Канади по залученню Північно-Західного проходу (ПЗП) поблизу берегів Аляски. Американське експертне співтовариство за підтримки представників уряду США висуває тезу про необхідність досягти максимальної «інтернаціоналізації» як ПМШ, так і ПЗП, розуміючи під цим отримання можливості вільного використання цих морських транспортних магістралей.

Підтвердженням виробленої позиції служить доповідь комісії США з арктичних досліджень «Арктичний океан і зміна клімату: сценарій для військово-морських сил США», опублікований в 2007 році. У якій зазначено, що суперечності з приводу ПМШ стають важливим пунктом порядку денного російсько-американських відносин. «США продовжують наполягати на тому, що покриті льодом протоки ПМШ є міжнародними і являють собою суб'єкт транзитних перевезень; Росія продовжує вважати протоки своїми внутрішніми водами. Швидше за все, це залишиться спірним політичним питанням між Сполученими Штатами і Росією» [44].

Крім того, у доповіді прогнозується, що проблема використання ПМШ стане предметом вже більш серйозних розбіжностей і навіть «конфліктів між

США і Росією». У доповіді відзначається: «Росія і Канада дотримуються політики, згідно з якою всі придатні для навігації протоки в Північному морському шляху перебувають під їх ексклюзивним контролем. У Сполучених Штатів підхід до визначення статусу цих проток відрізняється від точки зору зазначених країн. По мірі того як ці протоки будуть все більше задіяні в міжнародному трафіку, ймовірно виникнення конфліктів» [44].

Найважливішим перспективним напрямком діяльності держав в Арктиці, за поглядами американського уряду, є економічна діяльність. У зв'язку з цим у Вашингтоні оцінюють всі можливі шляхи забезпечення лідируючої ролі США в регіоні, а також методи обмеження таких переваг у держав-конкурентів.

Офіційну позицію Білого Дому з цієї проблеми висловив помічник держсекретаря з морських і міжнародних екологічних та наукових справах Дж. Тернер на слуханнях у конгресі навесні 2008 року. Він зазначив: «У той час як Росія та інші країни починають заявляти свої претензії на багатства шельфу, США повинні захищати свої економічні і територіальні інтереси» [44].

Тому провідні американські експерти розробляють відповідні пропозиції щодо виходу на ринок газо- і нафтовидобутку в Арктиці і закріплення там у якості регіонального лідера. При цьому вибрана тактика по встановленню контролю над ресурсами Арктики розглядається Вашингтоном у тому числі з точки зору глобальної боротьби за лідерство з Європейським союзом, позиція якого визначається прагненням виключити на час Арктичний регіон світу з активного економічного обороту і звести його освоєння до реалізації обмежених екологічних програм, по суті консервуючих економічну діяльність.

Тим часом екологічна тематика відноситься до основних пріоритетів уваги з боку США до дій зарубіжних держав в Арктиці. Американські фахівці вже сьогодні розгортають приховану інформаційну війну, в результаті якої в глобальний інформаційний простір періодично вкидаються певні сценарії на тему порушень приполярними країнами стандартів використання навколишнього середовища. Поки це носить характер прихованої кампанії, однак не можна не відзначити тенденцію, згідно з якої фоном до сюжетів про

діяльність Росії, Канади та Данії в Арктиці стають різноманітні екологічні проблеми.

У цілому, провідні американські фахівці вважають, що сформувалася міжнародна база охорони природи та екології, чинні нормативні документи, потенціал міжнародних екологічних організацій дозволяють у перспективі успішно проводити заходи «щодо захисту національних інтересів у цій області» та обмежувати будь-яку діяльність приарктичних держав в економічній, військово-стратегічній та іншій сферах, що суперечить цим інтересам.

На рубежі першого – другого десятиріччя XXI ст. Білим Домом було прийнято ряд програм, спрямованих на посилення американської присутності в даному регіоні. Крім того, починаючи з кінця першого десятиріччя XXI ст. США постійно збільшує свою військову присутність в районі Північного Льодовитого океану, особливо за рахунок ВМС. Так, у 2009 р. район на північ від полярного кола постійно патрулюється авіаносцем «John C. Stennis». Через рік в даний район було направлено допоміжний корабель «Porter» та були проведені військові навчання. У 2011 р. до північних вод були відправлені сторожові кораблі «New Hampshire» та «Connecticut». З 2012 р. Баренцеве море, в рамках спільної з Росією та Норвегією міжнародною програмою патрулює есмінець «Farragut». Крім того, за підтримки НАСА, ВМС США проводить регулярні розвідки за допомогою безпілотних летальних апаратів вздовж східного узбережжя Гренландії. Один раз на два роки американський флот бере участь в військових навчаннях біля берегів Аляски [60, с. 21].

Крім того, на думку частини європейських експертів, на початку XXI ст. Арктика, вперше з часів «холодної війни», активно патрулюється американськими підводними човнами, здатними нести ядерні заряди. Зокрема, шведська дослідниця міжнародних відносин А. Норнберг, посилаючись на інформацію «Федерації американських науковців», робить висновок, що арктичні води регулярно патрулюються дванадцятьма атомними підводними човнами США класу «Огайо», які мають в розпорядженні близько тисячі ста ядерних боєголовок. Їх вірогідною метою є Росія, яка також проводить подібні

операції, тільки в меншому масштабі. Обидві країни відмовляються підписати договір про спільну заборону патрулювання Арктики атомними підводними човнами. За даними Норнберга останнім часом відбулося дванадцять інцидентів між американськими та російськими суднами цього класу в Баренцевому морі, які, «на щастя, обійшлися без ядерних вибухів» [198, с. 6].

12 січня 2009 р. Білий Дім (на той час очолюваний президентом Дж. Бушем-молодшим) розробив директиву, в якій були сформульовані нові підходи до арктичної політики Сполучених Штатів. Зокрема, у документі відзначалося, що США є «арктичною державою з різноманітними та стійкими інтересами в регіоні. Також в директиві були окреслені головні напрямки американської політики в Арктиці: спільна міжнародна відповідальність, справедливе вирішення питання кордонів, міжнародне наукове співробітництво, розвиток системи морських перевезень, економічні питання, охорона навколишнього середовища та збереження природних ресурсів [107, с. 6–7].

Крім того, у стратегії були окреслені головні напрями військово-стратегічної присутності в Арктиці. Передбачалося, що задля зміцнення оборонної потужності будуть розміщені елементи системи протиракетної оборони та ранішнього попередження, а також допоміжні підрозділи ВМС та ВПС, які мали забезпечувати стратегічне ядерне стримання. У документі також викладені плани розширення економічної присутності в регіоні і не тільки в рамках двохсотмильної господарчій зоні, але і далеко за її межами. Серед пріоритетів Вашингтону також відстоювання свободи трансарктичних перельотів та мореплавства.

Крім того, в якості доповнення до директиви в жовтні 2009 р. була розроблена т. зв. «Арктична дорожня мапа» для військово-морського флоту США, в якій було викладено п'ятирічний план розширення його присутності в регіоні. Серед цілей, які були окреслені в документі, передбачалося забезпечення військового флоту Сполучених Штатів найновішими системами зброї, засобами зв'язку, керування та виявлення місцезнаходження, а також

будівництво нових об'єктів інфраструктури, адаптованої до арктичних умов. Крім того, у «Дорожній мапі» проголошувався курс на подальший розвиток систем морського базування для захисту від балістичних та крилатих ракет, розміщення сил та засобів боротьби проти підводних човнів та забезпечення контролю над прибережною зоною. Крім того, передбачалося створення оперативно-тактичної групи, завданням якої буде дослідження наслідків кліматичних змін для стратегічних цілей та характеру морських операцій в арктичному регіоні. Також було передбачено постійний моніторинг викликів національній безпеці США, аналіз дій інших учасників економічних та політичних процесів в Арктиці, для чого планувалося організувати періодичні військово-наукові дослідження [60, с. 21].

Слід відзначити, що до процесу вироблення основ арктичної стратегії США в 2009 р. долучився і Конгрес. У серпні було проведено спеціальне засідання підкомітету Комітету Сенату з внутрішньої безпеки, на якому розглядалися питання, пов'язані із реалізацією політики США в Арктиці в столиці штату Аляска – місті Анкорідж. «Вельми вдалою мені вважається ідея проведення слухань з арктичних питань саме на Алясці. Це пояснюється тим, що багато процесів, на які ми маємо звернути увагу, відбуваються саме тут. Традиційно більшість засідань нашого комітету відбуваються у Вашингтоні. Проте на цей раз ми вирішили запросити експертів з проблем Арктики саме на Аляску, щоб місцеві мешканці все побачили на власні очі» [59, с. 1]– відзначила головуєча, сенатор Л. Мерковські.

Серед доповідачів були комендант берегової охорони США, адмірал Т. Аллен, губернатор штату Аляска Ш. Парнелл, виконавчий директор наукової організації «Marine Conservation Alliance», професор географії та арктичної політики університету Фербенкс (Аляска) Л. Брігхем, голова Комісії з Північного Льодовитого океану М. Трідвел та ін.

Кожен запрошений експерт надав свої рекомендації щодо розвитку арктичної стратегії США. Відзначимо серед них напрями дій, виділені провідним спеціалістом з арктичних питань Л. Брігхемом:

- 1) комплексна оцінка ризиків морської діяльності в районі Берингової затоки;
- 2) удосконалення існуючої на Алясці системи спостережень за океаном, що вельми важливо в умовах збільшення кількості, хто користуватиметься полярними морями для транзиту;
- 3) розширення гідрографічних досліджень та картографування в районі Берингової протоки і в усіх арктичних водах США;
- 4) розвиток системи моніторингу та відстеження кораблів, особливо в районі Берингової затоки;
- 5) розвиток співпраці з Російською Федерацією в процесі освоєння північних шляхів, захисту навколишнього середовища та створення системи протидії надзвичайним ситуаціям;
- 6) вироблення обов'язкових стандартів для кораблів, які курсуватимуть в арктичних водах;
- 7) збільшення кількості криголамів для задоволення інтересів США в арктичних водах;
- 8) всеохоплююча підтримка корінних громад Аляски, як на федеральному, так і місцевому рівнях;
- 9) інвестиції в наукові розробки, пов'язані із створенням системи протидії розливам нафти та підтримкою місцевої екосистеми [59, с. 37].

Свої рекомендації щодо розвитку американської стратегії в арктичному регіоні надав також М. Трідвел, який, черговий раз озвучив ключову для США проблему – ратифікація «Конвенції ООН з морського права». «Основою співпраці є не тільки Арктична рада, а й глобальна «Конвенція ООН з морського права». Вже кілька років, Комісія, яку я очолюю, рекомендувала Сенату ратифікувати даний договір. Це допоможе розширити територію Сполучених Штатів в районах, де континентальний шельф виходить за межі в двісті миль. Ми не можемо подати заяву, як це вже зробили чотири інші полярні держави, оскільки договір не ратифікований» [59, с. 47], – відзначив він.

Серед інших рекомендацій, висловлених експертом, можна виділити наступні:

1) розвиток арктичної інфраструктури, особливо введення в експлуатацію нових криголамів, без яких неможливо налагодити безпечний транзит полярними морями, навіть за умови масштабного танення льоду;

2) удосконалення системи спостереження за рухом кораблів в Північному Льодовитому океані;

3) збільшення картографічних та гідрографічних досліджень, залучення новітніх технологій та космічних супутників;

4) озробка системи протидії можливим виливам нафти в арктичні води внаслідок аварій;

5) збільшення фінансування наукових програм континентального шельфу, який з боку Аляски «може бути більшим за штат Каліфорнію»;

6) Розширення досліджень, пов'язаних із пошуком ресурсів в арктичному регіоні [59, с. 50].

Слід відзначити, Директива від 20 січня 2009 р. залишалася єдиним урядовим документом, в якому визначалися головні напрями та цілі арктичної політики. З приходом в Білий Дім нового президента Б. Обама, документ деякий час залишався чинним. Проте в травні 2010 р. адміністрація Обама розробила новий документ під назвою «Стратегія національної безпеки», в якому, відзначалося:

1) Сполучені Штати – арктична держава з широкими та фундаментальними інтересами в Арктиці;

2) Серед головних напрямів діяльності відзначено підтримання національної безпеки, охорона навколишнього середовища, захист корінних народів, підтримка наукових досліджень, а також розвиток міжнародного співробітництва [9, с. 6-7].

Переважно військові аспекти арктичної політики США розглядаються в доповіді Міністерства оборони Конгресу, яка була підготовлена в травні 2011 р. (Department of Defense Report to Congress on Arctic Operations and the Northwest

Passage, may, 2011). У документі зазначається, що одним із найголовніших «національних пріоритетів» США є «свобода морів». Задля виконання даного завдання Пентагон виступає за реалізацію комплексу дій, які включають:

1) розгортання в Арктиці системи протиракетної оборони та ранішнього сповіщення;

2) розгортання морських та повітряних сил для стратегічного стримання та збільшення військово-морської присутності;

3) підготовка до можливих операцій на морі, з метою забезпечення там умов для вільного судноплавства та авіаційного сполучення [26, с. 7].

У доповіді наголошується, що серед інших викликів, які потрібно враховувати при формуванні оборонної стратегії в Арктиці є також «контрабанда та тероризм» [26, с. 7].

Також у документі відзначається, що загроза національній безпеці в арктичному регіоні є досить низькою, оскільки всі країни, які представлені там, «намагаються публічно працювати в межах міжнародного права та дипломатичної взаємодії та демонстрували визначені прагнення протягом останніх п'ятдесяти років» [26, с. 8]. Саме тому арктична військова стратегія Сполучених Штатів, передбачає, по-перше, – запобігання конфліктів, а, по-друге, – належне реагування на широкий спектр проблем у непередбачуваних ситуаціях, спільно з іншими державами, або, в разі потреби, незалежно від них [26, с. 8].

Також, у документі аналізуються зміни міжнародного порядку в Арктиці. Насамперед, прогнозується, що нові геополітичні та економічні умови в регіоні спричинять необхідність створення нового консультативного міждержавного органу. «Зміна клімату Арктики ймовірно вплине на національні інтереси США ті їх завдання в регіоні. Танення морської криги призведе до відповідного збільшення людської діяльності на десятиріччя вперед. Хоча в даний момент тут не має загрози військового конфлікту визначені економічними та політичними інтересами між конкуруючими державами, тим не менш, людська активність може призвести до поглиблення розбіжностей між ними. Всі

проблеми необхідно вирішувати як на двосторонній основі, так і на кооперативному міжнародному форумі» [26, с. 9], – відзначається в документі.

Особлива увага в доповіді приділена розвитку відносин з Росією, яка визнається ключовою арктичною державою. «Росія має близько чотирьох тисяч трьохсот п'ятдесяти миль арктичного кордону. Багато річок, які протікають її територією, належать до арктичного водозбірного басейну і більшість з них є невід'ємною частиною її внутрішнього транспортного сполучення. 20 % свого ВВП Росія отримує з Арктики, переважно від галузей, пов'язаних з добуванням ресурсів. Близько половини всіх мешканців Арктики – росіяни», – відзначається у документі. У зв'язку з цим, проголошується, що «Сполучені Штати враховують велике значення Росії в Арктиці, як і інших країн» [26, с. 9].

Як вже визначено, представники вищого американського військового керівництва вважають, що існує загроза того, що нові економічні та політичні умови в майбутньому можуть спровокувати військовий конфлікт між полярними державами. На їх думку, відносини між арктичними країнами залишаються стабільними та базуються на основі вже створених нормативно-правових норм, зокрема, на «Конвенції ООН з морського права», а також, в рамках діяльності таких міжнародних організацій як Міжнародна морська організація та Арктична рада. «Усі країни регіону продемонстрували здатність вирішувати спори в рамках загальновизнаних дипломатичних механізмів. Це дозволяє прогнозувати, що відносини в Арктиці розвиватимуться на основі співпраці, а не конфлікту. У разі виникнення питань, пов'язаних з військовою безпекою, вони можуть бути розглянуті зацікавленими сторонами в рамках відповідних двосторонніх та багатосторонніх переговорів» [26, с. 10].

Тим не менш, Пентагон, визнав відсутність причин для збройного конфлікту та наполягає на збільшенні військової та військово-морської присутності в регіоні. Необхідність останнього пояснюється тим, що нові економічні реалії в Арктиці: розвиток морського та авіаційного сполучення через Північний Льодовитий океан, різке зростання масштабів здобитку нафти та газу, різко збільшує кількість викликів, на які Вашингтон змушений

реагувати за допомогою збройних сил. Зокрема, у доповіді відзначено: «...людська активність в регіоні збільшуватиметься протягом найближчих десятиліть. Комерційні організації прагнутимуть використовувати в своїх інтересах ресурси та транзитні можливості арктичного регіону...Крім того, зростаючий трафік у наукових, комерційних та військових цілях буде збільшуватися, а разом із ним зростатиме ризик виникнення певних надзвичайних ситуацій. Саме тому питання безпеки повинні найскоріше бути розглянутими відповідними органами в США» [26, с. 10].

Крім того, збільшення військової присутності в Арктиці пояснюється і тим, що даний регіон може бути використаний ворожими силами в разі поглиблення міжнародних конфліктів в інших регіонах світу. «Фактичний потенціал для збройного конфлікту в Арктиці є низьким. Конфлікти, ймовірно, не відбуватимуться в даному регіоні, проте тут може проявитися конкуренція арктичних націй з інших питань», – відзначено в документі [26, с. 10].

Відповідно до прогнозів щодо розвитку ситуації в арктичному регіоні, Пентагон виділив напрямки діяльності військових сил. Перш за все, це масштабний моніторинг та дослідження процесів, пов'язаних з людською діяльністю та екологічними змінами, що в свою чергу, потребує збільшення кількості різних розвідувальних пристроїв, безпілотників, а також формування відповідних служб, які відповідатимуть за їх роботу.

По-друге, армія має взяти на себе функції з організації пошуково-рятувальних робіт, що не під силу цивільним службам в умовах обмеженої інфраструктури та складних умов арктичного регіону.

По-третє, Міністерство оборони США готове було взяти на себе функцію реагування на можливі стихійні лиха та надання гуманітарної допомоги усім жертвам стихійних лих.

Четвертим напрямком діяльності армії в Арктиці має стати підтримка транспортного сполучення, забезпечення роботи інфраструктури морських перевезень через Північний Льодовитий океан. Крім того, у доповіді відзначається, що в умовах, коли в регіоні не вистачає криголамів, то військові

мають взяти на себе функцію звільнення від льоду морських шляхів у зимовий період [26, с. 15].

Нарешті, Пентагон, з метою підвищення національної безпеки планує розмістити в Арктиці ракети та елементи глобальної системи ПРО, об'єкти якої вже розташовані в Форті Гриль міста Еріксон на Алясці та на базі ВПС США «Тхул» в Гренландії [2, с. 15].

Процес формування арктичної політики продовжився в наступні роки. Так, 10 травня 2013 р. адміністрація Б. Обама розробила новий документ під назвою «Національна стратегія в Арктичному регіоні», який не відміняв попередню директиву від 2009 р., а скоріше доповнював її. Даний законодавчий акт дотепер визначає напрями арктичної політики США. Він починається з аналізу головних проблем та викликів з якими Сполучені Штати змушені стикатися в Арктиці. Перш за все, відзначається, що «зміни кліматичних умов в Арктиці є найбільшими за останнє тисячоліття. Скорочення площини, покритої морською кригою є динамічним та різким. Тверда, багаторічна крига поступається тонким шарам сезонної криги, що, в свою чергу, робить, більшу частину регіону суднохідною круглий рік» [4, с. 4].

У зв'язку зі зміною кліматичних умов, з'являються нові можливості для ведення господарчої діяльності, зокрема, видобутку нафти та газу, багаті поклади яких, були знайдені в Арктиці. Як відзначається в документі: «...наукові оцінки об'єму запасів нафти та газу на півночі від полярного кола показують, що там знаходиться 13 % нерозвіданих світових запасів нафти та 30 % не відкритих газових родовищ. Також тут зберігається велика кількість інших корисних копалин, зокрема, рідкісних елементів залізної руди та нікелю» [41, с. 4].

У свою чергу, підкреслено, що «дані оцінки надихнули для створення ідей комерційної ініціативи та розвитку інфраструктури в регіоні. Зокрема, у зв'язку з тим, що Північний Льодовитий океан стає все більш суднохідним, зростає інтерес до Північного морського шляху, в тому числі і його Північно-західного проходу, а також до розробки арктичних ресурсів» [41, с. 4].

Разом з тим, у документі відзначено, що нові умови породжують нові проблеми та виклики, на які має реагувати уряд Сполучених Штатів. «Разом з новими можливостями, які виникли внаслідок збільшення доступу до арктичного регіону, з'явилися і нові проблеми. Зокрема, зменшення рівня морської криги негативним чином впливає на життя корінного населення, а також на умови проживання риби та диких тварин. Необхідно відзначити, і глибинні екологічні наслідки потепління та танення арктичної криги. Вони викликають зміну клімату на нижніх широтах, а також танення Арктичної Вічної мерзлоти, в якій зберігається значна кількість метану. Останнє є значним фактором кліматичних змін» [41, с. 5].

Також, в Стратегії висловлюється занепокоєння з приводу того, що у зв'язку з кліматичними змінами, які викликані збільшенням викидів в атмосферу продуктів спалювання викопного палива, порушується крихка екосистема арктичного регіону.

Відповідно до нових реалій в Арктиці, американська стратегія проголошує, що найбільший пріоритет – захист інтересів американського народу, суверенної території та права Сполучених Штатів на видобуток арктичних природних ресурсів. З цією метою США мають розвивати та підтримувати потенціал та можливості, необхідні для підвищення безпеки та стабільності в арктичному регіоні шляхом поєднання незалежних дій, двосторонніх ініціатив та багатостороннього співробітництва. Разом з тим, захист національних інтересів в сфері безпеки в Арктиці має враховувати екологічні, культурні та міжнародні умови. Зокрема, в Стратегії підкреслено, що «...багато країн намагаються розширити свою роль в Арктиці, ми будемо заохочувати арктичні та неарктичні держави до спільної роботи за допомогою відповідних форумів для вирішення проблем, які виникають в арктичному регіоні» [41, с. 6]. У той же час, у документі наголошено на пріоритеті міжнародного співробітництва. Отже, Вашингтон проявлятиме «...пильність з метою захисту інтересів безпеки Сполучених Штатів та їх союзників» [41, с. 7].

Для реалізації головної мети Стратегія передбачає реалізацію кількох напрямків:

1. Розвиток арктичної інфраструктури та стратегічних можливостей. Реалізація даного напрямку має відбуватися спільно зі штатом Аляска, місцевої влади та племінних органів влади, а також державного та приватного сектору. У свою чергу, Білий Дім бере на себе зобов'язання з підвищення здатності «підтримувати відповідальність» в арктичних водах, повітряному просторі та прибережних районах та «...здатність адекватно реагувати на стихійні лиха або техногенні катастрофи» [41, с. 8]. При цьому, адміністрація Б. Обама заявила про курс на «адаптацію» регіональної інфраструктури до потреб комерційної діяльності в Арктиці, яка стрімко розвивається останніми роками [41, с. 8].

2. Підвищення інформованості за рахунок подальшого розвитку певних систем збору інформації щодо кліматичних змін та людської діяльності в арктичному регіоні, які «...можуть вплинути на нашу безпеку, екологію та комерційні інтереси» [7, с. 9]. При цьому, Сполучені Штати розвиватимуть «морський, повітряний та космічний потенціал, пов'язаний з обміном інформації з міжнародними, суспільними та приватними партнерами для реалізації різноманітних заходів, перш за все, з організації пошуково-рятувальних операції відповідно до угод, підписаних арктичними державами» [41, с. 9].

3. Закріплення за арктичним регіоном статусу «Заповідника вільних морів», тобто встановлення там режиму вільного просування, збереження усіх прав, свобод у використанні моря та повітряного простору, закріплених міжнародним правом. При цьому уряд Сполучених Штатів бере відповідальність за організацію безпечного морського транзиту, авіаційних засобів та необхідної інфраструктури. Для реалізації вищезгаданих переваг, адміністрація Б. Обама заявляє про наміри укріплювати в полярній зоні національну оборону, систем забезпечення безпеки судноплавства, захисту морського середовища, а також організації пошуково-рятувальних операцій. При цьому, Білий Дім наполягає на тому, що «...існуючі норми міжнародного

права достатні для регулювання прав, свобод у використанні світового океану та повітряного простору, у тому числі, і в Арктиці» [41, с. 10]. У стратегії проголошується, що саме в межах існуючого законодавства уряд США має намір розвивати морські шляхи, розробляти схеми розділення руху кораблів, системи відстеження судів, та сподівається знайти в цьому питанні розуміння з боку своїх партнерів. Отже, Білий Дім закликає полярні держави не розробляти нові правила гри в Арктиці, а діяти в рамках існуючого міжнародного законодавства. Він вважає, що «...співробітництво в межах даних міжнародних принципів сприятиме розвитку стратегічного партнерства, яке, у свою чергу, дозволить створити в Арктиці міжнародну безпечну, надійну та ефективну транспортну систему, через яку проходитиме значний потік торгівлі» [41, с. 10].

Забезпечення енергетичної безпеки США за рахунок видобутку енергетичних ресурсів арктичного регіону. У Стратегії зазначається, що даний аспект є ключовим в стратегії національної безпеки. Як відзначається в документі: «...область має значні розвідані та потенційні запаси нафти та природного газу і тому є цінною з точки зору задоволення енергетичних потреб США» [41, с. 10]. Також, у зв'язку з перспективами розширення видобутку енергетичних ресурсів в Арктиці, уряд США наполягає на вдосконаленні існуючої системи запобігання техногенним катастрофам, зокрема, масштабним розливам нафти внаслідок різноманітних аварій.

Зміцнення міжнародного співробітництва в Арктиці в різних сферах. У Стратегії відзначено, що «...процеси, які відбуваються в арктичному регіоні мають серйозні наслідки для інших арктичних держав та міжнародного співтовариства в цілому. Саме тому дана територія має стати майданчиком для спільних зусиль, особливо з питань, пов'язаних зі збереженням та підтриманням навколишнього середовища» [41, с. 10]. Саме тому США заявляють про свої наміри «...зміцнювати партнерство в межах існуючих багатосторонніх форумів та нормативно-правової бази» [41, с. 10]. Міжнародне співробітництво в арктичному регіоні, на думку Білого Дому, має бути направлено на реалізацію чотирьох завдань. По-перше, воно має сприяти

забезпеченню загального добробуту всіх полярних країн. По-друге, арктичне партнерство має бути націлене на захист навколишнього середовища. По-третє, спільна діяльність має обумовлювати формування спільних цінностей країн, що відстоюють свої інтереси в Арктиці. Нарешті четверте завдання полягає в тому, що міжнародне співробітництво має бути спрямоване на те, щоб забезпечувати інвестиції в регіон, що в свою чергу надасть можливості для сталого та динамічного розвитку.

При цьому, Білий Дім визнає існування в окремих держав, які мають інтереси в арктичному регіоні, певних підходів та цілей та сподіваються, що «...спільні цінності та інтереси» допоможуть подолати існуючі розбіжності. «Арктичні країни мають різні підходи до вирішення культурних, екологічних та безпекових проблем в регіоні. Проте, наші загальні інтереси роблять ці країни ідеальними партнерами. Саме тому ми бачимо реалізацію наших інтересів лише у тісній взаємодії з іншими арктичними країнами...із використанням існуючих багатосторонніх механізмів» [41, с. 10], – зазначено в документі. Тим не менш, незважаючи на те, що Вашингтон явно вказує на те, що вже існуючий міжнародний порядок в Арктиці, а також нормативно-правова база достатня для вирішення комплексу існуючих там проблем, тим не менш, в Стратегії проголошується, що США готові розробляти нові механізми міждержавної взаємодії в регіоні. «У випадку необхідності, ми працюватимемо з іншими арктичними державами для того, щоб розробити нові координаційні механізми, для того щоб зберегти Арктику, як зону добробуту, екологічно стійку, безпечну та вільну від конфліктів» [41, с. 10], – відзначається в документі.

Тим не менш, США наполягають на тому, що саме існуюча міжнародна система, основи якої були закладені в 90-х рр. ХХ ст. має достатньо важелів для того, щоб подолати нові проблеми та виклики в арктичному регіоні. Основою регіонального порядку, на думку Білого Дому, має залишатися діяльність Арктичної ради, яка, на думку американських можновладців, достатньо ефективно виконує покладені на неї функції. «В останні роки Арктична рада досягла помітних успіхів у розвитку співробітництва, координації та взаємодії

між антарктичними країнами та корінними народами Арктики. Нещодавні успіхи Ради, проявилися у підписанні 2011 р. угоди про пошуково-рятувальні операції, а в 2013 р. – договору про протидію забруднення нафтою арктичних морів та ліквідації їх наслідків», – відзначається в Стратегії [41, с. 10]. При цьому наголошується, що США розглядають Арктичну раду, в якості важливого форуму для сприяння співробітництва арктичних держав з найбільш нагальних питань, які викликають спільний інтерес.

Крім того, незважаючи на те, що США демонструють свою прихильність закладеній ще в 90-ті рр. XX ст. арктичній міжнародній системі, тим не менш, загроза того, що вони програють у суперництві із іншими великими державами, змушує їх змінювати раніше прийняті підходи. Зокрема, в Стратегії проголошено курс на ратифікування вищезгаданої «Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права» 1982 р. Цей документ встановлює режим для регулювання діяльності держав у Світовому океані. Конвенція спирається на чотири закони, які регулюють відносини між країнами 1958 р. («Конвенція про територіальне море та прилеглу зону», «Конвенція про відкрите море», «Конвенція про континентальний шельф», «Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів відкритого моря») і встановлює основу для діяльності в тих частинах океану, які знаходяться за межами будь-якої національної юрисдикції. Слід відзначити, що текст документу був переданий в Сенат у 1994 р., проте законодавчий орган відмовився його затвердити [41, с.14].

Більшість американських експертів з міжнародних відносин в Арктиці та урядовців закликають Конгрес ратифікувати Конвенцію, у разі відмови – США відставатимуть від конкурентів та не зможуть захистити свої арктичні володіння від посягань країн, які хоча і не мають територій в регіоні, але прагнуть посилити там свої економічні та геополітичні позиції. Крім того, не визнаючи «Конвенцію ООН з міжнародного права» США позбавлені можливості виступати в якості членів Комісії з розподілу континентального шельфу [41, с. 15].

Розмежування континентального шельфу є дуже складною міжнародною процедурою, у цьому питанні США постійно зустрічає протидію з боку інших полярних держав, особливо з Канадою та Росією. Особливо гострим виступає американсько-російське суперництво. Сполучені Штати та Радянський Союз домовилися про розмежування морських кордонів в Арктиці ще у 1990 р. Зазначена угода була ухвалена Сенатом у 1991 р., проте не ратифікована законодавчим органом РФ. Саме тому обидві держави у своїх відносинах продовжують спиратися на нормативні угоди, які існували до підписання договору. У той же час, при вирішенні питання щодо континентального шельфу, Москва діє на основі договору 1990 р. [178, с. 20].

Щодо відносин між США та Канадою, то держави ще не встановили морський кордон в Арктиці. Одночасно продовжується співробітництво з питання визначення довжини континентального шельфу. Продовжується процес збирання необхідної наукової інформації. Тільки після завершення визначеного процесу Вашингтон та Оттава визначатимуть сфери розмежування в Арктиці [178, с. 20].

Слід відзначити, що незважаючи на те, що США не ратифікували «Конвенцію ООН з морського права», тим не менш, починаючи з 2001 р. ведуть активне дослідження свого континентального шельфу, пік яких припав на 2007 р. [178, с. 20].

Історія наукових розвідок, пов'язаних з дослідженням арктичного континентального шельфу бере свій початок з 30-х рр. ХХ ст. Науково-дослідна діяльність США в районі Аляски посилилася в 60 – 70-х рр. ХХ ст. Це було пов'язано зі збільшенням уваги уряду до проблем національної безпеки в Арктиці у зв'язку з черговим витком протистояння з СРСР в період «холодної війни». Крім того, у даний період відбулися перші негативні наслідки видобутку нафти і газу на розвиток арктичної екосистеми. У зв'язку з цим, науковцями була розроблена «Програма оцінки стану навколишнього середовища на науковому шельфі» («OCSEAP»). В рамках Програми було

проведено кілька масштабних океанографічних досліджень в Чукотському та Бофорському морях, результати яких були опубліковані у 1975 р. [182, с. 4].

У зв'язку зі зростаючим занепокоєнням Вашингтону, пов'язаних з кліматичними змінами, на початку 90-х рр. ХХ ст. уряд санкціонував нову хвилю наукових досліджень континентального шельфу в районі Чукотського моря. Було розроблено кілька дослідницьких програм в зазначеній сфері.

З початку 2000-х рр. різні президентські адміністрації наполягають на ратифікації Конвенції, у чому їх підтримують впливові урядові установи: Міністерство оборони, Служба берегової охорони та Спільний комітет начальників штабів. Активні дії з примусу Конгресу до ратифікації Конвенції розпочала ще у 2004 р. адміністрація президента Б. Клінтона, проте і через десятиріччя проблему не було вирішено. На думку В. Двуера, це пов'язано з цілим комплексом причин, зокрема, з тим, що частина впливових сенаторів вважають, що окремі положення міжнародної угоди порушують суверенітет Сполучених Штатів. «Визначено, що є меншість – впливові члени Сенату, які не бажають ратифікувати договір, оскільки їх непокоїть, що перехід США під юрисдикцією міжнародного морського Трибуналу, створення якого передбачає один з пунктів Конвенції, стане ударом по суверенітету країни» [107, с. 115], – відзначив він.

Ратифікація Конвенції, на думку В. Двуера, могла принести США певні переваги. Він відзначив, що «...нажаль відсутність ратифікації не дозволяє Сполученим Штатам брати участь у вирішенні спорів, на основі принципів, викладених в Конвенції, оскільки вони не визнаються звичайним міжнародним правом. Тому єдиним варіантом виходу з даної ситуації є приєднання до даного договору... Інструменти та механізми Конвенції надають кращі можливості для вирішення територіальних спорів в Арктиці, та розглядаються в якості стандартного методу розмежування володінь для всіх підписантів» [107, с. 115].

Крім того, В. Двуер зазначив, що приєднання до Конвенції надає реальні юридичні важелі для вирішення ключового питання в міжнародних відносинах в Арктиці – розподілення континентального шельфу, чим активно

користуються американські суперники. Конвенція має спеціальні положення, що стосуються врегулювання претензій щодо розширення володінь держави за рахунок континентального шельфу. У форсованому захопленні територій, багатих на природні ресурси районах, який зараз здійснюють сім арктичних націй, ООН, як зазначено в Конвенції, виступає арбітром. У той же час, хоча США і виконують більшість положень даного документу не ратифікувавши його, тим не менш, відстають від інших арктичних держав регіону» [107, с. 115], – відзначив він.

Проте, до сьогоднішнього дня питання залишається відкритим. Частина супротивників ратифікації «Конвенції ООН з морського права» закликає взагалі відмовитися від нормативно-правового режиму, в рамках якого сьогодні регулюються відносини між ключовими гравцями в Арктиці. Вони вважають, що арктичний регіон вище певної паралелі має перетворитися на зону дикої природи. В якості прецеденту, вони посилаються на ст. 4 Угоди про Антарктику, згідно з якою держави-підписанти визнають дану територію вільною від будь-якого суверенітету та беруть на себе зобов'язання не вести там жодної господарчої діяльності. Саме такий режим частина американської правлячої еліти закликає розповсюдити і на Арктику [44, с. 21].

Експерти висловлюють думку про те, що блокування ратифікації «Конвенції ООН з морського права» є засобом тиску на адміністрацію Б. Обама з боку частини опозиційних сенаторів. Зокрема, К. Берг зазначає, що «...опозиція до Конвенції, ймовірно, заснована на ідеологічному бажанні зашкодити нинішній адміністрації, а не на реальній стурбованості з приводу безпеки та суверенітету» [37, с. 10]. Разом з тим, експерт відзначає, що навіть за умови того, що в Сенаті знайдеться дві третини голосів, для того щоб прийняти необхідне рішення, Б. Обама, навряд чи ініціює таке голосування, побоюючись негативних політичних наслідків, особливо напередодні свого другого строку президентства.

Відзначимо, що попередня спроба ратифікувати документ, ініційована сенатором Дж. Керрі, була здійснена ще у 2012 р. Було проведено декілька

сенатських слухань, в ході яких парламентарів закликали прийняти дане рішення міністр оборони та начальник генерального штабу. Проте, Б. Обама, кандидат у президенти США на другий термін, так і не наважився поставити дане питання на голосування [37, с. 10].

Проте у ідеї ратифікації «Конвенції ООН з морського права» залишається досить багато впливових прихильників. Зокрема, про свою підтримку даної ідеї виступала Державний секретар США у 2009–2013 рр. Х. Клінтон, яку вона вперше висловила під час чергового засідання Арктичної ради в гренландському місті Нуук у 2011 р.

Для реалізації програми викладеної в Стратегії, Б. Обама протягом 2013–2014 рр. прийняв ряд ключових рішень з організації діяльності служб, відповідальних за проведення арктичної політики. У 2014 р. на посаду спеціального представника США в Арктичній раді було призначено відставного адмірала Роберта Дж. Паппа, який у своїй вступній промові заявив, що вимагатиме подальшого вдосконалення системи безпеки в арктичному регіоні, поліпшення соціальних умов життя місцевих мешканців та сприяння розвитку комерційної діяльності, а також усунення негативних наслідків кліматичних змін.

Крім того, адміністрація Б. Обама приділяє багато уваги освоєнню нафтових та газових родовищ арктичного регіону. У травні 2011 р. президент оголосив про створення Міжвідомчої робочої групи з координації внутрішнього розвитку енергетичної галузі та про початок видачі ліцензій приватним компаніям на видобуток нафти та газу на Алясці. Очолив новостворений орган колишній заступник міністра внутрішніх справ Д. Хайс. Його головним завданням визначено узгодження роботи відділів оборони, торгівлі, сільського господарства, енергетики, охорони навколишнього середовища для того, щоб організувати спільну роботу з видобутку ресурсів в арктичному регіоні [37,с. 13].

Якщо в Стратегії визначені головні напрями арктичної політики США, плани та цілі, то розроблений у січні 2014 р. «План імплементації Стратегії в

Арктичному регіоні» («Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region») включив плани конкретних дій, строки їх виконання, відповідальні за це державні інституції. План був розроблений на основі пропозицій, поданих федеральними та місцевими владними структурами, місцевих, громадськими організаціями, приватними комерційними установами та міжнародними партнерами.

У документі зазначено, що головним пріоритетом США в арктичному регіоні є «...захист американського народу, суверенної території і права на використання природних ресурсів. Саме тому головна лінія зусиль спрямована на виявлення, розвиток і збереження можливостей для забезпечення безпеки і стабільності в Арктиці» [33, с. 5]. Дійсно, аналіз даного документу дозволяє стверджувати, що поряд з заходами, спрямованими на збереження навколишнього середовища та підвищення соціальних стандартів для корінного населення, ключовим питанням залишається «підтримання регіональної безпеки», звичайно в американському розумінні даного терміну.

Реалізація даного заходу передбачає виконання комплексу заходів. Перший з них передбачає розвиток арктичної інфраструктури, яка має забезпечувати потреби зростаючої системи морських перевезень Північним Льодовитим океаном. Відповідним федеральним службам було доручено розробити плани заходів, пов'язаних з будівництвом, технічним обслуговуванням інфраструктурних об'єктів, удосконалення існуючих портів та інших підприємств, «...які мають забезпечувати безпеку військових та цивільних кораблів на всій території арктичного регіону» [33, с. 5]. Також для організації даного процесу уряд США заявив про свої наміри заохочувати приватних та державних партнерів інвестувати кошти у розвиток регіональної інфраструктури [33, с. 5].

Наступним напрямом арктичної стратегії США є подальший розвиток авіаційного сполучення та авіаційної інфраструктури, яка забезпечує безпеку трансарктичних перельотів. Дане завдання передбачає поглиблення федеральних відомств та установ Аляски, які забезпечують виконання функцій

організації авіаційного сполучення. Також, План передбачає покращення стану існуючої інфраструктури, удосконалення роботи навігаційних систем, систем спостереження та ін. [33, с. 6].

Важливим завданням є також розвиток комунікаційної інфраструктури, зокрема сприяння вдосконаленню існуючої в арктичному регіоні системи комунікацій шляхом впровадження нових технологій, особливо в тих районах, де існує реальна небезпека виникнення різного роду надзвичайних ситуацій та природних катаклізмів. Даний напрямок включає в себе наступний комплекс заходів:

1) оцінка поточної та потенційної доступності телекомунікаційних послуг, у тому числі місцевого та міжміського стаціонарного зв'язку, мобільних комерційних послуг;

2) розробка системи інвестування в розвиток телекомунікаційної інфраструктури;

3) впровадження інноваційних технологій;

4) поглиблення співробітництва з федеральними і місцевими державними службами, приватними та міжнародними партнерами [33, с. 6].

Наступним кроком має стати удосконалення системи збору та обміну інформацією, про кліматичні, економічні та політичні процеси, які проходять в арктичному регіоні. Даний напрямок передбачено розвивати за рахунок активізації різного роду наукових досліджень на федеральному та місцевому рівні, розвитку партнерства з науковими установами інших полярних країн, створення системи моніторингу за допомогою безпілотних літальних апаратів та авіації. Окремим напрямком передбачено підвищення ефективності системи спостережень за допомогою космічних супутників [33, с. 7].

Крім того, згідно з Планом, уряд США бере на себе зобов'язання забезпечувати прохід кораблів через морські шляхи Північним Льодовитим океаном, забезпечувати їх очищення від сезонного покриття кригою. Для цього планується збільшення кількості криголамів в арктичному регіоні [33, с. 9].

Ключовим для Вашингтону є передбачене Планом «сприяння міжнародному праву в сфері забезпечення принципу свободи морів і глобальної мобільності морських і повітряних інтересів для всіх держав, відповідно до міжнародних законів» [3, с. 9].

В рамках розвитку даної концепції, передбачено виконання наступних заходів:

- 1) проведення регулярних морських навчань в арктичному регіоні, пов'язаних з перевіркою інфраструктури та організації морського сполучення, які узгоджуються з міжнародним правом;
- 2) інформування членів Арктичної ради, Міжнародної морської організації, племінних громад про діяльність уряду США в арктичному регіоні;
- 3) залучення представників приватних компаній та неурядових організацій, наукових експертів для популяризації ідей свободи судноплавства та вільних перельотів через арктичний регіон;
- 4) сприяння глобальній мобільності суден та літаків по всій території арктичного регіону через розвиток зв'язків та діалогу з міжнародними партнерами, особливо з полярними державами;
- 5) розвиток стратегічно важливі комунікації в регіоні;
- 6) виступ проти розповсюдження незаконних обмежень в Арктиці на право свободи у використанні морського та повітряного простору, визнаного міжнародним правом;
- 7) протидія будь-яким надмірним морським претензіям, боротьба за їх скасування;
- 8) безперервний моніторинг розвитку свободи судноплавства та повітряних перельотів відповідно до звичайного міжнародного права та згідно з положеннями «Конвенції ООН з морського права», як на Північно-Західному шляху, так і на Північному морському шляху [33, с. 10].

Слід відзначити, що виконання даного напряму арктичної стратегії, враховуючи його важливість в системі американських поглядів на глобальну політику, взяв на себе Державний департамент США [33, с. 10].

Наступним важливим елементом арктичної політики Сполучених Штатів є підтримання енергетичної безпеки. Дане завдання передбачено вирішувати за рахунок розвитку поновлюваних енергетичних джерел (вітер, хвилі, сонячна енергія) в Арктиці, що на думку Білого дому сприятиме «підтримці місцевої та регіональної енергетичної безпеки та... одночасному зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище» [33, с. 10]. З метою цього відповідні служби мали до 2014 р. розробити десятирічний стратегічний план впровадження нових технологій у сфері енергетики. Розвивати даний напрямок енергетичної арктичної стратегії передбачено за рахунок залучення приватного капіталу.

Разом з тим, США не відмовляються від видобутку традиційних, не відновлюваних видів енергії, проте закликають до «відповідального розвитку» даного сектору за рахунок розробки «екологічно безпечних» методів їх видобування та виробництва.

План масштабного видобутку нафти та газу в арктичному регіоні передбачає наступні заходи:

- 1) планування та проведення пошуково-розвідувальних робіт з пошуку та оцінки потенціалу здобичі придонних, глибоководних покладів нафти та газу;
- 2) розробка програми передачі в оренду розвіданих покладів енергоносіїв приватним компаніям та надання їм певних податкових пільг;
- 3) оцінка потенціалу роботи та надійності місцевої трубопровідної системи в умовах додаткового транзиту видобутих нафти та газу;
- 4) розробка нових, безпечних технологій буріння [33, с. 11].

Слід відзначити, що даний напрямок американської арктичної стратегії вже активно втілюється в життя. Зокрема, уряд США сприяє тому, щоб розробкою енергетичних родовищ в арктичному регіоні займалися великі приватні компанії в обмін на податкові пільги. Так, у 2012–2014 нафтові компанії взяли в «офшорну оренду» значні арктичні території, сплативши в бюджет 31 млрд. долл. [191, с. 64].

В умовах, коли наявність полярного шельфу означає збільшення морських володінь на сто п'ятдесят миль, велике значення набуває такий напрямок діяльності в арктичному регіоні, як розвиток топографії, картографії, гідрографії та інших географічних досліджень арктичного регіону.

Для досягнення цієї мети уряд США в найближчі п'ять років планував здійснити наступні напрями роботи:

- 1) здійснити повний збір даних про рельєф американської арктичної зони;
- 2) здійснити повний огляд глибин;
- 3) розширити доступ громадськості до процесу картографування арктичного регіону;
- 4) забезпечити збільшення гідрографічних даних щодо берегової лінії арктичного регіону;
- 5) активізувати наукові дослідження Берингової протоки та виявлення її потенціалу для організації морського шляху;
- 6) розробити проекти будівництва нових портів та гаваней;
- 7) Дослідити континентальний шельф [33, с. 22].

Значне місце в Плані відведено розвитку міжнародного співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища арктичного регіону, зменшенню викидів забруднюючих речовин, поліпшенню соціального клімату для корінних народів.

У документі однією з головних проблем США залишається відсутність інфраструктури, що не тільки заважає посилювати їх позиції, але перешкоджає забезпеченню всім необхідним вже існуючих американських поселень. Даний аспект, розкритий у своїй статті «Article 234 of the United Nations Convention on the Law of the Sea: The Overlooked Linchpin for Achieving Safety and Security in the U.S. Arctic?» [191] американський дослідник С. Філдс.

«Без міцних криголамів Арктика належить Росії», – саме до такого висновку прийшов автор, як приклад, відзначив подію, яка відбулася у 2012 р. в місті Нома, розташованому на Алясці. Саме тоді, внаслідок ранніх морозів, морське сполучення було припинено та містечко залишилося без вкрай

необхідного йому палива. Танкери просто не могли пробити кригу, а повітряні перевезення виявилися вельми дорогими.

На щастя для мешканців Ному, які ризикували замерзнути без необхідних ресурсів, недалеко від міста в морі перебував російський криголам, здатний нести в трюмах паливо. Коли всі необхідні дозволи від Вашингтону та Москви були отримані, російський корабель, за підтримки катерів американської берегової оборони, доставив в Ному все необхідне, тим самим врятувавши її від гуманітарної кризи. «Нажаль, на момент написання зазначеної статті, я маю сумніви щодо того, чи прийдуть росіяни на допомогу американським громадянам наступного разу, враховуючи наші відносини в Східній Європі та Сирії. В умовах активізації діяльності в Арктиці, прикро, що уряд США не зміг розробити ефективну стратегію запобігання даним ситуаціям»[191, с. 58], – відзначив автор.

Про негативний стан розвитку необхідної інфраструктури в американських арктичних володіннях свідчить і той факт, що в разі виникнення там надзвичайних ситуацій, корабель, який патрулює в Беринговій протоці може прийти на місце інциденту тільки через три дні [191, с. 62].

В умовах, коли біля арктичного узбережжя в останні роки значно збільшилися об'єми видобутку нафти, вищезгадана ситуація може призвести до серйозної катастрофи. «Морські аварії призводять до великих скидань нафти та інших забруднюючих речовин в море, що в свою чергу, руйнує навколишнє середовище, негативно позначається на популяції китів та тюленів і викликає катастрофічні наслідки для місцевого населення. Руйнівні наслідки ще більше посиляться внаслідок того, що рятувальники добиратимуться до місця трагедії кілька днів», – відзначив Філдс.

Дійсно, проблема розвитку арктичної інфраструктури стоїть перед США достатньо гостро. Особливо помітна нестача криголамів. За офіційними даними, на початку XXI ст. у розпорядженні американської берегової охорони є тільки один працюючий та повністю укомплектований середній криголам «Хілі». Також у 2009 р. було розконсервовано важкий арктичний криголам

«PolarStar». Разом з тим, США відмовилися від будівництва атомних криголамів, вважаючи їх загрозою екологічній безпеці [157].

Завдання з вирішення вищезгаданих проблем покладено, також, на ВМС США. Для них, у лютому 2014 р. була розроблена «Арктична дорожня карта флоту Сполучених Штатів» (The United States Navy Arctic Roadmap), в якій визначено завдання для військово-морських сил з 2014 по 2030 рр.

У преамбулі документу розкриваються головні завдання, які має виконувати флот в Арктиці. «Короткий сезон комерційного судноплавства, екологічні проблеми, кліматичні обмеження, які діють в Північному Льодовитому океані, а також розвиток нинішніх геополітичних тенденцій дозволяють стверджувати, що арктичний регіон навряд може стати місцем масштабного міждержавного військового конфлікту. Спори між країнами тут вирішуються мирним шляхом і без застосування військової сили... Не зважаючи на низький рівень загрози в регіоні, Сполучені Штати мають важливі безпекові інтереси. Це, зокрема, свобода судноплавства і авіаційних перельотів, запобігання терористичних актів проти держави, спільні безпекові зобов'язання з Канадою. Все це вимагає розгортання в Арктиці морських та повітряних сил, які потрібні для стримання, демонстрації морської присутності та проведення операцій із забезпечення морської безпеки», – говориться в документі [60, с. 6].

Важливе значення в документі приділяється розвитку морського сполучення через Берингову протоку, яка в умовах збільшення масштабів морського транзиту Північним шляхом набуває все більше значення. «Ця протока між Росією та Сполученими Штатами шириною у п'ятдесят одну милю, представляє важливий шлях для поверхневих та підводних суден, яким вони заходять в Північний Льодовитий океан. Саме тому безперешкодний доступ в Берингову протоку є важливим фактором безпеки в районі Північного Льодовитого океану» [60, с. 6], – відзначається в Дорожній карті. Відповідно до стратегічної важливості протоки, зростає значення розвитку відносин з Росією. У документі зазначено, що «Берингова протока грає все більш важливу роль у морській торгівлі між Європою та Азією. Збільшення трафіку вимагає

від Сполучених Штатів зміцнення зв'язків з Росією заради сприяння морській безпеці в даному регіоні» [60, с. 6].

Іншим важливим партнером США в арктичному регіоні залишається Канада. Протягом кількох десятиліть дві держави співпрацюють в рамках таких міжнародних організацій, як НАТО та Північноамериканське командування аерокосмічної оборони (North American Aerospace Defense Command). Саме тому, у Дорожній карті відзначено, що «американський військово-морський флот співпрацюватиме з королівським ВМС Канади заради забезпечення реалізації спільних інтересів в арктичному регіоні. Крім того, ВМС США продовжуватиме надавати підтримку Північноамериканському командуванню аерокосмічної оборони у питаннях, пов'язаних з попередженням та контролем повітряно-космічних та морських загроз між двома країнами» [60, с. 7].

Слід відзначити, що незважаючи на те, що керівництво та експерти військово-морського флоту США, як відзначено раніше, не вважають Арктику регіоном, де висока вірогідність розгортання військового конфлікту, тим не менш, вони вважають, що посилення суперництва між полярними державами є фактором ризику. «Надмірне розширення претензій на континентальний шельф, які демонструють арктичні держави, може спровокувати напруженість та політичну невизначеність. Враховуючи ту значну кількість ресурсів, за які йде боротьба, їх протистояння може викликати поглиблення суперечок, і навіть призвести до військових демонстрацій. Арктичні країни можуть претендувати на багаті ресурси частини Північного Льодовитого океану, особливо в його центральній частині, в тому числі, порушуючи норми «Конвенції ООН з морського права» та, відмовляючись від правового контролю з боку відповідних міжнародних організацій», – відзначено в документі. Крім того, на думку експертів з ВМС США існує і інша загроза зіткнення інтересів полярних країн. «Іншою можливою причиною конфлікту може стати міграція риби до раніше недосяжних ділянок океану, де приналежність території до виняткової економічної зони є невизначеною. Поєднання цих двох факторів може

викликати локальне протистояння в Арктиці, незважаючи на мирні наміри арктичних народів» [60, с. 15], – вважають вони.

Відповідно до загроз та викликів, можливість проявів, які бачать представники ВМС США, на флот в арктичному регіоні покладено виконання наступних цілей:

- 1) забезпечення США суверенітету в Арктиці та захист держави;
- 2) підготовка військово-морських сил для реагування на можливі кризи та надзвичайні ситуації;
- 3) збереження свободи морів;
- 4) стимулювання розвитку партнерських зв'язків між урядом Сполучених Штатів та міжнародними союзниками [60, с. 15].

Також відзначено, що «військово-морський флот захищатиме американські суверенні права за допомогою гнучкої та періодичної присутності» [60, с. 15].

Слід відзначити, що виконання останньої з чотирьох місій, передбачає проведення багатосторонніх операцій та навчань в Північному Льодовитому океані, що забезпечить «позитивну основу для майбутніх місій» [60, с. 16].

Розглядаючи військово-морські аспекти американської арктичної політики, слід відзначити, що керівництво флоту є прибічниками найскорішої ратифікації «Конвенції ООН з морського права». Зокрема, послідовним прихильником даної ідеї виступив командувач ВМС США Г. Роухед [191, с. 11].

Слід відзначити, що у квітні 2011 р. відбулася реорганізація структур армії США, які відповідають за реалізацію завдань в арктичному регіоні. Арктика знаходиться в зоні відповідальності двох угруповань збройних сил США: Північного командування (USNORTHCOM) та Європейського командування (USEUCOM). Ключову роль грає перша структура, яка забезпечує захист Аляски та діє в тісній кооперації з канадськими військовими силами, а також береговою службою [191, с. 11].

Отже, аналіз документів зовнішньої політики США в Арктиці показав, що даному регіону приділяється все більше уваги. Білий дім має амбітні плани розширення свого впливу в усіх сферах, починаючи від наукових досліджень і закінчуючи військово-морською присутністю. Разом з тим, слід пам'ятати, що представлені в різноманітних програмах плани мають виконуватися поступово, упродовж не одного року. Сьогодні ж, як показує аналіз робіт експертів, Сполучені Штати суттєво відстають за багатьма параметрами від інших ключових держав арктичного регіону, зокрема, від Росії. Найбільш болючим для Вашингтону є питання, пов'язані з недостатнім розвитком її арктичної інфраструктури та відсутність ефективно діючої системи реагування на можливі надзвичайні ситуації та екологічні катастрофи. Хвилює нинішню адміністрацію той факт, що американський арктичний флот, обладнаний спеціально для роботи в важких полярних умовах значно поступається російському.

У зв'язку з цим, Вашингтон прагне компенсувати існуючі недоліки своєї арктичної політики за рахунок розвитку міжнародного співробітництва, як на рівні двосторонніх відносин з полярними державами, які він вважає своїми природними партнерами, так і на рівні Арктичної ради. Зокрема, в останні роки другого десятиріччя XXI ст. значно активізувалося американсько-канадське співробітництво, особливо в сфері боротьби з надзвичайними ситуаціями.

У 2011 р. в рамках діяльності Арктичної ради, її члени підписали «Угоду про співпрацю в сфері авіаційного та морського пошуку та рятування в Арктиці» («Agreement on cooperation aeronautical and maritime search and rescue in the Arctic»). Дана угода передбачає розвиток багатосторонніх та двосторонніх міжнародних проектів з організації пошуково-рятувальних робіт в полярній зоні. Кожна з держав на свій розсуд вільна вибирати партнерів, або взагалі відмовитися від них. В рамках даної угоди, США взяли курс на розвиток відносин з Канадою, яка має більш розвинену арктичну інфраструктуру [66, с. 37]. У 2012–2013 рр. були проведені спільні пошуково-

рятувальні навчання двох країн в Гренландському морі, що отримали назву «SAREX».

Активізація співробітництва між США та Канадою в рамках Угоди пояснюється перш за все фінансовими мотивами. Як відзначив американський експерт з міжнародних процесів в Арктиці Д. Габріел, створення та вдосконалення національних систем реагування на надзвичайні ситуації та проведення пошуково-рятувальних робіт потребують значних фінансових вливань. Наразі, ні уряд США, ні уряд Канади не спроможні забезпечити належне фінансування даної сфери, і тому мають «координувати свої стратегії» [66, с. 38]. В рамках створення спільної системи з організації пошуково-рятувальних операцій, восени 2013 р. були проведені одночасні навчання відомств, які відповідають за реалізацію даного напрямку арктичної політики. У цілому вони показали, що американські та канадські рятувальники спроможні на ефективну взаємодію під час реальної надзвичайної ситуації [66, с. 38].

Крім того, в тому ж році було створено міждержавний орган, який отримав назву Форум берегової охорони (Coast Guard Forum), до якого увійшли представники рятувальних служб двох країн. Дана організація відіграє ключову роль для координації профілактичних заходів, забезпечення готовності до проведення рятувально-пошукових робіт [66, с. 38].

Ще більше значення в міжнародних відносинах в Арктиці грає розвиток військового співробітництва між США та Канадою. В останній час даний регіон стає все більш важливою частиною «периметру безпеки» у Північній Америці. 11 грудня 2012 р. Вашингтон та Оттава уклали два договори про активізацію військового співробітництва: «Framework for Arctic Cooperation» та «Tri-Command Framework for Arctic Cooperation». згідно з якими американське Північне командування («USNORTHCOM»), загальне оперативне командування Канади («CJOC») і Північноамериканське аерокосмічне командування («NORAD») створили спільну керівну структуру, яка мала забезпечити координацію дій, спрямованих на підтримання безпеки в

арктичному регіоні [194]. Також, здійснюватиметься спільне планування військових операцій, підготовка, активний обмін оперативною інформацією, розвиток військового потенціалу, а також науково-технічні дослідження.

Формально, обидва документи не свідчать про нарощування військової присутності США та Канади в арктичному регіоні. Головною метою кооперації військового керівництва обох країн, проголошується допомога цивільним службам в організації пошуково-рятувальних робіт та профілактиці надзвичайних ситуацій [202, с. 2].

Не менш важливим завданням є організація спільних спостережень та моніторингу насамперед кліматичних змін, які відбуваються в Арктиці. Безпечний транзит кораблів в арктичних водах, на думку військового командування обох країн, також можливий лише за умови безперервного відстеження їх руху [202, с. 3].

Всередині американського наукового середовища не існує єдиного погляду на цілі американсько-канадського військового співробітництва в Арктиці. Зокрема, Е. Реджерг вважає, що Вашингтон та Оттава не мають жодних характерних для армії намірів, а координація міждержавних зусиль в цій сфері зумовлена необхідністю підтримки існуючої торговельної та гуманітарної ситуації в регіоні.

Проте, інші експерти вважають, що формування спільного командування в Арктиці свідчить про спроби інтеграції зусиль північноамериканських держав консолідувати військові потужності у відповідь на претензії інших полярних країн, перш за все, Росії затвердити лідерство в регіоні та їх нарощування військової присутності там. Зокрема, Д. Гебріел відзначив: «США і Канада мають схожі цілі і проблеми в Арктиці і готові для подальшого нарощування військової присутності. Обидві держави працюють в напрямку створення спільної арктичної стратегії. Слід відзначити, що риторика Канади та Росії щодо арктичних проблем змушує згадати часи «холодної війни». Зростаюча напруженість у відносинах між країнами може стати причиною подальшої мілітаризації Крайньої Півночі. Саме тому, хоча процес вирішення

територіальних суперечок носив мирний характер, Арктика залишається потенційним осередком конфлікту» [194].

Слід відзначити, що поряд з двосторонніми, США прагнуть розвивати і багатосторонні відносини на Крайній Півночі. Як вищезазначено, ключовим елементом американської політики в арктичному регіоні є активна підтримка Арктичної ради. Поява вищезгаданої Стратегії була пов'язана з черговим засіданням даного міжнародного органу, яке відбулося 15 травня 2013 р., на ньому було прийнято рішення про перехід головування в Радідо США до з 2015 р. Експерти сприйняли появу документу, як «концептуальну підготовку Білого Дому до керівництва однієї з впливових арктичних міжнародних структур [202, с. 22].

24 квітня 2015 р. в м. Іракліт на півночі Канади, на черговому засіданні Арктичної ради відбулася церемонія передачі функцій голови від Канади до США. Вашингтон, згідно із Статутом організації отримував дані повноваження строком на два роки, до 2017 р. Останній раз Сполучені Штати головували в Раді у 1998–2000 р., а наступного разу очолять структуру в 2031–2033 рр. [44, с. 11].

Відповідно до арктичної стратегії Сполучених Штатів, розробка якої тривала останні роки, під гаслом – «Єдина Арктика: загальні виклики, можливості та відповідальність». Головою Арктичної ради було обрано чинного Державного Секретаря США Дж. Керрі. Його заступниками стали – адмірал Р. Папп-мол, який зайняв піст спеціального уповноваженого США з арктичних питань та Ф. Алмер – спеціальний радник Державного Секретаря з питань арктичної науки та політики. Дипломат Д. Болтон зайняв посаду голови Комітету найстаріших відповідальних осіб.

За словами Дж. Керрі, він бачить діяльність Арктичної ради в період свого головування зосередженою на досягненні трьох фундаментальних завдань: поліпшення соціальних умов життя для арктичних спільнот; розвиток системи безпеки в Північному Льодовитому океані; боротьба проти негативних наслідків кліматичних змін в арктичному регіоні [8].

Кожна з заявлених цілей, передбачає реалізацію комплексу завдань. Так, поліпшення соціальних умов для корінних мешканців Арктики, передбачає такі напрямки роботи:

- 1) сприяння розвитку технологій використання поновлюваних джерел енергії, зокрема, модульних систем. Стимулювання державно-приватного партнерства в даному секторі;
- 2) моніторинг стану прісноводних ресурсів арктичного регіону;
- 3) розвиток телекомунікаційної інфраструктури в Арктиці;
- 4) підтримка психічного стану корінних суспільств, включаючи профілактику самогубств;
- 5) боротьба за зменшення вуглецевих викидів, що сприятиме підвищенню рівня здоров'я населення арктичного регіону;
- 6) підвищення санітарних умов для населення удосконалення водопровідної та каналізаційної систем у віддалених арктичних поселеннях [63].

У свою чергу, розвиток системи безпеки в Північному Льодовитому океані передбачає реалізацію наступних завдань:

- 1) удосконалення системи виконання рятувальних завдань в Арктиці;
- 2) забезпечення охорони морського середовища, у тому числі, шляхом створення мережі морських районів, які охороняються;
- 3) розробка програми дослідження регіональних морів Північного Льодовитого океану;
- 4) належне виконання угоди про запобігання морського забруднення нафтою, удосконалення системи реагування на подібні надзвичайні ситуації всіма учасниками Арктичної ради [63].

Боротьба проти кліматичних змін передбачає реалізацію наступного комплексу завдань:

- 1) сприяння скороченню викидів вуглецю та метану;
- 2) створення системи ранішнього попередження кліматичних змін;

3) моніторинг впливу змін клімату на структуру берегових ліній та ділянок поверхні в Арктиці [63].

Для реалізації вищезгаданих завдань Арктичною радою, під керівництвом США, було сформовано кілька робочих груп, кожна з яких займається окремими проектами. Так група під назвою «АСАР» (Arctic Contaminants Action Program) має розробити систему моніторингу стану навколишнього середовища арктичного регіону, яка має бути поширена не тільки в полярних володіннях Сполучених Штатів, а також в районах північної Європи та регіонах Росії. Дана дослідницька система, впровадження якої почалося вже в квітні 2015 р., має допомогти вченим отримати повнішу інформацію про джерела забруднюючих речовин, які викликають негативні екологічні зміни та їх вплив на життя місцевих народів [8].

Інша робоча підгрупа – «SDWG» (The Sustainable Development Working Group) – створена для розробки довгострокових програм поліпшення умов життя корінних народів Арктики. Вона об'єднує провідних спеціалістів-інженерів, які мають удосконалити, зокрема, систему водопостачання та каналізації у віддалених населених пунктах регіону. Інший проект, розроблений учасниками робочої групи, націлений на розробку методів протидії розповсюдження самогубств, які останнім часом забирають життя значної частини корінного населення Арктики [8].

Наступна робоча група – «EPPR» (Emergency Prevention, Preparedness and Response) здійснює проект з розробки ефективної системи попередження надзвичайних ситуацій та готовності до реагування на них. Дана програма передбачає розробку комплексу заходів, спрямованих на оснащення віддалених громад передовими засобами реагування на природні надзвичайні ситуації, такі як повені, снігові лавини, розливи нафти та випадкові викиди радіоактивних речовин.

Важливими робочими групами є також «TFAMC», яка відповідає за розвиток арктичного морського співробітництва; «TFAMC», чийм завданням є подальше удосконалення роботи системи телекомунікаційної інфраструктури

в Арктиці; «ТФТІА» діяльність якої має сприяти науковому співробітництву в регіоні та ін. [8].

У зв'язку з головуванням США в Арктичній раді частина американського суспільства та наукового середовища, яка критично ставиться до дій нинішньої адміністрації в полярному регіоні, вважає, що вона нарешті зверне увагу на нього. Проте поряд з оптимістичними, є і протилежні погляди. Зокрема, С. Філдс висловлює сумнів, що офіційний Вашингтон зможе добитися більшого, ніж проголошення пустопорожніх декларацій. «США стали головою Арктичної ради в 2015 р. і можна сподіватися, що це надасть певний імпульс федеральному уряду в процесі задоволення потреб арктичної території та американських громадян, які проживають там. Проте, наразі Білий дім не зміг продемонструвати зацікавленість та рішучість у забезпеченні та захисті арктичних інтересів», – відзначив він [191, с. 68].

Отже, проведений аналіз сучасної політики США в Арктиці дозволяє погодитися з характеристикою, яку надав професор Міжнародного інституту досліджень проблем світу (Осло) П. К. Баєв. «Окремо стоять США, які зовсім не є наддержавою в цьому контексті. Арктична політика Вашингтону практично паралізована зіткненням двох тем – охорони навколишнього середовища та питанням видобутку нафти...Ключовим питанням виступає необхідність ратифікації «Конвенції ООН з морського права», проте адміністрація Обама поки не наважується вирішити зазначену проблему» [104].

3.2. Канада: арктичні перспективи як спокуса глобалізмом

Навідміну від більшості полярних країн, активізація північної політики яких була переважно пов'язана з перспективами видобутку в Арктиці нафти та газу, Канада, коли отримала статус домініону Великобританії, позиціонувала себе як арктична держава. Вона має давні арктичні традиції та вважає дану територією зоною своїх стратегічних інтересів ще з 1880 р., коли було вголос

заявлено про це на різних міжнародних зустрічах. У роки Першої та Другої світових війн, Оттава, з воєнних міркувань, була змушена поглибити відносини з США в арктичному регіоні. Це континентальне партнерство ще більш посилювалося в роки «холодної війни», оскільки обидві північноамериканські держави вважали реально можливим радянський напад з півночі. У той же час економічна політика Канади в Арктиці довгий час носила не важливий характер, головними завданнями були визначені безпека та захист суверенітету. Лише в роки нафтової кризи 70-х рр. XX ст. з'явилися перші проекти видобутку нафти та газу в арктичному регіоні. Проте більшість вуглецевих ресурсів знаходилися поза зоною доступу, на дні океану. Вдалося налагодити видобуток лише в невеликому районі в західній частині арктичного регіону [189, с. 2].

Із закінченням глобального протистояння між наддержавами на початку 90-х рр. XX ст., поруч з охороною суверенітету та національної безпеки для Канади стають актуальними питання, пов'язані зі збереженням навколишнього середовища, а також зростанням соціальних стандартів корінного населення даного регіону. На той момент канадська Арктика була заселена приблизно стадесятьма тис. мешканців. Незважаючи на наявність у регіоні природних ресурсів, він залишається відносно бідним і субсидується канадським урядом. Перед відповідними відомствами, зокрема, Департаментом зі справах аборигенів та розвитку північних територій було поставлено вирішення завдання соціальних проблем, таких як низький рівень життя та відсутність належної інфраструктури [189, с. 6].

Крім того, з кінця 80-х рр. XX ст. Оттава виступала ініціатором створення міжнародної організації полярних країн. Яка мала займалася проблемами екології та підвищенням соціальних стандартів. Отже, за рішучої підтримки канадського керівництва у 1996 р. було створено Арктичну раду.

Крім того, характеризуючи особливості зовнішньої політики Канади в арктичному регіоні на сучасному етапі, слід зазначити, що до теперішнього часу саме в Оттаві сформована найбільш повна концептуальна база просування національних інтересів у регіоні. По суті, станом на 1996 рік Канада була

єдиною країною, готовою реалізовувати свою зовнішню політику в регіоні арктичного басейну, створивши відповідну нормативно-правову базу, організаційну структуру і модель міжнародного співробітництва, яка відображатиме її інтереси.

8 червня 2000 р. канадський уряд проголосив «нову з часів «холодної війни» зовнішню політику» з усіх питань міжнародного співробітництва в Арктиці. Основні принципи «нової політики» викладено в спеціальній заяві канадського МЗС, які також адресовані владі Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії та Сполучених Штатах.

У відповідній заяві керівника канадського зовнішньополітичного відомства Л. Ексовсі зазначалося, що відтепер МЗС бере контроль за діяльністю Канади в Арктиці. Таким підходом уряд мав намір виключити дію створених у період «холодної війни» методів поступок і конфронтації і перейти до тотальної глобалізації не тільки економічних, але й політичних процесів у регіоні. У заяві дипломата зазначалося наступне: «Потужний інформаційний імпульс висвітлив величезне значення арктичного регіону як світової арени взаємодії і кооперації» [83, с. 7].

У 2009 р. урядом Канади був розроблений спеціальний документ під назвою «Північна стратегія Канади: наша Північ, наша спадщина, наше майбутнє», відомий також як «Північна стратегія» («Canada's Northern Strategy: Our North, Our Heritage, Our Future»). У вступі проголошується, що Канада є північною нацією. «Північ є фундаментальною частиною нашої спадщини та нашої національної ідентичності. Вона має життєво важливе значення для нашого майбутнього, є домом для багатьох корінних народів, а також для тих, хто прибув туди з різних країн світу», – зазначається в документі [20, с. 3].

Канадська північна стратегія складається з чотирьох напрямів: захист та здійснення суверенітету в Арктиці, сприяння соціально-економічному розвитку, захист навколишнього середовища арктичного регіону, а також поліпшення умов життя корінних народів [20, с. 3].

Реалізації вищезгаданих завдань має сприяти в тому числі і «заохочення компаній приватного сектору в дослідженні та розробки величезних природних ресурсів регіону, що сприятиме диверсифікації економіки регіону [20, с. 5]. Таким чином, видобуток нафти та газу, на думку Оттави, є фактором господарчого оновлення її арктичних володінь. Як відзначив канадський вчений Е. Чатер: «Незважаючи на проголошення всіх принципів «однаково важливі та тісно пов'язані між собою, на практиці пріоритет надається зміцненню канадського суверенітету та сприяння розвитку видобутку ресурсів... При цьому суверенітет та розвиток ресурсної бази тісно пов'язані між собою. Суверенітет вважається передумовою для найефективнішого освоєння ресурсної бази» [186, с. 1].

Для організації видобутку нафти та газу в Арктиці, уряд Канади санкціонував проведення серії геодезичних досліджень, метою яких є створення спеціальної мапи, на якій відзначені найбільш важливі поклади даних корисних копалин в Арктиці. Це, на думку, Оттави, сприятиме залученню до процесу розвідки та видобутку вуглецевих ресурсів з боку приватних компаній [20, с. 15].

Окрім видобутку нафти та газу, канадський уряд планує розвивати інші галузі, зокрема видобування алмазів, промислове рибальство, індустрію туризму, розвиток інфраструктури, житлове будівництво та ін. [20, с. 5]. Зокрема, канадський уряд значно збільшив фінансування туристичної галузі, а також підтримання місцевих культурних об'єктів, які могли б привабити туристів. Так, у м. Нунавут за допомогою державного фінансування, був створений культурно-туристичний центр «Piqqusilirivvik», де студенти з усієї країни братимуть участь в культурних програмах корінного племені інуїтів [20, с. 15].

Економічний розвиток канадської Арктики було вирішено розвивати за рахунок впровадження «ефективних інститутів прозорих та передбачуваних правил». Для залучення нових інвестицій планувалося вдосконалити нормативно-правову базу, яка б сприяла соціально-економічному розвитку.

Також з цією ж метою було проголошено створення нового агентства з економічного розвитку на Півночі, головною функцією визначено розробку стратегії залучення інвестицій у регіон [20, с. 14].

Ключовою метою є також розвиток транспортних можливостей Північно-західного морського шляху. У вересні 2007 р. супутникова зйомка показала, що північно-західний морський прохід покритий кригою лише на 10%, що робить його «повністю судноплавним» принаймні на кілька тижнів... Незважаючи на те, що Північно-західний прохід, за прогнозами, ще довго не стане повністю безпечним та надійним, тим не менш, зниження крижаного покриття вже спричинило збільшення кількості суден, які здійснюють перевезення туристів та ведуть розвідку природних ресурсів» [20, с. 5].

Як вищезазначено, ключовим елементом канадської арктичної стратегії є відстоювання суверенітету над арктичною територією, під яким розуміється «підтримка сильної присутності на півночі, зміцнення стратегічного управління та збільшення знань про арктичні території» [20, с. 9].

Захист суверенітету передбачав, перш за все, розширення військової присутності. У документі проголошувалося збільшення асигнувань на створення навчального центру армії в м. Резолут Бей, розташованого неподалік від початку Північно-західного шляху. Він має «забезпечувати військову присутність, здійснювати спостереження та надавати допомогу в проведенні пошуково-рятувальних робіт у віддалених та ізольованих районах північної Канади» [20, с. 10].

Крім того, передбачалося створення глибоководного порту в Ненісівік та будівництво найбільшого в історії канадського флоту криголаму «Джон Г. Діфенбекер». Також військова програма була спрямована на модернізацію парку патрульних кораблів, здатних проводити тривалі бойові та рятувальні операції в морській зоні, покритій однорічною кригою. Ці судна, на думку розробників «північної стратегії», здатні патрулювати Північно-західний морський шлях протягом року, незалежно від навігаційних умов. На будівництво суден даного класу канадський уряд виділив понад 35 млрд. дол. У

січні 2012 р. шість патрульних кораблів, спроможних діяти в полярних умовах поступили на службу в берегову охорону [186, с. 2].

Також передбачалося удосконалення існуючої системи космічного спостереження, за рахунок залучення супутників нового покоління, які здійснюватимуть моніторинг північного морського кордону Канади [186, с. 10]

Крім передбачених в «північній стратегії» заходів, існують інші методи підвищення військової могутності держави в регіоні. Зокрема, збройні сили Канади проводять щорічні навчання в Арктиці, а також беруть активну участь в спільних із США військових заходах.

Крім того, важливою складовою канадської концепції захисту суверенітету над власною арктичною зоною є боротьба за континентальний шельф в значній частині Північного Льодовитого океану. У документі зазначено: «Канада знаходиться в процесі проведення активних наукових досліджень з метою визначення континентального шельфу в Північному Льодовитому та Атлантичному океанах відповідно до «Конвенції ООН з морського права». Відзначимо, що даний процес не має ознак змагання або гонитви, це спільна діяльність відповідно до норм міжнародного права. У контексті зазначеного питання Канада активно співпрацює з Данією, Росією та Сполученими Штатами» [20, с. 12].

7 грудня 2003 р. канадський парламент ратифікував «Конвенцію ООН з морського права». Канада претендує на значний відрізок морського дна, який вважає продовженням своєї сухопутної території. Його площа дорівнює 1 млн. 200 тис. кв. км. Свої претензії Канада зобов'язалася обґрунтувати в заяві в Комісію ООН з континентального шельфу, яку мала подати у 2013 р.

Починаючи з 2005 р. Оттава активно збирала наукову інформацію про рельєф морського дна та товщину донних відкладень у різних районах Північного Льодовитого океану. Станом на 2015 р. уряд країни підтримує проведення двадцять першої експедиції в арктичних водах та Атлантиці [21, с. 1].

Особливо масштабною стала шеститижнева арктична експедиція, яка проходила в 2010 р., головною метою якої був збір сейсмічних даних у різних районах Північного Льодовитого океану. Для проведення досліджень використовувалися автономні підводні апарати. Для науковців були побудовані лабораторії з найсучаснішим обладнанням, а також велика злітно-посадкова смуга, оскільки деякі з досліджень проводилися з використанням вертольотів, на яких вчені діставалися до необхідних дрейфуючих крижин шельфу [21, с. 2].

Необхідно зазначити, що на дослідження морських територій, які потенційно є канадським континентальним шельфом, Оттава витрачає значні кошти. Так, після ратифікації «Конвенції ООН з морського права», уряд країни виділив 70 млн. дол. на картографування морського дна, в районах Атлантичного та Північного Льодовитого океану, які Канада вважає зоною своїх економічних інтересів. Наступного року на подібні дослідження було виділено ще 20 млн. дол. Бюджетні асигнування арктичних наукових проектів здійснювалися й надалі [107, с. 15].

Активність Канади особливо помітна у східній частині Північного Льодовитого океану, де вчені, разом з колегами з Данії проводять дослідження з метою визначення є хребет Ломоносова геологічним продовженням канадської території, з'єднаним з канадським о. Елсмір чи поки ще датською Гренландією. Отже, зазначені країни проводять комплексні науково-дослідні експедиції в районі Гренландського моря, в ході яких вони ведуть вивчення рельєфу морського дна і беруть проби ґрунту.

Це викликає незадоволення з боку Росії, яка вважає, що морське дно в районі хребта Ломоносова є продовженням сибірського масиву. Як відзначено в доповіді «Берегова охорона в арктичній Канаді», озвученій на засіданні сенатського комітету з риболовства та океанів в 2008 р.: «Претензії Канади ймовірно зіштовхнуться з російськими, оскільки континентальний шельф може досягти російської сторони Північного полюсу» [107, с. 16].

Слід відзначити, що російська активність в районі хребта Ломоносова, особливо після встановлення прапора в районі Північного полюсу в 2007 р.

викликає стурбованість у Оттаві. У вже згадуваній доповіді «Берегова охорона в арктичній Канаді», зокрема, зазначається: «Встановлення російського прапора на Північному полюсі в минулому році слід розглядати як рекламний трюк, який не має жодного значення в системі міжнародного права. Північний полюс знаходиться у відкритому морі, за межами національної юрисдикції та не має жодного юридичного чи особливого статусу. Росія, у свою чергу, намагається переконати світ сприйняти концепцію, відому як «теорія сектору», яка передбачає розділ Арктики на сектора, використовуючи Полюс як опорну точку» [107, с. 16].

Незважаючи на всі зусилля, Канада не впоралася остаточно з оформленням заявки в Комісію ООН з континентального шельфу до 2013 р.

6 грудня 2013 р. Канада подала часткове звернення щодо визначення кордонів її континентального шельфу лише в Атлантичному океані. Проте Оттава має намір у найближчий час надати заяву щодо її претензій і в Північному Льодовитому океані. Наразі підготовка триває [107, с. 3].

Таким чином, на сьогоднішній момент уряд націлений на значне посилення позицій країни в регіоні вже в найближчому майбутньому за рахунок поетапної реалізації даної програми та участі в проектах, що визначають розширення економічних шельфових зон прибережних країн в Арктиці. При цьому особливу роль відіграватиме посилення національної військової складової в регіоні як гаранта стабільності та захисту інтересів при реалізації вищезазначених проектів.

Окремо слід згадати про існуючі розбіжності у відносинах між Канадою та іншими полярними країнами. Незважаючи на наявність спільних інтересів, та бачення у багатьох процесах, які відбуваються в Арктиці, певна напруженість в даному регіоні існує в канадсько-американських відносинах. З одного боку, Сполучені Штати є «найближчим» сусідом, виступають впливовим торговельно-економічним партнером, політичним та військовим союзником з членства в НАТО, а, також, сотні двосторонніх угод про співпрацю.

З іншого боку, військова перевага США над Канадою, збройні сили якої налічують всього шістдесят тис. осіб, величезна, а обсяг внутрішньої торгівлі між канадськими провінціями поступається обсягу торгівлі будь-який з провінцій США.

Визначена асиметрія потенціалів значним чином позначається на державній діяльності Канади, у тому числі, на її зовнішній політиці в Арктиці.

На тлі сформованої обстановки, розширюються протиріччя між двома країнами в цій зоні. У 1997 р. Оттава оголосила протоки між своїми північними островами (Північно-Західний прохід) територіальними водами, з чим не погодився Вашингтон, який наполягає на статусі міжнародних водних протоків. Розбіжності привели до дипломатичного конфлікту.

У результаті Оттава проводить демонстраційні військові навчання в Арктиці і патрулювання віддалених арктичних територій силами резервістів. Мета канадського уряду полягає не тільки в посиленні контролю над своєю територією, а й у забезпеченні стійких позицій на майбутніх переговорах про Північно-Західному проході – стратегічно важливому морському шляху з Європи в Азію вздовж північного узбережжя Канади.

Крім суперечок у Канади з США не врегульовано також розбіжності з приводу кордону між американською Аляскою і канадською провінцією Юкон. Враховуючи той факт, що в цьому районі залягають нафтоносні пласти, між цими країнами можлива ескалація протиріч.

Крім територіальних суперечок зі Сполученими Штатами у Канади зберігаються претензії до Данії. Вже більше тридцяти років сторони не можуть домовитися про приналежність безлюдного о. Ханс, який надає контроль за Північно-Західним проходом.

За оцінками канадських фахівців, мова йде не про землю (її розмір всього 950 м²), а, перш за все, про ресурси, які залягають в акваторії острова.

До цих пір за цю острівну територію йшла «прапорна» війна. Експедиції Канади та Данії по черзі ставили на о. Ханс свої стяги. Однак в останні роки процес розбрату перейшов у нову фазу. Оттава провела в районі військові

навчання, при цьому глава національного Міністерства оборони висадився на спірній території, викликавши своїми діями протест з боку Копенгагена. Данія направила до острова патрульний корабель, який позначав військову присутність королівських ВМС.

У той же час, Канада намагається не надавати територіальним суперечкам з південним сусідом великого значення, вважаючи, що вони не мають псувати загальну картину партнерства з приводу багатьох питань в арктичному регіоні. Зокрема, у «північній стратегії» щодо суперечок з південним сусідом відзначено: «Сполучені Штати та Канада мають протиріччя щодо визначення правового статусу водного шляху, відомого як Північно-Західний шлях. Всі ці розбіжності повністю усвідомлюються і не представляють загрози для суверенітету Канади. Вони не грають жодної ролі в процесі налагодження співробітництва із США та іншими країнами в питаннях, які мають реальне значення та важливість. Вирішення цих проблем ми відкладаємо на міжнародне право» [20, с. 13].

Більш того, у розділі «північної стратегії», в якому розглядаються питання, пов'язані з міжнародною діяльністю, зазначено, що «Сполучені Штати залишаються винятково цінним партнером в Арктиці. Обидві країни мають низку спільних інтересів, таких як: збереження довкілля, сталий розвиток ресурсів, охорона та безпека, а також ефективна робота пошуково-рятувальних служб» [20, с. 14]. Крім того, у документі проголошується намір «продовжувати і поглиблювати співпрацю в усіх виникаючих питаннях в Арктиці на двосторонній основі, через Арктичну раду та інші багатосторонні установи» [20, с. 14].

Також, в «північній стратегії» відзначається прагнення розвивати партнерські відносини з іншими учасниками міжнародних процесів в арктичному регіоні. Зокрема, Оттава зацікавлена у співпраці з Росією у таких галузях, як торгівля, транспортне сполучення, захист навколишнього середовища, питання корінних народів [20, с. 15].

Також, Канада має спільні інтереси з іншими полярними країнами – Норвегією, Данією, Швецією, Фінляндією та Ісландією. Традиційною практикою стали щорічні канадсько-норвезькі зустрічі на вищому рівні, на яких обговорюються такі питання, як: адаптація до кліматичних змін, видобуток нафти та газу, використання океанів та науково-технічне співробітництво. Розвивається партнерство з неарктичними країнами, які однак мають певні інтереси в Арктиці. Зокрема, між Оттавою та Лондоном був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці в полярних дослідженнях» [20, с. 15].

Важливим інструментом підтримання регіонального порядку, згідно з «північною стратегією», вважається Арктична рада. «Арктична рада надає унікальну можливість для поглиблення розуміння Арктики і грає ключову роль у розробці спільної програми дій полярних держав. Канада стала першою головою Арктичної ради та грає активну роль в усіх її робочих групах», – відзначається в документі [20, с. 16].

Арктична рада є важливим місцем для поглиблення глобального розуміння Арктики та грає ключову роль в розробці загальної програми серед арктичних держав. Канада стала першим головою Арктичної ради і бере активну участь у всіх його робочих групах. Канада відіграла провідну роль, поряд з партнерськими країнами, у доповіді Арктичної ради розвитку людини в Арктиці, за оцінкою нафти і газу та оцінці Арктичного морського пароплавства.

Тим не менш, незважаючи на постійне декларування принципів колективної відповідальності націй за розвиток соціальних, політичних, економічних та екологічних процесів в Арктиці, Канада, як одна з найпотужніших держав в регіоні, використовує принципи «реал-політик».

За поглядами військово-політичного керівництва країни, для всебічного забезпечення національних інтересів в Арктиці, країна повинна мати акваторію між Північним полюсом і своїм арктичним архіпелагом. Про це свідчать, зокрема, географічні карти Канади, на яких позначені північні кордони, що проходять як продовження між Аляскою і Юконом на заході, а також між

канадським островом Елсмір і Гренландією на сході, і зустрічаються на Північному полюсі.

Характеризуючи зазначений підхід, слід наголосити, що уряд країни дотримується варіанту «секторного» розділу – кордони проходять від країв національних територій прямо по меридіанах до самого полюса. Арктика за такого розподілу кордонів ділиться, немов маківка сфери, на нерівні частини. При цьому Росія отримує найбільшу частину (близько 5,8 млн. км²), далі йде Канада, потім Данія, Норвегія і на останньому місці – США.

У забезпечення такої позиції, вище політичне керівництво Канади робить «всеосяжні зусилля по захисту територіальних прав». При цьому у випадку спроб втручання до її територій, відповідно до заяви канадських військових, національні Збройні Сили готові забезпечити їх захист із використанням сили. Зараз вони проводять «демонстративне» ескортування кораблів і суден будь-якої національної приналежності (особливо США) в районі Північно-Західного проходу.

Крім того, заявляючи свої права на континентальний шельф, Оттава резюмує, що дозволить судам інших країн безперешкодно прямувати у зазначених водах за умови попереднього запиту, направленою зацікавленою стороною та отриманні від Канади відповідного дозволу. Дані умови, за заявами офіційного представника Кабінету міністрів Канади є «обов'язковими і розповсюджуються на всіх учасників міжнародних відносин» [44].

Однак наразі країна не володіє ВМС, здатними вирішити визначене завдання. Отже, для патрулювання арктичних регіонів канадським військовим керівництвом обрано період з червня по серпень, до зими патрулювання має припинитися.

3.3. Данія та Норвегія у системі міжнародних відносин в арктичному регіоні

Серед ключових держав, що в досліджуваний період проводять активну арктичну політику виступає Данія, полярний статус якої надає їй володіння островом Гренландія.

Слід відзначити, що Копенгаген, також вживає заходи по закріпленню арктичних територій.

Ратифікувавши в 2004 р. «Конвенцію ООН з морського права», Данія на підставі ст. 76 зазначеного документу заявила в Комісію ООН з континентального шельфу права на встановлення юрисдикції в п'яти шельфових районах, що знаходяться за межами двохсотмильних економічних зон Гренландії і Фарерських островів.

З них найбільш важливим у плані прогнозованих запасів вуглеводневої сировини і найбільш спірним у міжнародно-правовому відношенні є хребет Ломоносова, який датське керівництво вважає продовженням шельфу Гренландії. Таким чином, Данія прийняла зобов'язання протягом десяти років представити наукові докази її територіальних претензій, які повинні включати геодезичні, батиметричні, геофізичні та геологічні дані.

Для отримання цих доказів уряд доручив національній геологічній службі розробити ряд проектів з обґрунтування в них не тільки науково-дослідних, але і нормативно-правових, соціально-економічних та інших положень.

До теперішнього часу, незважаючи на членство в Євросоюзі і НАТО, Данія залишається єдиною країною, чиї відносини з претендентами на Північний полюс можна назвати збалансованими. Підтвердженням служить пропозиція датського керівництва Росії, Канаді, США і Норвегії про скликання міжнародної конференції арктичних держав з метою вироблення спільних принципів делімітації арктичних кордонів.

Підтекстом цієї пропозиції є той факт, що у разі «стихійного» (у тому числі силового) розділу арктичних територій Данія, по суті, втратить більше за

всіх інших учасників такого переділу. Як наслідок, поточну зовнішню політику країни щодо Арктики відрізняє стриманість і конструктивність у прийнятих рішеннях з будь-яких спірних питань, як в області визначення кордонів, так щодо економічного, екологічного, науково-технічного та військового міжнародного співробітництва [88, с. 3].

Як показує аналіз основних принципів данської зовнішньої політики, уряд країни залишає за собою право вибору «головного» партнера при вирішенні арктичних суперечок. При цьому ключовим фактором стає підтримка Данії у вирішенні внутрішньополітичної проблеми самовизначення її північних територій – о.Гренландія і Фарерські о-вів. За прогнозами західних експертів, держава, яка визнає цей факт, зможе розраховувати на сприяння з боку Данії у питанні розмежування арктичних територій. Це в рівній мірі розуміють як США, так і Канада, а також країни Європейського союзу.

Таким чином, на сьогоднішній день Данія дотримується політики нейтралітету по відношенню до різних позицій сусідніх країн, а тому виступає найбільш лояльним учасником «арктичної суперечки». На національні інтереси в Арктиці в цілому впливають як зовнішньо, так і внутрішньополітичні фактори формування ситуації та змушують керівництво країни проявляти гнучкість і варіативність у вирішенні територіальних питань.

З одного боку, данське королівство є членом НАТО і Євросоюзу, а тому представляє інтереси європейського співтовариства, з іншого – воно намагається зберегти незалежну зовнішньополітичну лінію в Арктиці, розраховуючи на придбання нових джерел поповнення федерального бюджету. Така позиція, на думку данських експертів, важлива також і для того, щоб країна не виявилася втягнутою в протистояння головних центрів сили в регіоні – більш великих держав, які стануть основними учасниками боротьби за Арктику [88, с. 3].

Для виключення розвитку подібного варіанта подій навесні 2008 р. Копенгаген ініціював проведення переговорів за участю п'яти арктичних держав і широкого кола міжнародних спостерігачів в рамках Міжнародної

конференції з проблем Північного Льодовитого океану. До цього датський уряд був також ініціатором створення спеціальних міжнародних дорадчих органів приарктичних країн – Ради Баренцеве – Євроарктичного регіону та ін.

Як зазначив глава зовнішньополітичного відомства Данії П. Стіг на вищевідзначеній конференції: «...арктична проблема є однією з пріоритетних тем не тільки на регіональному, але та міжнародному рівні, і вирішувати її потрібно мирними і законними засобами» [88, с. 3].

Таким чином, датський уряд прикладає всі зусилля з метою недопущення ескалації кризових ситуацій у регіоні, акцентуючи увагу на діях дипломатичного та науково-дослідного характеру. Для цього, в країні виділяються більш значні бюджетні кошти на проведення експедицій в райони Північного Льодовитого океану, розширюється участь датських фахівців у міжнародних науково-дослідних програмах та економічних проектах.

Основою забезпечення національних інтересів у регіоні, на думку військово-політичного керівництва Данії, виступає власна цілісність держави. І в цьому сенсі принципово важливим внутрішньополітичним питанням у королівстві залишається можливість суверенітету датських острівних територій – Гренландії і Фарерських островів.

Дана проблема значно загострилася в останні десятиліття, коли на островах різко активізувалися національні рухи, які виступають за незалежність від Данії. Особливо сильні настрої на о. Гренландія.

Підвищений інтерес всього міжнародного співтовариства до цієї «безлюдної» крижаної території викликає наявність розвіданих запасів нафти, які, у тому числі, підштовхнули до активних дій і місцеве населення – ескімосів [96].

Іншою важливою причиною збереження цілісності датського королівства, за оцінками вчених Данії, є недоведене поки припущення, що хребет Ломоносова може стати продовженням континентального шельфу Гренландії. У зв'язку з цим, уряд розглядає і власний варіант майбутнього розподілу кордонів арктичного шельфу. Чинне керівництво Данії, так само як і Норвегії,

наполягає на варіанті «серединної лінії» і пропонує розмежувати Арктику по межах, що проходять на рівній відстані від узбережжя країн, що претендують на її територію.

Оскільки Гренландія ближче всього до полюса, то, відповідно до датського варіанту, полюс відійде їй. У результаті Данія отримає територію, майже рівну канадській (один мільйон п'ятсот п'ятдесят тисяч км²), а Росія, навпаки, втратить близько одного мільйона восьмиста тисяч км².

З метою обґрунтування належності спірних територій Осло організував в 2008 р. власну широкомасштабну експедицію в Арктику, проте її результати, за попередніми оцінками, розчарували організаторів. У вересні керівник проекту К. Маркуссен заявив, що датським полярникам не вдалося зібрати відомості, що вказують на пряму належність країні Північного полюса.

Той факт, що Данія швидко відмовилася від територіальних претензій, має під собою підставу. Причиною виступає «камінь спотикання» датської внутрішньої політики – незалежність о. Гренландія. Не останню роль в цьому відіграють і США, які розглядають незалежність цього острова як ключ до своєї власної арктичної експансії.

Однак без отримання парламентом Гренландії права самостійно розробляти ресурси континентального шельфу, вона не представляє для США стратегічного інтересу. Виходячи з прагнення утримати Гренландію в своїй орбіті, Данія призупинила дослідження в районі хребта Ломоносова [36].

Тим не менш, як показує практика, повністю відсторонитися від арктичного розділу територій Данія не збирається. Крім права на хребет Ломоносова у держави вистачає суперечок з інших територій. Зокрема, розглянуте вище протистояння Данії і Канади за о. Ханс, який дозволяє контролювати Північно-Західний прохід, залишається невирішеним, територіальні суперечки між Данією і Великобританією, яка дедалі активніше включається в «арктичну гонку».

Об'єктом спору виступає скеля Рокалл в Норвезькому морі і прилегла до неї акваторія. Якщо Данії до 2014 р. вдасться довести свої права на цей острів,

на який претендує й Ісландія, країна отримає багату вуглеводнями територію радіусом більше трьохсот семидесяти км [96].

Іншою ключовою арктичною державою залишається Норвегія, яка з геополітичної точки зору є одним з головних учасників міжнародних відносин в Арктичному регіоні. Пов'язано це насамперед з тим, що Норвегія – член НАТО і виступає з цієї причини свого роду провідником інтересів країн Західної Європи і США в Арктиці.

Як наслідок, поточна зовнішня політика Норвегії в регіоні характеризується непримиренністю щодо політики інших прибережних арктичних держав, механізмів формування міжнародного порядку в районі і можливих варіантів використання надр та акваторії Арктики.

Протягом останнього десятиліття норвезьке військово-політичне керівництво розробляє відповідні концептуальні програми захисту національних інтересів в регіоні з обов'язковою прив'язкою їх до інтересів колективної безпеки в рамках НАТО.

Слід відзначити, що Норвегія одна з перших ратифікувала «Конвенцію ООН з морського права» у 1996 р., а в 2006-м р. подала заявку в Комісію ООН з континентального шельфу з вимогою розширення кордону економічної зони в трьох районах Арктики – у Північному Льодовитому океані, Баренцовому і Норвезькому морях.

1 грудня 2006 р. керівництвом країни була прийнята стратегія розвитку північних регіонів. Головною метою заявлено забезпечення сталого зростання та розвитку цих регіонів шляхом зміцнення міжнародного співробітництва в галузі використання природних ресурсів, управління навколишнім середовищем та проведення наукових досліджень [88, с. 3].

Основними завданнями, визначеними в рамках даної стратегії, виступають наступні:

– ефективна політика управління північними регіонами на послідовній, передбачуваній і достовірній основі;

- зміцнення міжнародного співробітництва в інтересах поглиблення дослідження північних регіонів;
- контроль за екологією та використанням природних ресурсів в арктичному регіоні;
- створення умов для подальшого розвитку нафтогазової діяльності в Баренцовому морі;
- забезпечення економічної основи для діяльності корінних жителів північних регіонів і розвиток їхньої культури і традицій;
- розширення співпраці з прибережними арктичними державами [88, с. 3].

Незважаючи на мирний характер задекларованих завдань, Норвегія шляхом реалізації обраної стратегії має намір отримати максимум економічних і військово-політичних переваг. За оцінками норвезьких військових фахівців, зовнішньополітичні передумови для формування даної стратегії пояснюються наступними чинниками: розвиток енергетики в світі, існування великої кількості природних ресурсів, екологічні проблеми, глобальні кліматичні зміни. Вплив на формування стратегії визначив розвиток економіки в Росії, у зв'язку з розвитком нафтогазового сектору і галузей, пов'язаних з використанням інших природних ресурсів [96].

Для реалізації визначених завдань керівництвом Норвегії заплановано здійснення низки заходів, спрямованих на розширення міжнародних зв'язків з сусідами по регіону, а також промисловості в північній частині країни, зміцнення економічного співробітництва з Росією, підтримку науки та освіти, удосконалення національних збройних сил.

Остання проблема займає центральне місце у стратегії. Норвезький уряд підкреслив, що військове забезпечення виступає ядром стратегії розвитку ЗС та необхідне для досягнення цілей, особливо задля виконанні завдань із забезпечення контролю за використанням природних ресурсів.

У перспективі Норвегія планує стати арктичної супердержавою, приєднавши морські простори від берегової лінії до Північного полюса, що

перевищуватиме її нинішню територію. З цією метою проводиться широкий комплекс підготовчих робіт, що включає підвищення військового потенціалу, покращення соціально-економічних умов на півночі країни, розширення міжнародних економічних зв'язків у галузі розвідки, видобутку й освоєння вуглеводнів, а також науково-дослідне обґрунтування приналежності Норвегії спірних арктичних територій [43].

За поглядами вищого військового керівництва Норвегії, розвиток високомобільних, орієнтованих на дії в умовах арктичної зими військово-морських сил дозволить країні забезпечити протистояння новим загрозам в Арктиці, у тому числі, в рамках партнерських відносин з НАТО.

ВМС розглядаються як головний інструмент військово-силового тиску, у разі виникнення конфліктних ситуацій в регіоні, на них спиратиметься діючий уряд. З цією метою норвезьким керівництвом прийнято дорогу програму зі зміцнення ВМС, що включала фінансування нових бойових кораблів льодового класу і професійну підготовку особового складу ЗС у військових навчальних в закладах та базах США [43].

Важливим компонентом протидії зовнішнім загрозам у регіоні урядом Норвегії визначено посилення соціально-економічної складової життєдіяльності населення на півночі країни. Разом з тим, почалося розширення спеціальної дотаційної бази для визначеного регіону з метою залучення до роботи в північні райони норвезького населення, а також збільшення виробничих і промислових потужностей. Велике значення влада країни надає розвитку міжнародної кооперації в галузі розвідки, видобутку й освоєнню природних ресурсів в Арктиці, яка розглядається як один з основних інструментів протидії спробам монополізації цієї галузі зі сторони великих сусідніх держав.

Характеризуючи відносини Норвегії і Росії щодо питання розподілу Арктики, слід відзначити, що сімдесят п'ять років обидві держави не можуть домовитися про морський кордон між Шпіцбергеном і Новою Землею, що ускладнює підписання договору щодо Баренцового моря [43].

У 1977 р. Осло ввів двохсотмильну охоронну зону навколо о. Шпіцберген, оголосивши її своєю виключною економічною зоною, або, як її назвали норвежці «рибоохоронною». В якості підстави для таких дій названа можливість, «визначена в договорі 1920 р. по Шпіцбергену», приймати чи проголошувати заходи, що дозволяють забезпечити збереження та відновлення флори і фауни архіпелагу і прилеглих вод.

Договір 1920 р. підписали більше сорока держав, у тому числі і СРСР у 1935 р., згідно з документом, острів опинився під норвезькою юрисдикцією. Росія та інші держави, що підписали Договір 1920 р., не визнають зазначені обмеження їх економічних інтересів. Одностороннє рішення Норвегії визнали тільки Фінляндія і Канада, які не ведуть рибний промисел поблизу архіпелагу.

На сьогоднішній день в районі Шпіцбергену між Норвегією і Росією регулярно виникають протиріччя, пов'язані з тим, що російські рибалки продовжують в районі вилов риби, а норвезька берегова охорона намагається всіляко перешкодити цій діяльності, проводячи масові обшуки й арешти російських суден.

З метою вирішення подібних загрозоутворюючих ситуацій військово-політичне керівництво Норвегії докладає великі зусилля до науково-дослідного обґрунтування приналежності спірних територій та розвернула комплекс геологорозвідувальних робіт в Арктичному регіоні, а у федеральному бюджеті значно збільшила асигнування на проведення експедицій.

Станом на 2008 р. на частку Норвегії припадає 6 % обсягу коштів, що виділяються в світі на полярні дослідження, і за цим показником вона займає п'яте місце, випереджаючи, зокрема, Росію. Як і США, Норвегію не влаштовує делімітація кордонів арктичного шельфу за «секторним» варіантом.

Уряд країни вважає справедливим розділ по серединній лінії, коли межа розділу проходить на рівній відстані від берегових ліній держав. При такому розділі в районі Баренцева моря утворюється «вільна» акваторія площею сто сімдесят п'ять тис. км², що потенційно включає великі газові родовища

(поблизу н. п. Штокман). Цю територію і намагається приєднати до себе Осло, зарезервувавши національне право на подальше її розширення [43].

Висновки до розділу 3

Розглянувши політику двох провідних північноамериканських держав, які мають сильні позиції в Арктиці – США та Канади – можна зробити наступні висновки. Незважаючи на те, що після закінчення «холодної війни» Вашингтон та Оттава змогли виробити спільну позицію в ключових питаннях щодо розвитку міжнародних процесів в арктичному регіоні, тим не менш між державами зберігаються і протиріччя, які заважають їм виступити єдиним фронтом у формуванні регіонального порядку. Якщо в проблемах, пов'язаних із охороною навколишнього середовища в Арктиці, соціального захисту корінного населення, дотримання режиму вільного проходу суден через арктичні морські шляхи та розвитком пошуково-рятувальної інфраструктури в американсько-канадських відносинах існує повне взаєморозуміння, то розподіл континентального шельфу вносять певний дисбаланс у відносини двох держав. Це обумовлено рядом факторів.

Американська арктична політика в 90-х рр. XX – початку XXI ст. складає два великих етапи. Перший з них охоплює невеликий період з початку 90-х рр., XX ст., коли після закінчення «холодної війни» США ще деякий час намагалися зберігати суверенітет в процесі прийняття ключових рішень та вважали загрозою для національних інтересів будь-які спроби інших полярних країн створити наднаціональні структури, які мали вирішити весь комплекс арктичних проблем, насамперед, у екологічній сфері.

Нові тенденції арктичної стратегії почали проявлятися після того як президентом став Б. Клінтон. Спочатку з явною насторогою, а потім все активніше Білий дім включався в процес створення нового міжнародного порядку, ключовими засадами якого стали: свобода комерційної діяльності, вільне пересування Північним Льодовитим океаном, захист навколишнього

середовища, колективне вирішення територіальних суперечок через глобальні інституції, соціальна підтримка корінного населення. Вже на початку XXI ст. США з критика перетворилися на адепта даних ідей, боляче реагуючи на будь-які спроби вийти за рамки встановленого в Арктиці міжнародного порядку.

Можна виділити кілька причин, які спонукали Вашингтон обрати нову арктичну стратегію. По-перше, довгий час адміністрації не приділяли належної уваги проблемам регіону, вважаючи, що ключовою є – охорона навколишнього середовища. У результаті Білий дім виявився неготовим вступити у суперництво з іншими державами, за ресурси Північного Льодовитого океану, в період її загострення в першому десятиріччі XXI ст. За рівнем розвитку інфраструктури, чисельністю криголамного флоту та багатьом іншим параметрам, США поступалися Канаді та Росії. До того ж, Конгрес до сих пір не ратифікував «Конвенцію ООН з міжнародного права», що також істотно обмежує можливості проведення активної арктичної політики. У цих умовах, Вашингтону не залишалося нічого іншого, як повернутися до тактики, яку він неодноразово використовував в інших регіонах щодо власного домінування. Сутність даного підходу полягає в тому, що США виступають ініціаторами міжнародного порядку, який гарантував їм певні привілеї незалежно від наявності військових та військово-морських сил. Основою даної регіональної системи є американське економічне домінування, засноване на вільному пересуванні товарів, капіталів та свободі морів. Аналіз офіційних документів продемонстрував, що подібна тактика в досліджуваній період реалізується в Арктиці. Важливою опорою реалізації американського бачення розвитку регіональних процесів є Арктична рада. Після того як у 2015 р. США стали головою даної організації вони отримали допоміжні важелі для поширення своїх інтересів.

Відзначимо, що не всі полярні держави готові розділити американські підходи. Головним суперником США виступає Росія, яка має власний погляд на арктичні проблеми, засновані на концепції «реальної політики». Постійні намагання Москви продемонструвати свою військову силу, викликають

занепокоєння Вашингтону, незважаючи на те, що американські стратеги не допускають високої вірогідності того, що в Арктиці можливий військовий конфлікт, тим не менш, Вашингтон намагається збільшити присутність власних військових сил у регіоні. Зокрема, Білий дім взявся за розвиток інфраструктури, будівництво глибинних портів та криголамів, модернізацію систем спостереження та елементів протиракетної оборони. Задля збільшення ефективності роботи, проводиться реструктуризація старої системи командування військовими та військово-морськими силами в Арктиці. Помітна активність американського керівництва і на міжнародній арені. Зокрема, в останні роки Вашингтон підписав кілька важливих угод про військове співробітництво з Канадою.

У перспективі має стати гарантією того, що створений в Арктиці міжнародний порядок не порушуватиметься жодною зі сторін, насамперед Росією.

На початку 90-х рр. XX ст. Канада взяла курс на лідерство в арктичному регіоні. Зокрема, виступила ініціатором створення нових принципів, на яких мав базуватися новий регіональний порядок після закінчення «холодної війни». Ключовим з них мав стати принцип колективної відповідальності з питань охорони навколишнього середовища, наукових досліджень кліматичних змін, підвищення стандартів життя корінного населення та ін. Саме Оттава виступила ініціатором створення у 1996 р. Арктичної ради та змогла залучити до участі в організації всіх арктичних країн.

Разом з тим, реалізуючи вищезгадану стратегію, Канада не готова відмовитися і від принципів «реал-політик» в арктичному регіоні, оскільки в умовах загострення боротьби за арктичні ресурси, це означає можливе відставання від інших держав, перш за все, Росії та США. Саме тому, керівництво країни активно нарощує арктичний військовий контингент, сприяє розвитку морської інфраструктури та проводить масштабну модернізацію криголамного флоту. Все це пояснюється необхідністю захисту національного суверенітету в Арктиці та збереження контролю за Північно-західним

морським проходом. Важливою складовою збереження суверенітету над арктичними територіями необхідно вважати видобуток нафти та газу, який обумовлює активну участь Оттави в гонці за контроль над континентальним шельфом. На початку XXI ст. Канада вважає продовженням своєї сухопутної території значні полярні території і проводить регулярні наукові експедиції з метою збору доказів для Комісії ООН з континентального шельфу. Відзначимо, що претензії Канади в цьому питанні стикаються з російськими та змушують Оттаву протидіяти Москві та шукати підтримки у Вашингтоні, незважаючи на наявність певних американо-канадських територіальних протиріч. Це, у свою чергу, надає США можливість для того щоб використовувати значну військову та інфраструктурну міць Канади для стримання Росії.

РОЗДІЛ 4

СПРОБИ УКРІПЛЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ПОЗИЦІЙ В АРКТИЧНОМУ РЕГІОНІ В 90-Х РР. ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ТА ЇХ МІЖНАРОДНІ НАСЛІДКИ

4.1. Розвиток російської арктичної політики в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Розвиток арктичної політики Росії в пострадянський період можна поділити на кілька етапів. Перший з них розпочався у 1991 р. коли був створений спеціальний орган – Державна комісія РСФСР у справах Арктики та Антарктики, яка через рік була перейменована у Міжвідомчу комісію зі справ Арктики та Антарктики. Даний структурний підрозділ, який припинив своє існування у 2004 р. координував наукову, соціально-економічну, господарчу та природоохоронну діяльність у двох полярних регіонах. Також, з метою всебічного дослідження різних проблем корінних арктичних народів у 1992 р. було створено Науково-координаційний центр з комплексних проблем Півночі, Арктики та проблем нечисленних народів Півночі. Також у 1994 р. був створений Комітет зі справ Півночі і нечисленних народів при Раді Федерації, до якої увійшли сенатори – керівники північних російських регіонів та автономних округів [69, с. 2].

На початку 90-х рр. ХХ ст. Росія відстоювала арктичні інтереси на міжнародному рівні, шляхом участі в різних регіональних, міждержавних організаціях. Зокрема, з 1992 р. – РФ – член Ради держав Балтійського моря, Північного Форуму; з 1993 р. – Ради Баренцева/Євроарктичного регіону; з 1994 р. – Конференції парламентаріїв Арктичного регіону; з 1996 р. – Арктичної ради; з 1999 р. – проекту ЄС «Північний вимір». Також, розвиваючи військове співробітництво, – Росія, разом з Норвегією у 1994 р. провели спільні навчання «Помор – 1994» біля північних норвезьких берегів.

Отже, були закладені основи нової російської «північної політики». 24 травня 1996 р. Державною думою РФ був прийнятий закон «Про основи державного регулювання соціально-економічного розвитку Півночі Російської Федерації», який встановив основи державного регулювання в сфері економічного, соціального, екологічного та національного розвитку північних територій та мав сприяти створенню необхідних умов для ефективної господарчої діяльності, раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища, забезпечення гідного життя населення [14].

У першій половині 90-х рр. ХХ ст. розпочалася розробка концепції зовнішнього кордону російського континентального шельфу. У листопаді 1995 р. вступив в силу федеральний закон «Про континентальний шельф Російської Федерації». Ст. 1 даного акту передбачала метод встановлення зовнішнього кордону континентального шельфу, який був взятий з «Конвенції ООН з морського права».

Тим не менш, початок 90-х рр. був ознаменований періодом занепаду російської півночі, який пов'язаний з переходом до ринкової економіки. Приватизація пароплавств та інших підприємств негативно відобразилася на розвитку інфраструктури регіону та занепадом криголамного флоту. Даний період також характеризується демографічними проблемами. У 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. населення арктичних територій РФ скоротилося в 3,2 рази. З регіону виїхали більше трьох млн. населення [69, с. 4].

Новий етап російської арктичної політики розпочався в 1997 р., коли Росії ратифікувала «Конвенцію ООН з морського права» 1982 р. Амбіції Москви щодо розвитку видобутку енергоносіїв на арктичному шельфі обумовили активізацію північного напрямку. У цей період було прийнято нові нормативно-правові акти, які стимулювали та підтримувати розвиток господарчої діяльності. Слід відзначити, прийнята 31 грудня 1997 р. Постановаи уряду РФ «Про реформування системи державної підтримки районів Півночі», яка мала сприяти підвищенню ефективності державної

підтримки визначених районів та створити умови для їх соціально-економічного розвитку в період формування ринкових відносин. Також документ передбачав:

- 1) посилення ролі держави в процесі розвитку місцевої економіки;
- 2) збільшення адресності та ефективності державної підтримки;
- 3) створення ефективної системи захисту корінних, не чисельних народів;
- 4) перегляд і системи гарантій та компенсацій для мешканців Півночі;
- 5) забезпечення реструктуризації економіки північних регіонів [8].

10 червня 1998 р. на розгляд законодавчого органу був представлений законопроект «Про арктичну зону Російської Федерації», в якому були вперше визначені територіальні межі арктичної зони РФ, включаючи сухопутні території на Півночі, територіальні води та континентальний шельф [11].

Третій етап російської арктичної політики приходить на початок XXI ст., коли Північ в цілому, а Арктика особливо, стають одним з пріоритетних напрямів російської зовнішньої політики. Цьому сприяли цілий ряд факторів. Найбільш значущі з них: зміцнення енергетичної складової у зовнішній політиці Росії, будівництво експортних трубопроводів та реалізація країн світу, а також найбільших нафто- і газодобувних компаній. Зроблені прогнози змусили Москву поквапитися з визначенням кордонів своїх північних володінь.

Прийнято вважати, що початок даного етапу розвитку арктичної політики було покладено розпорядженням Уряду РФ від 24 березня 2000 р. № 441-р., згідно з яким, регламентувалася діяльність різних відомств, при підготовці звернення в Комісію ООН, з приводу розширення зовнішнього кордону континентального шельфу в Арктиці [69, с. 5].

Це пояснюється, насамперед, економічними причинами. За даними російських джерел, на частині континентального шельфу, на яку з початку XXI ст. претендує Росія, приходить від 60 до 90 млрд. умовного палива, тобто у перерахунку на нафтовий еквівалент. У свою чергу, за даними Міністерства

природи РФ об'єм ресурсів на арктичному континентальному шельфі складає 83 млрд. тон умовного палива. З них – 80 % приходить на Баренцове та Карське моря (Обська та Тазовська губи), де знаходяться двадцять п'ять відкритих родовищ з об'ємом видобутку більш ніж десять млрд. тон умовного палива, що дорівнює вісім з половиною трлн. куб. газу та чотириста тридцять млн. тон нафти [98, с. 13].

У 2000 р. для досліджень континентального шельфу Росія вперше за довгий час провела масштабну науково-дослідницьку експедицію «Арктика – 2000», яка була організована спільними зусиллями Міністерства природи та Міністерства оборони. Після її завершення було заявлено, що підводні хребти Ломоносова та Менделєєва є продовженням континенту і, відповідно, російський континентальний шельф збільшується на 1,2 млн. кв. км. [129, с. 87].

Заявка на збільшення зовнішніх кордонів континентального шельфу Росії в Арктиці була подана в ООН 20 грудня 2001 р. Її основою стало твердження про те, що хребет Ломоносова, який простягнувся від Новосибірських островів через Північний полюс в бік Канади та Гренландії, а також мис Менделєєва є продовженням континентального шельфу і, відповідно, не підпадають під трьохсот п'ятдесятимильний ліміт.

В якості доповнення до заявки, Комісія також отримала через Генерального секретаря ООН п'ять вербальних нот до російської заявки – від урядів Канади, Данії, Японії, Норвегії та США. Звернення РФ було перекладено в Секретаріаті ООН з російської на англійську мову та передана десятій сесії Комісії, яка проходила з 25 березня по 20 квітня 2002 р. На цій же сесії була створена Підкомісія з розгляду російської заявки, яка за період з 1 по 20 квітня збиралася на засідання двадцять разів. Шість з них проходили в проміжок часу між 1 та 8 квітня та були присвячені консультаціям, які проходили в формі відповідей та запитань між членами структури ООН та групою експертів російської делегації.

В цілому, в ході розгляду звернення було розглянуто тридцять шість питань, на які російські науковці надавали письмові відповіді. Слід відзначити, що до основної заявки, відповідно до запиту Комісії, російська сторона двічі представляла допоміжні матеріали [135].

У червні 2002 р. проходили засідання, метою яких став розгляд представлених матеріалів та формулювання остаточних рекомендацій. Після завершення даної роботи, з 24 по 28 червня був обговорений проект висновку та рекомендації. На даному етапі Комісії ООН російська делегація допущена не була, проте було прийнято рішення шляхом таємного голосування її членів. Остаточний варіант тексту висновку був затверджений 27 червня 2002 р. [135].

Російське подання щодо збільшення зовнішнього кордону континентального арктичного шельфу було відхилено у зв'язку з недостатньою деталізацією мап рельєфу дна та недостатнє обґрунтування континентальної природи територій на які претендувала Росія [135].

У підсумковому висновку Комісії ООН було зазначено, що російська концепція, згідно з якою заявлені арктичні території мають континентальну природу, є тільки однією з версій, яка має місце на існування. Члени Комісії відзначили, що існують інші погляди, зокрема, підняття Ломоносова та Менделєєва можна розглядати як океанічні, або континентальні, проте вони не мають структурного зв'язку з материком. Отже, вони не можуть знаходитися під юрисдикцією окремої прибережної держава та є надбанням світової спільноти.

Причини неспроможності переконати світову спільноту в справедливості своїх претензій у 2002 р., розкрив відомий вчений, завідуючий кафедрою світової економіки та енергетичної політики РДУ нафти та газу ім. Губкіна, професор В. Д. Баранов. В одному з інтерв'ю він відзначив: «...перша спроба довести статус «арахісової дірки» як прибережного шельфу була зроблена Росією ще в 2001 р. Нажаль, тоді доказів для обґрунтування не вистачило. Як свідчать авторитетні російські експерти в галузі морського права, наші претензії на цей анклав були засновані на старих матеріалах Академії наук

СРСР, зібраних ще в 60-х рр. XX ст. Вони не змогли задовольнити Комісію ООН, експерти якої вимагали нових, сучасних доказів того, що анклав є продовженням континентального шельфу, а не океанічної кори» [135].

Проте попередня невдача не зменшила зростаючий інтерес російського керівництва та суспільства до арктичних проблем. У червні 2001 р. президент РФ В. В. Путін затвердив нову «Морську доктрину Російської Федерації». У документі відзначено, що одним з ключових напрямів російської морської політики є Арктика. Важливість даного регіону, відповідно до Доктрини, пояснюється можливістю вільного виходу флоту в Атлантику, природними багатствами виключної економічної зони та континентального шельфу, важливим значенням Північного флоту для захисту морських кордонів держави, а також зростанням ролі Північного морського шляху в системі глобальних морських шляхів [129, с. 88].

При цьому на Північний флот РФ, згідно з Доктриною, покладено ряд завдань:

- 1) дослідження та освоєння Арктики з орієнтацією на розвиток експортних галузей господарства, першочергове вирішення соціальних проблем;
- 2) захист інтересів Російської Федерації в Арктиці;
- 3) створення суден крижаного класу для морських перевезень, спеціалізованих суден для рибпромислового, науково-дослідницького та інших спеціалізованих флотів;
- 4) урахування оборонних інтересів держави при розвідці та розробці запасів біоресурсів та мінеральної сировини в виключній економічній зоні та на континентальному шельфі РФ;
- 5) створення умов для базування та використання морського потенціалу, які забезпечують захист суверенітету, суверенних та міжнародних прав РФ на арктичному регіональному напрямі;

б) зменшення іноземної військово-морської діяльності в узгоджених районах та зонах, на основі двосторонніх та багатосторонніх угод з провідними морськими державами;

7) Забезпечення національних інтересів Російської Федерації щодо Північного морського шляху, централізоване державне управління цією транспортною системою, криголамне обслуговування та надання рівного доступу зацікавленим перевізникам, у тому числі, іноземним;

8) відновлення та безпечна експлуатація атомного криголамного флоту;

9) відстоювання інтересів РФ при розподіленні морського простору, дна морів Північного Льодовитого океану з приарктичними державами;

10) консолідація зусиль та ресурсів федерального центру та суб'єктів РФ для розвитку арктичного судноплавства, морських та річних портів та здійснення північного завозу, а також інформаційних систем, які забезпечують дану діяльність [132].

Важливим напрямом російської арктичної політики на початку XXI ст. стало відновлення масштабних науково-дослідницьких експедицій. Перша з них – вже згадувана експедиція «Арктика – 2000» – мала на меті довести справедливість російських претензій на збільшення зовнішнього кордону арктичного шельфу. Важливим визначено досягнення експедиції «Арктика – 2005», якою вперше в історії мореплавства транспортне судно «Академік Федоров» досягло Північного полюсу без супроводжуючого криголаму. Однак головним завданням науковців було продовження досліджень виявлення приналежності відповідних арктичних територій до російського континентального шельфу. Разом з тим, у прикордонному районі Східно-Сибірського та Чукотського морів були встановлені спеціальні сейсмічні прийомники. Вони мали фіксувати коливання морського дна під час серії спрямованих вибухів. Також була проведена перевірка морського дна та відбір проб морського ґрунту в різних точках Північного Льодовитого океану. Всі ці дослідження дозволяли з'ясувати структуру морського дна в районі підняття

Менделєєва, яка на думку російських експертів, знаходиться в зоні континентального шельфу, на яку претендує Москва [101].

Найбільше значення мала наукова експедиція «Арктика – 2007», яка стартувала 10 червня 2007 р. У цей день флагман російського наукового полярного флоту – транспортний корабель «Академік Федоров» вийшов з порту Санкт-Петербурга та відправився у свій шостий рейс в арктичні води. Так почалася наймасштабніша та найдорожча полярна науково-дослідна експедиція сучасної історії Росії. Її головною метою стало вивчення глибинної структури земної кори хребта Ломоносова, з метою збору даних для створення геодинамічної моделі Арктичного басейну.

Комплекс геолого-геофізичних досліджень експедиції включав наступні заходи:

- 1) глибинні сейсмічні зондування, які дозволяли дослідити земну кору на міцність;
- 2) зондування методом відбитих хвиль дозволяло провести геологічний відбір донних відкладень та виявити їх природу, віку та визначити континентальну природу хребта Ломоносова;
- 3) фото- та телезйомку даної поверхні;
- 4) аерогравімагнітна зйомка з повітря [101].

Дослідження дозволяло отримати необхідні знання для обґрунтування гіпотези про континентальну природу дна зазначених морських територій.

Перший етап дослідження, який отримав назву «Високоширотна глибоководна арктична експедиція» проходила під керівництвом спеціального представника президента Росії, Президента Асоціації полярників, доктора географічних наук О. Н. Чілінгарова. Головним завданням на цьому етапі стали спуски глибоководних апаратів «Мир» в точці Північного полюсу, відбір проб ґрунту, фотозйомка та візуальні спостереження [99, с. 1].

Для цього «Академік Федоров» направився в порт Балтійськ, де 14 червня 2007 р. на його борт були підняті батискаф «Мир», який до цього входив у спорядження наукового судна «Академік Мстислав Келдиш». Далі

експедиція знову вийшла у відкрите море і через дев'ять днів прибула в порт Мурманська, де до неї приєдналася велика група науковців. 25 червня 2007 р. «Академік Федоров», нарешті, відправився в район Північного полюсу, де мали відбутися глибоководні занурення батискафів [99, с. 1].

27 червня 2007 р. в районі архіпелагу Земля Франца-Йосипа були проведені випробовування батискафу на глибині біля 2000 м. Після цього, «Академік Федоров» у супроводі атомного криголама «Росія» вирушив далі на північ і 1 серпня досяг Північного полюсу.

Наступного дня глибоководні батискафи «Мир-1» та «Мир-2» були успішно опущені на дно Північного Льодовитого океану. В екіпаж першого апарату входили пілот О. М. Сагалевич, О. Н. Чілінгаров та В. С. Груздев. На другому батискафі знаходилися пілот Є. С. Черняєв, швед, ентузіаст полярних досліджень та меценат Ф. Паулсен, а також організатор серії арктичних експедицій, австралієць М. Мак-Дауелл [99, с. 1].

Апарат «Мир-1» досяг глибини у чотири тисячі двісті шістдесят один метр, зібрав проби ґрунту та встановив титановий прапор Росії в точці Північного полюсу. У свою чергу, «Мир-2» опустився на глибину у чотири тисячі триста два метри і також зібрав проби ґрунту [99, с. 2].

Слід відзначити, що вищезгадані події викликали широкий резонанс, в Росії та на міжнародній арені. Експедиція та її результати, які подавалися російським телебаченням, як тріумф арктичної політики, з захопленням була сприйнята суспільством РФ. Разом з тим, встановлення російського прапору на території, міжнародний статус якої залишається невизначеним, викликав занепокоєння інших полярних держав, що призвело до напруження відносин між ними та Москвою. Як відзначив директор Московського центру Карнегі, керівник програми «Зовнішня політика та безпека» Д. В. Тренін у доповіді «Арктика. Погляд з Росії»: «У середині 2007 р. Росія провела науково-політичну експедицію на Північний Полюс, в ході якої батискафи... встановили на глибині зроблений з титану російський прапор. На фоні загального загострення російсько-західних відносин (мюнхенська промова президента

Путіна ще мала відлуння) ця подія сколихнула суспільну думку в Північній Америці та Європі. Багато хто вважав, що Росія відкриває в Арктиці фронт для силового наступу на позиції країн Заходу» [104, с. 10].

У відповідь на встановлення російського прапора на дні полярного моря, послідувала незадовільна реакція зі сторони Вашингтону та Оттави. 3 серпня адміністрації США та Канади виступили з заявами про правову безпідставність російських територіальних зазіхань та методів, якими Росія реалізує свою політику. Зокрема, представник Державного департаменту США Том Кейсі заявив, що питання про приналежність шельфової зони має вирішувати міжнародна експертна Комісія на основі наукових даних. Він підкреслив, що встановлення прапора Росії на дні океану не легітимізує її претензії. «Навіть якщо російський прапор буде намальований на всіх хребтах, це не матиме жодного значення для експертної оцінки» [109] – зазначив Кейсі.

У свою чергу, міністр іноземних справ Канади Пітер Маккей заявив, що тактика Росії, яка відправила на дно Північного Льодовитого океану підводну експедицію для уточнення кордонів російського шельфу відповідає реаліям Великих географічних відкриттів та не має жодного відношення до сучасної політики. «Зараз не XV століття. Не можна їздити світом, встановлювати прапори на заявляти: це наша територія. Жодної загрози канадському суверенітету в Арктиці не має. Нас жодним чином не турбує ця експедиція» [109], – заявив він.

Пізніше, про своє незадоволення російськими діями в Арктиці заявило керівництво Данії. 14 серпня датський міністр іноземних справ Пер Стіг Меллер заявив: «...ми є свідками різних націоналістичних проявів та суперечок... Ми маємо зустрітися та обговорити положення в регіоні... Розподіл територій не може проходити за схемою, хто раніше прийшов та встановив свій прапор» [109].

Відповів на американську та канадську ноти керівник експедиції, а також член Ради партії «Єдина Росія» депутат Державної думи РФ А. Чілінгаров під час прес-конференції, присвяченій прибуттю членів арктичного походу в

Москві 7 серпня. Слід відзначити, що останніх зустрічали як національних героїв. Літак з учасниками «Арктики-2007» приземлився в аеропорту «Внуково-3» приблизно о дванадцятій годині. Експедицію зустрічали з усіма державними урочистостями. Крім того, активісти «Молодої гвардії» – молодіжного крила «Єдиної Росії» вишукувалися в живий коридор, тримаючи в руках квіти та прапори своєї організації. «Арктика завжди була російською і вона залишиться російською», – заявив Чілінгаров під час зустрічі. «Ми щасливі тому, що встановили російський прапор на глибині океану, де ніколи не було жодної людини. І мені все одно, що з цього приводу говорять якісь-там закордонні діячі. Якщо комусь не подобається-нехай самі спробують туди опуститися та щось встановити» [109], – зазначив він.

Крім того, «Арктика-2007» змусила провідні полярні країни активізувати зусилля щодо освоєння арктичного регіону. Зокрема, 9 серпня прем'єр-міністр Канади С. Харпер відправився у триденну поїздку в Арктику. Під час вояжу він мав визначити місце для будівництва глибоководного порту та військового тренувального центру. На думку канадського керівника мало сприяти економічному розвитку арктичної зони, захисту навколишнього середовища, територій, повітряного простору та територіальних вод [109].

У свою чергу, 10 серпня датські науковці заявили про початок полярної експедиції, метою якої стало дослідження пакової криги, а також пошуку доказів того, що Данія має право на свою частину арктичного континентального шельфу. Датська експедиція тривала близько місяця, у ході якої її члени намагалися переконати світову спільноту в тому, що хребет Ломоносова геологічно пов'язаний з островом Гренландія, який належить Данії [109].

Ще через тиждень, США, також направили в Арктичний басейн свою наукову експедицію, яка дослідила фрагмент морського дна в районі північної частин Чукотського плато. Головною метою походу був аналіз морського дна та виявлення можливості включення регіону в континентальний шельф Сполучених Штатів. Крім того, члени експедиції, головною базою яких був

криголам «Хілі», протягом чотирьох тижнів збирали інформацію про придонні процеси, ареали риб, водних та повітряних течіях Арктики [109].

У відповідь, Росія заявила про приналежність спірних шельфових територій до своєї зони та всіма своїми діями демонструвала готовність захищати їх за допомогою сили. Вже у вересні 2007 р. Міністерство природи РФ заявило, спираючись на думки російських вчених, що Хребти Ломоносова та Менделєєва є продовженням континентального шельфу Росії. Крім того, російські чиновники заявили, що мають наміри передати в Комісію ООН наукову інформацію, триману в ході експедиції «Арктика-2007». Разом з тим, строки направлення в ООН нової заявки названі не були.

Кризу 2007 р. вдалося частково врегулювати на саміті Арктичної ради в м. Ілуліссат (Гренландія), який пройшов з 27 по 29 травня 2008 р. На зустрічі полярні держави домовилися про блокування спроб встановлення загального міжнародно-правового режиму в Північному Льодовитому океані та вирішувати всі арктичні проблеми шляхом переговорів [172,с. 150].

Одночасно російське керівництво продовжувало готуватися до можливого військового конфлікту в арктичному регіоні. Про це свідчать висловлювання частини російської правлячої еліти.

В жовтні 2007 р. Москвою було заявлено про початок створення сторожових кораблів льодової зони. Концепція нового судна розроблялася спільно спеціалістами прикордонних військ ФСБ Росії та державного підприємства «Північне проектно-конструкторське бюро». Передбачалося, що розробка проекту завершиться протягом кількох місяців, після чого ФСБ проголосить тендер на будівництво нового корабля, здатного плавати в арктичній кризі, товщиною до 1,5 м. [109].

У середині 2008 р. Північний флот РФ відновив чергування бойових кораблів в арктичних районах, у тому числі, в районі Шпіцбергена. Туди було направлено великий есмінець «Североморськ», а також ракетний крейсер «Маршал Устінов» [109].

У вересні 2008 р. Радбез РФ провів виїзне засідання поблизу найпівнічнішої прикордонної застави ФСБ Росії «Нагурська» на острові Олександра, яке було присвячено обговоренню питання про нарощування присутності в Арктиці. На заході, секретар даної структури М. Патрушев заявив, що «Арктика має стати основною стратегічною ресурсною базою Росії» [109].

У цей час підводний човен Північного флоту РФ «Рязань» здійснив перехід під арктичною кригою на Камчатку. Прохід тривав більше тридцяти днів. Про його важливість свідчить той факт, що на місті призначення судно зустрічали особисто командувач Тихоокеанським флотом віце-адмірал К. Сіденко та командувач військами та силами на північному-сході Росії контр-адмірал О. Вітенко [109].

На початку 2009 р. Росія заявила про наміри створити космічну систему спостережень за Арктикою. У січні того ж року начальник російського Генерального Штабу М. Є. Макаров заявив, що Росія готова «відповісти на мілітаризацію Арктики». «Ми спостерігаємо за загальною картиною мілітаризації регіону і діятимемо відповідно», – заявив він [109].

Важливість Арктики в системі стратегічних інтересів Росії відзначив і президент Росії Дмитро Медведєв. 14 вересня 2008 р., на черговому засіданні Ради Безпеки під назвою «Про захист національних інтересів Росії в Арктиці» він заявив: «...використання ресурсів Арктики є запорукою енергобезпеки Росії, а Арктика має стати в нинішньому столітті ресурсною базою Росії в цілому» [72].

Особливу увагу на засіданні президент РФ приділив питанню розвитку арктичної транспортної інфраструктури, базовим елементом якої є Північний морський шлях. «Необхідно розвивати цю трасу як стратегічну національну магістраль Росії» [72], – підкреслив він.

Серед всього іншого, на засіданні було затверджено документ під назвою «Основи державної політики Росії в Арктиці на період до 2020 р.», в якому було визначено головні цілі, стратегічні пріоритети та механізми реалізації

державної політики в арктичному регіоні, а також систему заходів його стратегічного планування соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки.

Насамперед в документі окреслені національні інтереси Росії в Арктиці. Це, зокрема:

- 1) використання арктичної зони РФ як стратегічної ресурсної бази, яка має забезпечувати вирішення завдань соціально-економічного розвитку країни;
- 2) збереження Арктики як зони миру та співробітництва;
- 3) збереження унікальних екологічних систем Арктики;
- 4) використання Північного морського шляху як єдиної транспортної комунікації РФ в Арктиці [74].

Відповідно до інтересів, були сформульовані цілі арктичної політики Росії. Серед них можна виділити наступні:

- 1) в сфері соціально-економічного розвитку – розширення ресурсної бази арктичної зони, спроможної в значній мірі забезпечити потреби держави в вуглецевих ресурсах, водних біологічних ресурсах та інших видах стратегічної сировини;
- 2) в сфері військової безпеки, захисту та охорони державного кордону РФ в арктичній зоні – забезпечення сприятливого оперативного режиму, включаючи розміщення необхідного бойового потенціалу угруповань військ загального призначення, інших військ, військових формувань і органів;
- 3) в сфері екологічної безпеки – збереження та забезпечення захисту природної середовища Арктики. Ліквідація екологічних наслідків господарчої діяльності в умовах зростаючої економічної активності та глобальних кліматичних змін;
- 4) в сфері інформаційних технологій та зв'язку – формування єдиного інформаційного простору РФ в її арктичній зоні, враховуючи її природні особливості;
- 5) в сфері науки та технологій – забезпечення достатнього рівня фундаментальних та прикладних наукових досліджень з накопичення знань та

створення сучасних наукових та геоінформаційних основ управління арктичними територіями, включаючи розробку засобів для вирішення завдань оборони та безпеки, а також надійного функціонування систем життєдіяльності та виробничої діяльності в природно-кліматичних умовах Арктики;

б) в сфері міжнародного співробітництва – забезпечення режиму взаємовигідного двостороннього співробітництва Російської Федерації з приарктичними державами на основі міжнародних договорів та угод, учасником яких виступає Росія [74].

Згідно з прийнятим документом, подальша політика в Арктиці була розділена на три етапи. На першому (2008–2010 рр.) головним пріоритетом було проголошено проведення роботи з визначення зовнішнього кордону Арктичної зони РФ. На другому (2011–2015 рр.) основними завданнями визначено міжнародно-правове оформлення зовнішнього кордону арктичної зони та реалізація її конкурентних переваг з видобутку та транспортування енергоносіїв. На третьому етапі (2016–2020 рр.) передбачено перетворення арктичної зони Росії в провідну стратегічну ресурсну базу держави [172, с. 148].

Закріплення претензій Росії на значну частину арктичного шельфу, зроблене в 2007–2008 рр. ймовірно, може спричинити не тільки загострення двосторонніх відносин з іншими полярними державами, але і призвести до перегляду низки міжнародних проектів, які реалізуються в рамках Ради Баренцева / Євроарктичного регіону.

Так, ідея спільного освоєння Північного морського шляху, закріплена в документах даного субрегіонального форуму, загрожує втратою Росії частини суверенітету цього транспортного маршруту. Мова йде про можливість Москви законодавчо регулювати режим судноплавства в Арктиці в російській зоні інтересів, а також у безпосередній близькості від російських державних кордонів.

Очевидно, що інтересам Росії не відповідає ідея інтернаціоналізації районів Арктики, розташованих за межами двохсотмильної зони на північ від російських кордонів.

У цьому контексті неоднозначно виглядає ратифікація Росією Конвенції ООН з морського права і ще більшою мірою її використання в цілях міжнародно-правового регулювання дій держав щодо арктичних територій, зокрема, для визначення меж національних арктичних секторів.

Схожим чином складається ситуація з проектом «Північний потік». До таборусупротивників російсько-німецького енергетичного проекту приєднується значна кількість держав-партнерів Росії з «Північного виміру». Відкритими опонентами «Північного потоку» оголосили себе Латвія, Литва, Польща, Швеція та Естонія.

На думку шведських експертів, проект, вирішуючи завдання диверсифікації поставок енергоносіїв на європейський ринок, загрожує регіональній стабільності в Балтиці, вносить розбіжність серед європейців, посилює позиції «авторитарної» Росії і знижує можливості країн Балтії брати участь у забезпеченні безпеки регіону, що входить в радіус дії проекту «Північний вимір».

Разом з тим, Росії все важче знаходити компроміс із західними партнерами, як з арктичної проблематики, такіз проблеми енергетичної безпеки. Погіршує ситуацію те, що саме Брюссель і Вашингтон стають новими центрами прийняття рішення щодо Півночі. Росія нервово реагує на дискусії про можливий вступ до Північноатлантичного альянсу Фінляндії та Швеції, розуміючи, що відсутність консенсусу в рамках «Північного виміру» з широкого кола військово-політичних питань загальмує і економічне співробітництво в регіоні Північної Європи. Це створить небажану, у контексті спору щодо арктичних ресурсів ситуацію, коли всі країни регіону, за винятком Росії, виявляться інтегровані в європейські та євроатлантичні структури.

Незважаючи на статус північної держави і партнерство в рамках оновленого «Північного виміру», Росія залишається нерегіональним гравцем відносно Північної Європи та Балтійського регіону, оскільки недостатньо взаємодіє з Євросоюзом і НАТО, які відповідають за економічні та військово-політичні процеси в регіоні.

Положення нерегіонального учасника надає низку переваг, головними з яких виступає «свобода рук», можливість проведення гнучкої багатовекторної політики, а також перспектива укладення альянсів із зацікавленими сторонами.

Разом з тим, зазначений статус накладає низку обмежень. У першу чергу, необхідність діяти самостійно у власних інтересах без підтримки країн регіону. Раніше Росії в Раді держав Балтійського моря (РДБМ) самостійно відстоювала доцільність будівництва нових портових потужностей на узбережжі Балтійського моря, а також дискутувала з країнами-кандидатами, які вступали до Європейського союзу, з питань можливого вирішення проблем транзиту до Калінінградської області.

Зміцненню позицій Росії на європейському Півночі та Арктиці мала сприяти створена регіональна система безпеки, наприклад, Балтійського союзу, який відіграв би роль прообразу нової, кооперативної системи безпеки в Європі.

Виникають питання про майбутню модель розвитку великого арктичного регіону, його нових географічних межах, міжнародно-правовий статус, а також, досягнення багатостороннього консенсусу і пошуку адекватних способів управління цими величезними територіями.

Все це не тільки створює елемент невизначеності щодо оновленого «Північного виміру», а й стає перевіркою на міцність «північного вектора» політики Російської Федерації у нових геополітичних реаліях.

Економічна криза вже внесла свої корективи в російські плани, виконання яких частково призупинено. Зокрема, було відкладено до 2012 р. подання заявки Росії на межі арктичного континентального шельфу, заморожені геологічні дослідження Арктики. Слід відзначити, що й надалі строки передачі документації в Комісію ООН неодноразово переносилися на невизначений термін.

Поступове зменшення темпів військового та економічного освоєння Арктики упершомудесятиріччі XXI ст., на думку експертів, визначена політикою Путіна-Медведева та нагадувала імітацією, з метою активізації

електорату в період президентських виборів. Як відзначили Д. Тренін та П. Баєв: «В офіційному викладені російська політика в Арктиці виглядає уособленням принципів політичного реалізму, посилаючись на необхідність використання силових інструментів стримання для забезпечення базових економічних інтересів. При найближчому розгляді картина стає сюрреалістичною, оскільки неіснуючі ресурси передбачається захищати від уявлених конкурентів, за допомогою непридатної для використання зброї [104, с. 21].

На думку експерта, нагнітання пристрастей, навколо міжнародних процесів в Арктиці, розраховане на внутрішню аудиторію, оскільки «нав'язливе нагадування «про незлічені багатства» співзвучні з настроєм багатьох соціальних груп, які пов'язують свій добробут з ресурсною рентою» [104, с. 21].

Коли внутріполітичні процеси в Росії більше не вимагали мобілізації суспільства проти уявного ворога, арктична компанія почала поступово згортатися. До того, на думку, Баєва, Москва явно не має відповідних фінансових ресурсів для забезпечення реалізації амбітних програм.

Якими б не були істинні мотиви російського керівництва, з початку другого десятиріччя XXI ст. спостерігається поступове зменшення антизахідної риторики та демонстрація бажання діяти в межах встановлених в Арктиці міжнародних правил. Так, зокрема, 15 вересня 2010 р. був підписаний російсько-норвезький «Договір про розподілення морського простору та співробітництво в Баренцовому морі та Північному Льодовитому океані». Згідно з даною угодою, встановлювався морський кордон між країнами, були визначені принципи співробітництва щодо спільного освоєння та використання підводних вуглецевих ресурсів.

Наступною важливою подією стало підписання в січні 2011 р. угоди про розвідку та розробки трьох секторів Карського моря між нафтовими компаніями «Роснафта» та «Брітіш Петроліум». Проте домовленості не вдалося реалізувати у зв'язку з тим, що «Консорціум ААР» (російський акціонер ТНК-

БП») висунув низку додаткових, неприйнятних для сторін умов. Внаслідок цього, замість «Брітіш Петроліум» угоду з «Роснафтою» у серпні 2011 р. про стратегічне партнерство уклала «Ексон Мобіл», згідно з якою, американська компанія отримувала долю проектів в Арктиці та в Чорному морі, а російська – перспективи участі в проектах у Мексиканській затоці та Техасі [69, с. 7].

Виходячи з цього, проблема конструювання «північного вектору» політики Російської Федерації представляється завданням з багатьма невідомими. У залежності від зміни ситуації в регіоні можна прогнозувати і спробу Росії в повному обсязі інтегруватися в систему багатостороннього співробітництва, яка створюється в регіоні на базі оновленого «Північного виміру», Арктичної ради чи інших організаційних структур, і ставку на виборче співробітництво, що передбачає вирішення найбільш гострих проблем на двосторонній основі.

Таким чином, Росії доведеться уточнити пріоритети в рамках «північного вектору» політики і знайти вихід з арктичного лабіринту.

4.2. Північний морський шлях та його економіко-політичне значення в арктичній політиці Росії

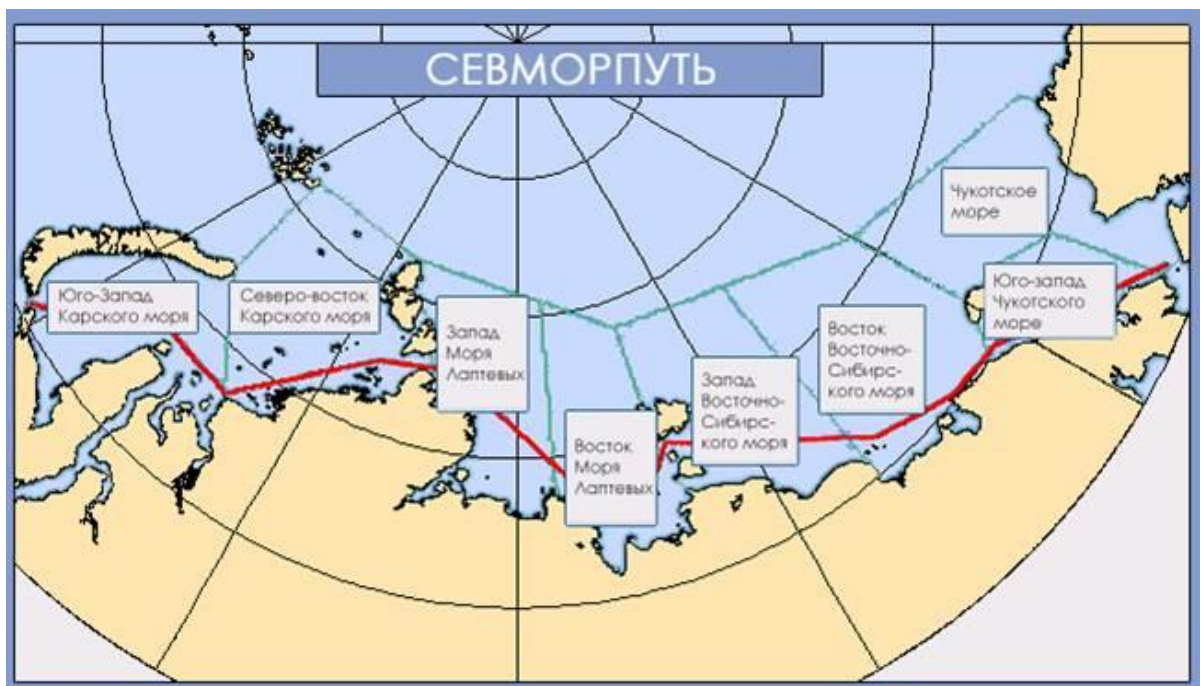
Північний морський шлях (ПМШ) – це транспортна артерія, яка проходить арктичними морями (Карське, Лаптевих, Східносибірське, Чукотське), а також Беринговим морем вздовж північного узбережжя Євразії [<https://cont.ws/post/110246>]. Загальна довжина цієї траси від Карських воріт до бухти Провидіння складає близько п'яти тисяч шестисот км. Згідно з Конвенцією ООН з морського права, для плавання ПМШ передбачений особливий режим, правила якого оформлює Росія [142, с. 3].

ПМШ є альтернативою найбільш популярним транспортним світовим морським артеріям, які проходять через Суецький та Панамський канали. Якщо шлях від порту Мурманськ через Суецький канал складає двадцять чотири тис. км., то північними морями – менш ніж одинадцять тис. Від Санкт-Петербурга

до Владивостоку ПМШ чотирнадцять тис. км., а через Суецький канал – двадцять три тис. км., а навколо Африки – майже тридцять тис. км. [142, с. 3].

Головне призначення ПМШ сьогодні – забезпечення продовольством та іншими необхідними товарами мешканців російської Півночі, а також перевезення корисних копалин, здобутих в Арктиці [146].

Мал. 1. Північний морський шлях [166].

Вважається, що окремі ділянки ПМШ були освоєні ще у XII – XIII ст. російськими поморами, які мешкали на узбережжі Білого моря. Важливими морськими центрами поморів були острови Колгуїв, Вайгач та архіпелаг Нова Земля, які вони використовували в якості стоянок під час морського полювання та рибальства [166].

Новий сплеск зацікавленості до транзиту північними морями приходиться на початок XVI ст., в епоху Великих географічних відкриттів, коли великі держави проводили пошуки морських шляхів до Сходу. Зокрема, ініціатором відкриття ПМШ виступила Англія, яка в той час шукала альтернативні шляхи до країн Сходу, в обхід Атлантичного та Тихого океану, де панували іспанці та

португальці. У 1551 р. англійський комерсант та мореплавець С. Кабот, разом із своїми компаньйонами – Ричардом Ченслером та сером Хагом Вілоубі створили компанію під назвою «Товариство купців-пошукачів для відкриття країн, земель, островів, держав та володінь невідомих та морським шляхом не відвідуваних» (The Mystery). Пізніше ця фірма отримала назву Московська компанія, оскільки головною її метою був розвиток торгівлі на російському узбережжі полярних морів та пошук північного морського шляху до Китаю та Індії. Наступного року компаньйонам вдалося організувати експедицію в складі трьох кораблів («Бона Есперанца», «Бона Конфіденція» та «Едуард Бонавентура»). Очолив похід Хаг Вілоубі, його помічником біло призначено Ричарда Ченслера. Проте експедиція закінчилася трагічно. Під час мандрівки Білим морем, частина суден була змушена повернутися на батьківщину, а корабель на якому знаходився один з керівників експедиції Р. Ченслер, застряг серед арктичної криги. Всі члени екіпажу, не маючи запасів їжі та теплої одежі, загинули протягом листопада-грудня 1553 р. і тільки весною наступного року були виявлені рибалками-карелами [134, с. 40].

Невдача експедиції Ченслера на деякий час охолонула пил шукачів пригод. Тільки через століття, після того як у 1648 р. отаман Семен Дежньов відкрив протоку між Чукоткою та Аляскою, стало зрозумілим, що можливість потрапляння з Європи в Азію через північні моря існує. Проте внаслідок важких кліматичних умов пошук даного шляху довгий час залишався неактуальним. Процес освоєння ПМШ відновився тільки в другій половині ХІХ ст. Першим мандрівником, якому у 1879 р. вдалося здійснити перехід полярними морями став шведський дослідник Адольф Норденшольд [166].

Епохальною подією в процесі освоєння ПМШ стала експедиція криголамних суден «Таймир» та «Вайгач», здійснена у 1914 р. під керівництвом російського полярника Бориса Вількіцького. У ході експедиції, незважаючи на великі труднощі, був здійснений перехід від Владивостоку до Архангельську, який зайняв майже рік [146].

Дослідження північних морських шляхів були продовжені радянськими вченими та мореплавцями. Першим кораблем, якому вдалося пройти весь шлях зі сходу на захід за одну навігацію став кригоріз «Федір Літке», у 1934 р. Пізніше екіпаж судна здійснив ще один рекорд – у 1955 р. ним була знайдена найглибша точка Північного Льодовитого океану – п'ять тисяч чотириста сорок дев'ять м., яка отримала назву «Впадина Літке» [146].

Крім того, у 1933 р. пароплав «Челюскін», на той час один з найсучасніших вантажно-пасажирських кораблів, спеціально сконструйованих для навігації полярними водами, намагався черговий раз здійснити прохід ПМШ. У лютому 1934 р. судно потрапило в корабельну аварію. Сто людей екіпажу були змушені висадитися на кригу. Саме тоді була здійснена масштабна рятувальна операція, у ході якої протягом двох місяців усі постраждалі були евакуйовані за допомогою авіації. Полярні льотчики, які брали участь у спасінні отримали перші в історії СРСР звання героїв Радянського Союзу [146].

У середині ХХ ст. настала нова епоха в процесі освоєння північних шляхів. 5 грудня 1957 р. на воду були спущені перший атомний криголам «Ленін». Таким чином з'явилося судно, спроможне проводити кораблі Північним Льодовитим океаном круглий рік. Радянський криголам здійснював регулярні рейси ПМШ аж до 1990 р.

Слід відзначити, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., у зв'язку з масштабним таненням криги в Північному Льодовитому океані, нарешті з'явилася можливість для створення в приполярних водах Росії регулярного транспортного морського сполучення. На сьогоднішній момент цей маршрут є міжнародним транспортним коридором і єдиним міжрегіональним шляхом завезення вантажів в арктичні райони російської Крайньої Півночі. До теперішнього часу навігації по Арктиці перешкоджав тривалий льодостав, але потепління клімату може змінити ситуацію. На думку вчених, через сорок-п'ятдесят років плавання по Північному морському шляху стане щорічним.

Деякі науковці вважають, що рух по ньому без льодової проводки стане можливим вже до 2020–2025 рр. Оскільки цей маршрут коротше інших транспортних євразійських коридорів, значення ПМШ може зрости.

ПМШ, також, служить сполучною ланкою для культурного обміну народів, що населяють арктичні райони, і відіграє важливу роль у розвитку та інтеграції економіки. Довгі роки ПМШ забезпечував транспортування вантажів для облаштування арктичної зони Росії, експорт вантажів з Європи до Японії, Китаю і назад, обслуговував кілька індустріальних зон Радянського Союзу, де добувалися кольорові, рідкоземельні метали, цінні мінерали і вуглеводні (північні райони європейської частини Росії, західносибірський нафтогазовий комплекс, Норильський промисловий вузол, індустріальні комплекси північного сходу Росії).

Разом з тим, сьогодні в приполярній зоні спостерігається істотне відставання в галузі будівництва опорних магістралей і вузлів, а транспортні засоби всіх видів застаріли. Відзначається, також нестача техніки, здатної працювати в екстремальних умовах. У кризовому стані знаходиться й авіація.

Занепад арктичної інфраструктури був обумовлений розпадом Радянського Союзу та системною соціально-економічною кризою, спричиненою даною подією. Внаслідок цього, після 1993 р. транзитні перевезення носили виключно випадковий характер – в окремі роки здійснювалося не більше одного-двох рейсів. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. робота ПМШ була практично паралізована [142, с. 4].

Намагаючись врятувати ситуацію, в 1991 р. Росія відкрила північні морські шляхи для проводки іноземних суден, встановивши деякі обмеження, оскільки суттєва частина акваторії ПМШ знаходиться під юрисдикцією РФ. У 2001 р. було створено Некомерційне партнерство з координації використання Північного морського шляху, що об'єднало тридцять три організації. Проте вищезгадані зусилля не виправили важку ситуацію.

Тільки в 2000-х намітилося зростання об'єму перевезень через ПМШ. Так, протягом 2005 – 2007 рр. він перевищив два млн. тон та продовжив

зростати. Згідно з даними Міністерства транспорту РФ, за 2007 р. Північним морським шляхом пройшло два рейси, за 2008 р. – три, за 2009 – п’ять, за 2010 – десять, за 2011 – сорок один, за 2012 р. – тридцять шість рейсів (з них – двадцять п’ять суден з вантажем, одинадцять – з баластом). Загалом за 2011 р. по ПМШ транзитом було перевезено біля восьмисот тридцяти п’яти тис. тон вантажу, в 2012 р. – один мільйон двісті тисяч тон вантажу. При цьому, в 2012 р. вперше в історії даної транспортної артерії, по ній пройшов великий танкер «Ob River», на борту якого знаходилося сто тридцять п’ять тис. кубометрів газу [142, с. 4].

Тим не менш, за останні роки колишній, радянський, обсяг перевезень по Північному морському шляху відновити не вдалося, оскільки в період з 1987 по 1999 рр. він скоротився майже в чотири з половиною рази – з шести мільйонів шестисот тисяч до півтора млн. т. Однак до 2020 р. планується збільшити його до п’ятдесяти млн. т. Перш за все, очікується зростання перевозки корисних копалин, видобуток яких в Арктичному регіоні поступово збільшується. Так, у перспективі до 2015-2020 рр. до двадцяти млн. т на рік зросте обсяг експортних перевезень зрідженого газу з півострова Ямал, до тринадцяти млн. т. – газового конденсату з районів Обі і Єнісею, а нафти з родовищ Тимано-Печорського басейну – до двадцяти п’яти-тридцяти млн. т.

Також збільшаться обсяги перевезень мінеральних добрив, нікелю, лісу. Крім того, в результаті освоєння природних ресурсів Півночі будуть рости і перевезення машин і устаткування. Звичайно, таке зростання вантажопотоків можливий тільки за наявності необхідних капіталовкладень.

Найбільш слабким місцем ПМШ є стан криголамного і арктичного транспортного флотів, а також північних портів Росії. Сьогодні в цьому регіоні працюють сім атомних і чотири дизельних криголами, які належать компанії «Атомфлот», що входить в систему «Росатому».

Таблиця 1.

Лінійні криголами, які сьогодні працюють на ПМШ [142, с. 6].

Назва	Рік виробництва	Власник, порт приписки	Примітки
«50 років Перемоги»	2007 р.	ФДУП «Атомфлот», Мурманськ	-
«Ямал»	1992 р.	-	-
«Таймир»	1989 р.	-	Головні райони роботи – русла сибірських річок
«Вайгач»	1990 р.	-	Головні райони роботи – русла сибірських річок
«Адмірал Макаров»	1975 р.	РФ, Владивосток	-
«Красін»	1976 р.	-	-
«Капітан Драніцин»	1980 р.	РФ, Мурманськ	Головні райони роботи – русла сибірських річок
«Капітан Хлебніков»	1981 р.	«Далекосхід не морське пароплавання», Владивосток	Сертифікова ний як пасажирське судно

Російське керівництво планує збільшення кількості сучасних криголамів в найближчому майбутньому. Розвиток криголамного флоту РФ відбувається згідно з федеральною цільовою програмою «Розвиток транспортної системи Росії (2015–2010)». Згідно з нею, за рахунок федерального бюджету планується будівництво одного універсального атомного криголаму, потужністю шістдесят МВт. та чотирьох лінійних дизельних криголамів (лінійний дизель-електричний криголам, потужністю двадцять п'ять МВт. та три лінійних криголами типу ЛК – 16) [13].

Вже у 2012 р. розпочалося будівництво криголаму потужністю двадцять п'ять МВт. на Балтійському заводі та криголаму потужністю шістнадцять МВт. на Выборгському суднобудівному заводі [13].

Крім того, у 2013 р. федеральна компанія Росатом оголосила проведення двох відкритих конкурсів на будівництво універсальних атомних криголамів проекту 22220. Возведення обох суден має зайняти п'ять років. Першого – з січня 2014 по грудень 2019 рр., другого – з січня 2015 по грудень 2020 рр. Передбачається, що за своїми технічними характеристиками атомний криголам проекту 22220 ефективно працюватиме, як у гирлах сибірських річок, так і на морських трасах ПМШ. Також ці атомоходи мають стати найбільшими та найпотужнішими в світі, а за рахунок збільшення ширини (тридцять чотири м. замість тридцяти, як на криголамах типу «Арктика»), кожне з цих суден зможе проводити танкери водотоннажністю до сімдесяти тис. тон та розламувати кригу, завтовшки до трьох метрів [142, с. 6].

Однак розвиток інфраструктури в районі ПМШ не обмежується збільшенням одиниць тільки криголамного флоту. Важливу роль при виконанні транспортних завдань в Арктиці грає поєднання морських шляхів із залізничними, з виходами трубопроводів на терміналів загрузки рідкісних вуглецевих ресурсів на морські судна. У червні 2008 р. російське керівництво запустило проект «Белкомур» (Біле море – Комі – Урал), який передбачає створення залізничної магістралі за напрямом Солікамінськ – Гайни –

Сиктивкар – Архангельськ, загальною довжиною одна тисяча стоп'ятдесятьп'ятькм.

Будівництво даної трансконтинентальної залізниці дозволить вирішити кілька важливих завдань, пов'язаних з розвитком ПМШ. Зокрема:

1) забезпечення транспортної доступності населених пунктів арктичних територій та оптимізація організації їх матеріально-технічного забезпечення;

2) сприяння використанню унікальних географічних переваг та транзитного потенціалу ПМШ та збільшення його вантажної бази;

3) забезпечення освоєння природно-ресурсного потенціалу російської арктичної зони та шельфу арктичних морів;

4) сприяння розвитку північних портів Архангельську та Мурманську, як опірних центрів Росії в Арктиці.

5) забезпечення умов для ефективною модернізації матеріально-промислової бази криголамного та гідрографічного флоту, суднобудівних та судноремонтних підприємств [1, с. 3].

6) Крім того, в рамках федеральної цільової програми розвитку транспортної системи Росії на період 2010–2015 рр. реалізується проект комплексного розвитку Мурманського транспортного вузла, як діючого протягом всього року глибоководного морського центру переробки контейнерних та нафтоналивних вантажів, перевалки вугляр та генерального вантажу. Така увага Москви до Мурманська обумовлена тим, що цей порт розташований поблизу до європейського та американського ринків, а також відкриває можливість використання ПМШ, Трансібу, міжнародного транспортного коридору «Північ – Південь» [142, с. 10].

Також проводиться модернізація берегових засобів навігаційного обладнання. Зокрема, з вересня 2012 р. увесь ПМШ охоплений сіткою контрольньо-коректувальних станцій ГЛОНАСС/GPS [142, с. 4].

Крім того, Москва робить все для того, щоб ПМШ став ключовою міжнародною морською трасою. Перш за все, створюється відповідна нормативно-правова база. Зокрема, у 2012 р. Законодавчим органом РФ був

прийнятий закон «Про внесення змін в окремі законодавчі акти РФ в частині державного регулювання торговельного мореплавства в акваторії Північного морського шляху».

Згідно з нормативно-правовим актом, ПМШ визначається як «національна транспортна комунікація РФ, яка склалася історично» [79]. Також документом вводиться нове визначення акваторії даної транспортної артерії. Це водний простір, який прилягає до узбережжя півночі Росії, і яке охоплює територіальне море, внутрішні морські води та прилежну виключну економічну зону. З заходу, згідно з законом, ПМШ обмежується проливами Маточкин шар, Югорський шар та Карські ворота, зі сходу – морський кордоном США та паралеллю мису Дежньова [79].

Також законом передбачено створення єдиної системи управління в акваторії, створення сучасної інфраструктури, яка забезпечуватиме безпечне плавання суден. Зокрема, криголамна проводка та навігаційне забезпечення [79].

Для регулювання транспортних потоків на ПМШ створюється спеціальна адміністрація в ранзі федерального закладу, функція якого полягає у розгляді звернень та видачі дозволів на перехід суден в полярних водах. Крім того, нова федеральна структура має вести моніторинг гідрометеорологічного, крижаного та навігаційного становища, формувати оптимальні маршрути, кваліфікувати лоцманів, координувати пошукові та рятувальні операції, слідкувати за чистотою навколишнього середовища [142, с. 5].

Для того, щоб забезпечити виконання останнього завдання, згідно з законом, вводиться обов'язкове страхування громадянської відповідальності судновласників, за наслідки можливого забруднення. Без цього судна не мають права увійти та вийти з порту на території Росії [79].

У документі визначена вартість криголамної проводки судна, яка залежить від об'єму наданих послуг.

Разом з тим, більшість вищезгаданих інфраструктурних проєктів, пов'язаних з розвитком ПМШ поки знаходяться на стадії розробки та

проектування. Разом з тим, федеральний бюджет не завжди готовий забезпечити належне фінансування настільки дорогих проектів. Саме тому керівництво РФ проводить пошуки приватних інвесторів та намагається долучити до їх реалізації інші держави в якості партнерів. Зокрема, слід згадати про проект створення стратегічної залізничної магістралі «Белконур», перші об'єкти якої передбачалося здати в експлуатацію у 2015 р. Однак у зв'язку з тим, що витрати на будівництво носли непосильний характер для федеральної казни, російське керівництво шукало іноземного інвестора. У вересні 2015 р. в рамках офіційного візиту президента РФ В. Путіна в КНР, було підписано угоду «Про спільну реалізацію проекту будівництва залізничної магістралі «Белконур». Разом з Головою КНР Сі Цзіньпіном та Путіним, документ також підписали Генеральний директор ОАО МК «Беконур» Ю. Дьомочкин та Генеральний директор китайського підприємства «Poly Technologies, Inc» Ван Лінь [78]. Проте, і зараз цей магістральний проект знаходиться на початковій стадії.

Своє бачення щодо міжнародного використання ПМШ мають інші арктичні держави, яке часто не співпадає з позицією офіційної Москви. Так, американське експертне співтовариство за підтримки представників політичної еліти наполягає на необхідності максимальної «інтернаціоналізації» ПМШ, яка для США означатиме надання права вільного використання цього транспортного коридору.

У доповіді Комісії США з арктичних досліджень «Арктичний океан і зміна клімату: сценарій для військового флоту США», опублікованому в 2002 р., зазначено, що суперечності навколо ПМШ стають важливим пунктом порядку денного російсько-американських відносин. «США продовжують наполягати на тому, що покриті льодом протоки ПМШ є міжнародними і являють собою суб'єкт транзитних перевезень», – говориться в документі [81, с. 6].

Через Арктику і територію Росії проходить також кроссполярний авіаміст – найкоротший шлях між Північною Америкою та Азією. На його розвиток

націлений актуальний проект «Циркумпольні повітряні лінії». Певний інтерес для міжнародного авіаційного співтовариства як найбільш короткі представляють також кросспольні маршрути «Північ-Південь», що зв'язують США і Канаду з країнами Південно-Східної Азії та Китаєм через Якутію.

Зрозуміло, що забезпечення безпеки польотів над арктичними територіями вимагає досить великих інвестицій у розвиток інфраструктури аеропортів. Розвиток міжнародних транзитних коридорів – Північного морського шляху і повітряного мосту між Північною Америкою і Південно-Східною Азією – може перетворити Росію в одного з провідних операторів міжнародних транспортних потоків та стати додатковим доходом до бюджету країни [81, с. 6].

На думку експертів, необхідно прийняти федеральний закон «Про Північморшлях», створити адміністрацію Північморшляху, а також прийняти нові «Правила плавання по ПМШ», розробити концепцію розвитку ПМШ і комплексну програму модернізації арктичної транспортної системи, яку можна включити в підпрограму «Міжнародні транспортні коридори» як Євразійський транспортний коридор [81, с. 6].

Сьогодні в світі по-різному уявляють майбутній статус ПМШ. Росія вважає його власною транспортною комунікацією. США, Канада та скандинавські країни пропонують «інтернаціоналізувати» Північморшлях, а для міжнародного управління створити трансарктичний консорціум, відтіснивши тим самим Росію від керівництва ПМШ, розробки експлуатаційної та тарифної політики. Звідти й лунають вимоги «відкрити кордони» в Арктиці або розділити її таким чином, щоб ПМШ або окремі його ділянки опинилися поза російських кордонів. Головний аргумент прихильників подібних проектів полягає в тому, що артерії загальносвітового значення не можуть бути «прерогативою» однієї країни.

4.3. Арктична політика Китаю наприкінці 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Китайська арктична політика стала поступово формуватися в першій чверті XX ст. У 1920 р. Китайська республіка стала однією з країн-учасників договору «Про міжнародний статус Шпіцбергену». Після створення у 1949 р. Китайської народної республіки (КНР), довгий час Арктика залишалася поза зовнішньополітичними інтересами країни. Полярні експедиції переважно зосереджувалися на дослідженні Антарктиди [108, с. 46].

Кліматичні зміни в Арктиці та поява нових можливостей для видобутку нафти та газу, а також користування морськими шляхами, які стали прохідними внаслідок звільнення від криги, привертають все більшу увагу до регіону з боку неарктичних, але провідних держав світу. Однією з сильних гравців в сфері глобальних відносин, який висловлює зростаючу зацікавленість до арктичних ресурсів та транспортних можливостей є Китайська Народна Республіка (КНР). Перш за все, інтерес викликаний гострим дефіцитом енергоносіїв, які потребує динамічно зростаюча китайська економіка. З 1993 р. Китай перейшов на стовідсотковий імпорт нафти та повної залежності держави від зовнішніх енергетичних ринків. Споживання нафти з початку XXI ст. оцінюється в дев'ять млн. дев'ятсот тис. барелів в день. За прогнозами експертів, до 2020 р. Китай стане найбільшим імпортером нафти в світі [201, с. 64].

Вже протягом багатьох років, Китай, незважаючи на відсутність полярних кордонів, бере активну участь у проведенні кліматичних досліджень та наукових експедицій. На початку XXI ст. Пекін на міжнародних форумах наполегливо говорить про намір грати значнішу роль в арктичних справах, як за рахунок повноправного членства в Арктичній раді, так і, розвиваючи двосторонні відносини з полярними країнами. Інтерес КНР до Арктики цілком зрозумілий – перша за населенням і друга за економічними показниками в світі держава, потребує доступ до покладів вуглецевих ресурсів [108, с. 9].

Інтерес Китаю до Арктики розпочався тридцять років тому. У 1981 р. в КНР було створено перший науково-дослідницький інститут з арктичних та антарктичних досліджень. У ньому переважно вивчався вплив арктичних кліматичних змін на погодні умови в КНР. Саме тоді були проведені перші китайські полярні експедиції. У 2004 р. за ініціативи китайського уряду в Нью-Олесунн, на мисі Шпіцберген в Норвегії був побудований дослідницький центр, який вивчав переважно кліматичні зміни [108, с. 10].

Фундаментальний перехід від наукового інтересу до формування стратегічних та політичних завдань в Арктиці відбувся у 2007 р. До 2010 р. було проведено чотири арктичні місії, в ході яких проводилися дослідження можливостей економічної діяльності в регіоні. Крім того, у 2007 р. керівництвом КНР був прийнятий двадцятип'ятирічний план, який передбачав вивчення впливу кліматичних змін на розвиток глобальної та китайської економіки [108, с. 10].

У зазначений період китайське керівництво сформулювало концепцією, відповідно до якої Арктика не є власністю окремої держави, або групи держав, а арктичні води мають бути відкритими для всіх держав. Така позиція свідчить про намір Пекіну конкурувати з полярними країнами за контроль над природними ресурсами та за право вільного проходження транзитними морськими шляхами. Згідно з офіційним поглядом КНР, держава, в якій проживає 20 % населення земної кулі, має право на володіння 20 % ресурсів в арктичному регіоні [108, с. 11].

Представники Китаю неодноразово заявляли, що Арктика не належить жодній державі, тому офіційно не порушують норми міжнародного права. У 2009 р. заступник Міністра закордонних справ КНР Ху Женгун у промові закликав полярні держави «...забезпечити баланс національних та загальних інтересів міжнародного співтовариства в Арктичній зоні». У березні 2010 р. китайський контр-адмірал Ін Чжо проголосив, що «Арктика належить людям всього світу і жодна країна не має претендувати на суверенітет над нею» [201, с. 74].

Активне просування власної концепції арктичного регіонального порядку, визначеного Пекіном, базується на основі статті «Конвенції ООН з морського права», якою проголошується, що арктична зона є «загальним надбанням всього людства» і полярні держави не мають на неї виключних прав. Разом з тим, китайська позиція повністю ігнорує положення про континентальний шельф та наголошує, що в даному випадку має місце неправильне трактування закону [201, с. 74].

У зв'язку з цим, КНР наголошує за необхідності реформування міжнародних інститутів, які регулюють арктичні питання, а, також, наголошує за створенні більш сприятливого нормативно-правового середовища. Зокрема, на думку китайської сторони, необхідно змінити положення «Конвенції ООН з морського права», Статути Міжнародної морської організації та Арктичної ради. Китай обурює той факт, що, виступаючи найактивнішим користувачем арктичних морських шляхів, та відіграючи ключову роль вупроцесі видобутку ресурсів регіону, КНР повністю відсторонений від процесу прийняття рішень [201, с. 75].

Слід відзначити, що для подібних заяв існують певні підстави. На початку XXI ст. КНР розвиває співробітництво з полярними країнами в галузях пов'язаних із видобутком нафти, газу та інших корисних копалин. Так, Пекін цікавить можливість видобутку мідних руд, урану в Гренландії. Крім того, китайська корпорація придбала шахту з видобутку кварцу в Норвегії та проводить активні пошуки нафти в водах сусідньої Ісландії.

Активно розвивається китайсько-російське співробітництво щодо видобутку вуглецевих ресурсів в Арктиці [108, с. 10]. У 2012 р. Китайська національна нафтова корпорація та «Севморфлот» підписали угоду про транспортування нафти ПМШ. Крім того, Москва запропонувала Китаю взяти участь у розвідці та видобуванні вуглецевих ресурсів на її арктичному шельфі. Також, у 2012 р. РФ та КНР підписали двадцять сім торговельних контрактів на загальну суму в п'ятнадцять млрд. дол. на створення чотирьохмільярдного інвестиційного фонду [201, с. 72].

Крім того, Китай – світовий лідер в галузі глобальної морської торгівлі. 50 % зростання його ВВП забезпечується за рахунок морських перевезень та роботи великих портів. У зв'язку з цим, китайські компанії, які здійснюють транспортні перевезення, розглядають Арктику як важливу транзитну артерію. Китаю однаково важливі всі без виключення полярні шляхи: ПМШ, Північно-західний прохід, а також Заполярний морський шлях. Зокрема, ПМШ за даними китайських експертів, зможе пропускати від 5 % до 15 % транспортних перевезень КНР в залежності від погодних умов [108, с. 8].

Використання арктичних шляхів дозволяє зекономити китайським транспортним компаніям від шестидесяти до ста двадцяти млрд. дол. на рік [201, с. 70].

У зв'язку з цим, КНР активно бореться за зміну міжнародно-правового статусу транспортних шляхів Північним Льодовитим океаном. Перш за все, Пекін прагне переглянути одну зі статей «Конвенції ООН з морського права», згідно з якою, іноземним судам надано право «мирного проходу» через територіальні води та виняткові економічні зони. Однак держави, яким вони належать, зберігають повний суверенітет і мають право у будь-який момент обмежити транзит даними територіями. Відповідно до зазначеного положення, Росія заявила свої права на ПМШ, Канада – на Північно-західний прохід. Китай, у свою чергу, виступає за збереження суверенітету визначених держав, але за умови, що міжнародне перевезення вантажів буде вільним. Однак, на думку експертів, існує мала вірогідність того, що Росія та Канада пристануть на дану пропозицію [201, с. 75].

Підвищений інтерес Китаю до транспортних артерій в полярних морях, на думку Дзуера, стати потенційним джерелом конфлікту між ним та арктичними державами, які контролюють головні шляхи. Справа в тому, що разом із збільшенням кількості суден, китайський уряд прагне розширити свою військово-морську присутність в Арктиці, пояснюючи це необхідністю захисту «транспортних каналів та підтримкою прав та інтересів нашої держави» [108, с. 9].

Крім військових кораблів, Китай направив в арктичні води судна, що пристосовані для роботи в північному морі. Мова йде про криголам «Ксілонг» («Сніговий дракон»), який здатен пробивати крижане покриття завтовшки в 1,2 метри. Він був спущений на воду у 1999 р. в українському м. Миколаєв і на його будівництво Пекін витратив близько двохсот млн. дол. На початку XXI ст. судно здійснило п'ять масштабних арктичних експедицій, а у 2010 р. у ході четвертого походу досягло географічного Північного полюса [201, с. 69].

У 2014 р. Пекін розпочав будівництво нового криголаму одного класу з «Ксілонгом», урядом КНР було виділено один млрд. двадцять п'ять млн юанів (сто дев'яносто вісім млн. дол.). Після завершення його спорудження Китай матиме в своєму розпорядженні криголамний флот, який за тоннажем перевищуватиме загальний флот США та Канади [201, с. 69].

Також, китайське керівництво фінансує будівництво суден, які матимуть спеціальний захист від криги, для перевезення сипучих вантажів та контейнерів [108, с. 9]. Активно розширюється авіаційний полярний парк, оснащений літаками, спроможними в суворих умовах проводити рятувально-пошукові операції [108, с. 69].

На думку експертів, розвиток подій, за яким Пекін наважиться на використання збройних сил в Арктиці малоімовірний. Певне занепокоєння міжнародного співтовариства викликала заява одного з провідних китайських військових Хан Сюйдуна, зроблена в 2008 р., якою визначено, що «...можливість застосування сили в Арктиці не може бути виключена через складні суперечки щодо суверенітету» [108, с. 76]. На відміну від нього, китайські політичні діячі не дозволяють собі провокативних заяв та виступають за спільне вирішення арктичних проблем. У свою чергу, різниця заяв, що лунають з боку військових та цивільних керівників КНР свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення проблеми.

Як відзначив провідний китайський експерт Су Пінг: «Останнім часом на Заході лунають панічні заяви, що Пекін проводить активну підготовку з розгортання військових кораблів та підводних човнів в арктичному регіоні, а

також активно шукає можливості для створення військових полярних баз. Реалізація подібних проектів є проблематичною в силу залежності Китаю від арктичних країн з будь-яких економічних питань. Наприклад, для забезпечення воєнних груп необхідними засобами, потрібні російські криголами для проходження арктичними морями» [108, с. 10].

Однак останні тенденції демонструють перемогу прибічників законного та мирного вирішення проблем. КНР прагне стати активним учасником міжнародних регіональних процесів. Вона активно бореться за право брати участь у роботі Арктичної ради як спостерігача, Статутом організації передбачено таку можливість. Пекін активно шукає союзників серед полярних країн, готових підтримати дане рішення. Зокрема, у 2007–2013 рр. лобістом китайських інтересів виступила Норвегія, зацікавлена у розвитку економічного партнерства з азійською країною. Також, Пекін готова підтримати Данію, якій вигідно співробітництво з Китаєм у сфері видобутків ресурсів в Гренландії.

У свою чергу, проти надання КНР статусу постійного спостерігача в Арктичній раді виступає Росія, яка вважає, що дане рішення може призвести до зміни балансу сил в арктичному регіоні [108, с. 13]. РФ підтримала Канада, яка заявила, що не проти участі Китаю в роботі Арктичної ради, проте тільки за умови визнання суверенних прав полярних держав та зобов'язання дотримуватися положень «Конвенції ООН з морського права». У 2007 р. Арктична рада надала статус спеціальних спостерігачів Китаю, Франції, Німеччині, Індії, Італії, Японії, Кореї, Нідерландам, Польщі, Сінгапуру, Іспанії та Великій Британії, мотивуючи це тим, що без зазначених держав неможливо включити північні морські шляхи в глобальну транспортну систему [108, с. 13].

У свою чергу, Китай використовує свій новий статус, як інструмент переконання міжнародного співтовариства, що має законні права на використання арктичних ресурсів. Напередодні сесії Арктичної ради у 2015 р. він активно виступав за зміну Статуту організації. Пекін стверджує, що Арктика є глобальним, загальним надбанням і повинна мати доступ до природних ресурсів регіону та право вільно проводити наукові дослідження. Як

ззначив командувач ВМС КНР адмірал Ін Чжоу: «Арктика належить людям всього світу, оскільки жодна країна не має суверенітету над нею. Китай має грати більшу роль в освоєнні регіону, оскільки в ньому проживає п'ята частина населення світу» [108, с. 14].

Для посилення своїх позицій КНР прагне стати постійним членом Арктичної ради. Китай протягом трьох разів подавав відповідне звернення до учасників організації, однак отримував відмови. Проти виступають навіть потенційні союзники КНР. Зокрема, у 2010 р. Норвегія наклала вето на чергове китайське звернення у відповідь на арешт у Пекіні дисидента та лауреата Нобелівської премії миру Лю Сяобо. Крім того, на черговій зустрічі учасників Арктичної ради, було проголошено, що члени організації мають визнавати суверенітет полярних країн та їх права на арктичний континентальний шельф, що суперечить інтересам КНР [201, с. 71].

Позицію КНР щодо посилення ролі в арктичних процесах частково підтримали США після початку головування в Арктичній раді у 2015 р. Відзначимо, що новопризначений представник Вашингтону в організації, адмірал Р. Папп, який довгий час працював на посаді коменданта берегової охорони, активно співпрацював з китайськими колегами в північній частині Тихого океану в організації протидії транснаціональної морської злочинності та запобіганню незаконному комерційному рибальству. Білий дім підтримує розвиток партнерства з Китаєм в арктичних водах. Особливо цікавою Вашингтону стала участь китайців в пошуково-рятувальних операціях та боротьба проти розливів нафти. Також, КНР та США мають спільні інтереси у розвитку свободи судноплавства в Арктиці [108, с. 15].

Мотиви США, пов'язані з підтримкою участі Китаю в арктичному регіоні, на відміну від Росії та Канади, розглядає Двуер. За його припущенням, США готові надати КНР статус повноправного члена в обмін на поступки зі спірних територій в Південно-Китайському морі [108, с. 15].

Іншою стратегією розширення китайського впливу в Арктиці визначено поглиблення економічного партнерства з невеликими країнами регіону, такими

як Данія та Ісландія. Так, більш активними темпами розвиваються китайсько-ісландські відносини. У 2005 р. Пекін та Рейк'явік підписали меморандум про взаєморозуміння, який передував початку переговорів щодо створення зони вільної торгівлі між країнами. Це були перші переговори подібного формату, які Китай провів з європейською країною. Важливим фактором стало зацікавлення Пекіну Ісландією, яка не є членом Європейського Союзу. КНР вела переговори з Європейською спільнотою щодо створення зони вільної торгівлі, однак Брюссель заявив, що в Китаї не сформована остаточно ринкова економіка. Таким чином, китайське керівництво взяло курс на розвиток торговельних відносин з європейськими країнами, які не є членами ЄС [108, с. 2].

Китайсько-ірландські переговори щодо створення ЗВТ розпочалися у 2006 р. та продовжувалися по 2013 р., з невеликими паузами у 2009 та 2013 р., через ісландську банківську кризу, а також через питання вступу Ісландія до ЄС, що унеможливить будь-які двосторонні угоди про вільну торгівлю.

Разом з тим, Рейк'явік дозволив одній з китайських корпорацій вільно вести пошук нафти та газу в рамках ісландського континентального шельфу. Ісландія, яка пережила значні економічні проблеми та крах банківської системи у 2008 р. готова поглибити співробітництво з Китаєм у майбутньому, а також підтримувати китайські амбіції щодо вступу в Арктичну раду [108, с. 16].

У 2010 р. Пекін надав Ісландії кредит розміром у 3,5 млрд. юанів (570 млн. дол.).

У квітні 2012 р. китайський прем'єр-міністр Вень Цзябао відвідав Ісландію. У ході візиту було підписано ряд двосторонніх угод, у тому числі, був укладений рамковий договір про співпрацю в районі Північного полюса. У відповідь на ці важливі угоди ісландський прем'єр-міністр Йоханна Сігурдартоттір заявила про свою підтримку щодо вступу КНР в Арктичну раду в якості постійного спостерігача [201, с. 72].

Китайсько-ісландська угода про вільну торгівлю була підписана в квітні 2013 р. На церемонії підписання обидві сторони висловили надію на поглиблення дипломатичних та економічних відносин двох країн [107, с. 3].

Активно розвивається китайсько-датське співробітництво. У 2009 р. дві китайські компанії з провінції Цзянси провели серію розвідувальних робіт в Гренландії з пошуку покладів міді та золота. Це були перші китайські гірничодобувні фірми, які наважилися реалізовувати проекти в арктичних умовах. Потік китайських інвестицій у видобувну галузь гренландської економіки щороку зростає.

У відповідь на значне фінансування КНР видобувної галузі в Гренландії, Копенгаген, також заявив про підтримку арктичних ініціатив Пекіну.

28 жовтня 2011 р. посол Данії в Китаї, Фрііс Арне Петерсен заявив, що КНР має «...природні і законні економічні та наукові інтереси в Арктиці» [201, с. 72]. Він також зазначив, що хотів би бачити Піднебесну в якості постійного спостерігача в Арктичній раді.

Китай, також, отримав підтримку від Швеції та представників корінних арктичних народів, які заявили, що не проти розширення Ради, аби лише їх голос залишався почутим [20, с. 72].

Ще одним важливим елементом китайської арктичної стратегії виступає «м'яка експансія» – затвердження позицій у регіоні за рахунок активної наукової дипломатії. Пекін проводить інтенсивні дослідження арктичної екології, виступаючи одним з головних партнерів полярних країн в цій сфері. З 1996 р. Китай є членом Міжнародного комітету арктичної науки, який сприяє розвитку міждисциплінарних зв'язків між вченими-дослідниками Арктики. Китайські вчені беруть участь в міжнародних наукових форумах, присвячених дослідженню кліматичних змін в арктичному регіоні. Крім того, керівництво країни планує незабаром відкрити перший Міжнародний центр з наукової співпраці в арктичному регіоні, а також Науково-дослідний інститут в Шанхаї.

Всебічний комплекс дипломатичних, економічних, наукових та юридичних заходів щодо закріплення інтересів в Арктиці приніс Пекіну перші

результати. Після кількох років напружених переговорів, у 2013 р., КНР, разом з Індією, Японією, Сінгапуром, Південною Кореєю отримав статус постійного спостерігача в Арктичній раді [108, с. 1].

Висновки до розділу 4

На початку XXI ст. Росія демонструє в Арктиці традиційні для неї підходи до вирішення регіональних справ. Російська арктична стратегія базується на принципах «реальної політики», згідно з якими вплив держави формується за допомогою військової присутності та розподіленням його на чіткі зони впливу. Присутність конкурентів у власній зоні впливу, навіть якщо мова йде лише про комерційну активність, або діяльність, пов'язану з захистом довколишнього середовища сприймається як загроза національними інтересам. В цьому є головна причина протиріч із США та іншими учасниками міжнародних процесів в Арктиці, які традиційно є ініціаторами створення системи колективної відповідальності за весь комплекс політичних, економічних, соціальних та екологічних процесів, які відбуваються. У Москві з насторогою сприймають будь-які спроби окреслити її арктичну силу будь-якими рамками та принципами, вважаючи, що прийняття їх створює загрозу національному суверенітету та на руку тим державам, які російське керівництво вважає конкурентами. Всилу даного погляду на арктичні проблеми, Кремль проводить досить специфічний курс, вважаючи міжнародні структури, типу Арктичної ради, тільки допоміжним майданчиком для взаємодії з іншими полярними країнами та реалізацію співробітництва тільки в тих питань, які він вважає другорядними (охорона навколишнього середовища). Всі ж інші проблеми, Росія намагається вирішувати самостійно, не допускаючи втручання міжнародного співтовариства. Ключовою з них виступає всебічний захист від «посягань» тієї території арктичного регіону, яку Москва вважає зоною своїх стратегічних інтересів, яка включає приарктичні сухопутні території, територіальні води в Північному Льодовитому океані, а також зону

континентального шельфу, на яку вона має претензії. Саме посягання Росії досягти визнання міжнародним співтовариством претензій на величезну океанічну територію, дно якої РФ вважає геологічним продовженням своєї сухопутної території – викликають занепокоєння з боку світової громадськості. Річ не стільки у претензіях, які кожна держава може обґрунтовувати, подавши відповідну заявку в Комісію ООН з континентального шельфу, а скільки у використанні Росією методів, які сьогодні не сприймаються міжнародним співтовариством. Як приклад, встановлення російського прапору на дні Північного Льодовитого океану в районі Північного полюсу в 2007 р. Дана подія викликала широкий резонанс та спричинила незадоволення інших арктичних країн. У свою чергу, Кремль розцінив критику в свою адресу, як посягання на державні інтереси, захист яких було вирішено підкріпити розміщенням допоміжних військових та військово-морських сил в регіоні. З часом стало зрозуміло, що заяви представників російського керівництва щодо посилення присутності в арктичному регіоні, виявилось лише словами, і, як результат, призвело до зменшення напруги у відносинах між сторонами. Зазначимо, що в Арктиці існує низка проблем, ключова – різниця поглядів у вирішенні арктичних питань, які демонструють ключові гравці. У перспективі це може призвести до чергового витка протистояння та мілітаризації регіону.

Загострення протиріч між головними акторами арктичної політики – США, Канади та Росії на початку XXI ст. суттєвим чином вплинули на регіональну політику таких держав як Данія та Норвегія. Для забезпечення власних інтересів в Арктиці, вони змушені лавіювати між більш значущими гравцями. При цьому арктична стратегія двох країн відрізняється. Так, Данія проводить виважений політичний курс та розвиває відносини з усіма учасниками міжнародних процесів, у тому числі, з такою новою силою, як Китай. У свою чергу, Норвегія як член НАТО, з більшості арктичних питань розділяє точки зору своїх впливових заокеанських партнерів – США та Канади. Це обумовлює наростання протиріч з Росією.

Новою характерною рисою міжнародних відносин в арктичному регіоні стала поява нових впливових гравців, таких як Китай. Оскільки динамічно зростаюча китайська економіка гостро потребує нових джерел вуглецевих ресурсів, природно, що арктичні території багаті на нафту та газ привертають увагу Пекіну. Безперечно, залежність китайської економіки від глобальних ринків та безперешкодне використання арктичних морських шляхів визначають проблему арктичного регіону актуальною для КНР. Виходячи з того, що регіональний порядок в Арктиці тільки складається, КНР прагне стати активним учасником даного процесу. Основою китайської арктичної стратегії стала ідея того, що даний регіон не є власністю конкретної групи держав, що мають полярні кордони. Арктика – це, перш за все, надбання всього людства і кожна держава має право на використання її багатств. Для реалізації зазначеного курсу, Пекін використовує комплекс різних заходів. Серед них: посилення військової присутності, активізація арктичних наукових досліджень, посилення економічного співробітництва з арктичними країнами, які зацікавлені в значних інвестиціях. Крім того, китайське керівництво прагнуло закріпити свій міжнародний статус в Арктиці та отримати ранг постійного спостерігача в Арктичній раді. Разом з тим, дана стратегія має певні результати. Так, у 2013 р. Пекін, за підтримки Данії та Ісландії, отримав статус постійного спостерігача в Арктичній раді.

Разом з тим, наполегливі зусилля КНР закріпитися в арктичному регіоні викликають занепокоєння провідних гравців, таких як Росія та Канада. Для зазначених держав питання суверенітету, контролю над морськими шляхами та континентальним шельфом –принципові. Ініціатива Пекіну полягає в реформуванні чинних міжнародних та нормативно-правових механізмів вирішення проблем в Арктиці. У свою чергу, США, які не ратифікували «Конвенцію ООН з морського права», зайняли вичікувальну позицію, оскільки китайські претензії на даний момент вважаються такими, що не загрожують американським інтересам.

Отже, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що процес становлення регіонального порядку в Арктиці на даний час триває і в найближчі роки не завершиться.

ВИСНОВКИ

Боротьба за володіння природними ресурсами Арктики тільки починається. Арктика має важливе військово-стратегічне значення: зручні позиції для старту балістичних ракет, систем протиракетної оборони (ПРО) та інших елементів систем стратегічного стримування.

У зв'язку з глобальним потеплінням та поступовим скороченням площі льодового покриву, військово-морські сили отримують можливість діяти в Арктиці протягом тривалого періоду.

Транснаціональні корпорації зацікавлені у розробці найкоротших морських і повітряних маршрутів між Північною Америкою і Євразією через Арктику. У зв'язку з таненням льодового покриву морські шляхи через арктичні широти скоротяться на 40 %.

Так, відстань між Петербургом та Владивостоком по Північному морському шляху – чотирнадцять тисяч вісімсот км, а навколо мису Доброї Надії – двадцять дев'ять тисяч чотиреста км. Однак використання цих шляхів поки ускладнено важкими природними умовами, а також слабким розвитком транспортної інфраструктури регіону.

Незважаючи на зазначені обмеження, стратегічне значення Арктики зростає. Загострюються міжнародні, політичні, військові та правові суперечки пов'язані з економічними інтересами за володіння арктичними територіями. Сильним воєнно-політичним державам легше довести «право на Арктику» та займатися видобутком корисних копалин. На Півночі з'явилися ознаки відновлення військової активності: поява атомних підводних човнів, патрульних літаків і засобів розвідки; будівництва військових баз; проведення навчань із залученням великої кількості військовослужбовців.

За змістом статей, які останнім часом з'являються у західній пресі, світ стоїть на порозі війни за Арктику – «Перську затоку» другої половини ХХІ ст.

Розглянувши політику двох провідних північноамериканських держав, які мають сильні позиції в Арктиці – США та Канади, можна зробити наступні

висновки. Незважаючи на те, що після закінчення «холодної війни» Вашингтон та Оттава змогли виробити спільну позицію з ключових питань щодо розвитку міжнародних процесів в арктичному регіоні, тим не менш між державами зберігаються й протиріччя, що заважають їм виступити єдиним фронтом у формуванні регіонального порядку. В американско-канадських відносинах існує повне взаєморозуміння з питань, пов'язаних з охороною навколишнього середовища в Арктиці, соціального захисту корінного населення, дотримання режиму вільного проходу суден через арктичні морські шляхи та розвиток пошуково-рятувальної інфраструктури. Однак розподіл континентального шельфу вносить дисбаланс у відносини між двох держав. Це обумовлено рядом факторів.

Американську арктичну політику 90-х рр. XX – початку XXI ст. можна розділити на два великих етапи. Перший з них охоплює невеликий період початку 90-х рр., XX ст. Пов'язаний із закінчення «холодної війни» США та намаганням зберегти суверенітет в процесі прийняття ключових рішень.

Разом з тим, Сполучені Штати вважали загрозою національних інтересів будь-які спроби інших полярних держав створити наднаціональні структури, які мали вирішувати комплекс арктичних проблем, насамперед, екологічної сфери.

Нові тенденції арктичної стратегії почали проявлятися після вступу Б. Клінтона на посаду президента. Спочатку з явною насторогою, а потім все активніше Білий дім включався в процес створення нового міжнародного порядку, ключовими засадами якого стали: свобода комерційної діяльності, вільне пересування Північним Льодовитим океаном, захист навколишнього середовища, колективне вирішення територіальних суперечок через глобальні інституції, соціальна підтримка корінного населення. Вже на початку XXI ст. США з критика перетворилися на адепта даних ідей, боляче реагуючи на будь-які спроби вийти за рамки встановленого в Арктиці міжнародного порядку.

Можна виділити кілька причин, які спонукали Вашингтон обрати нову арктичну стратегію. По-перше, довгий час адміністрація не приділяла належної

уваги проблемам регіону, вважаючи ключовою з них – охорону навколишнього середовища. Отже, Білий дім виявився неготовим вступити в боротьбу з іншими державами за ресурси Північного Льодовитого океану, у період першого десятиріччя XXI ст. За рівнем розвитку інфраструктури, чисельністю криголамного флоту та іншими параметрами, США явно поступалися Канаді та Росії. Разом з тим, Конгрес до сих пір не ратифікував «Конвенцію ООН з міжнародного права», що також істотно обмежує можливості проведення активної арктичної політики. Отже, Вашингтону не залишалось нічого іншого, як повернутися до тактики, яку він використовував в інших регіонах, у яких не міг досягти одноосібного домінування. Суть підходу полягає у тому, що США виступають ініціаторами такого міжнародного порядку, який гарантував їм певні привілеї незалежно від наявності військових та військово-морських сил. Основою даної регіональної системи є американське економічне домінування, засноване на вільному пересуванні товарів та капіталів та свободі морів. Як бачимо з аналізу офіційних документів, подібна тактика реалізована в Арктиці. Важливою основою реалізації американського бачення розвитку регіональних процесів виступає Арктична рада. У 2015 р. США стали головою даної організації та отримали додаткові важелі для поширення своїх інтересів.

Разом з тим, не всі полярні держави готові розділяти американські підходи. Головним суперником США виступає Росія, яка має власний погляд на арктичні проблеми, засновані на концепції «реальної політики». Постійні намагання Москви продемонструвати свою військову міць, викликають занепокоєння Вашингтону. Натомість американські стратеги не допускають високої вірогідності воєнного конфлікту в Арктиці однак посилюють присутність власних військових сил в регіоні. Зокрема, Білий дім розпочав розвиток інфраструктури, будівництва глибинних портів та криголамів, модернізацію систем спостереження та елементів протиракетної оборони. Задля збільшення ефективності роботи, проводиться реструктуризація старої системи командування військовими та військово-морськими силами в Арктиці. Помітна активність американського керівництва і на міжнародній арені. Зокрема, в

останні роки Вашингтон підписав кілька важливих угод про військово-співробітництво з Канадою.

Все це в перспективі має стати гарантією того, що створений в Арктиці міжнародний порядок не порушуватиметься жодним учасником, насамперед, Росією.

У свою чергу, на початку 90-х рр. XX ст. Канада взяла курс на лідерство в арктичному регіоні. Зокрема, вона була ініціатором створення принципів нового регіонального порядку одразу після закінчення «холодної війни». Ключовими визначено принципи колективної відповідальності за охорону навколишнього середовища, наукових досліджень щодо кліматичних змін, підвищення стандартів життя корінного населення та ін. Саме Оттава виступила ініціатором створення у 1996 р. Арктичної ради та змогла залучити до участі в організації інших арктичних держав.

Разом з тим, реалізуючи вищезгадану стратегію, Канада не готова відмовитися від принципів «реал-політик» в арктичному регіоні, оскільки в умовах загострення боротьби за арктичні ресурси, це означатиме відставання від інших держав, перш за все, Росії та США. Саме тому, керівництво держави активно нарощує арктичний військовий контингент, сприяє розвитку морської інфраструктури та проводить масштабну модернізацію криголамного флоту. Все це пояснюється необхідністю захисту національного суверенітету в Арктиці та збереженню під контролем Північно-західного морського проходу. Важливою складовою збереження суверенітету над арктичними територіями вважається також масштабний видобуток нафти та газу, що в свою чергу, обумовлює активну участь Оттави в гонитві за контроль над континентальним шельфом. На початку XXI ст. вона вважає продовженням своєї сухопутної території значні полярні території і проводить регулярні наукові експедиції з метою збору доказів для Комісії ООН з континентального шельфу. Відзначимо, що претензії Канади в цьому питанні стикаються із російськими притяганнями, що змушує Оттаву протидіяти Москві та шукати підтримки у Вашингтоні, незважаючи на наявність деяких американсько-канадських територіальних

протиріч. Це, в свою чергу, надає США можливість для того щоб використовувати значну військову та інфраструктурну міць Канади для стримання Росії.

На початку XXI ст. в Арктиці Росія демонструє традиційні для неї підходи до вирішення регіональних справ. Російська арктична стратегія базується на принципах «реальної політики», згідно з якими вплив держави в тому чи іншому регіоні формується за допомогою військової присутності та розподіленням його на чіткі зони впливу. Присутність конкурентів у власній зоні впливу, навіть якщо мова йде лише про комерційну активність, або діяльність, пов'язана із захистом довколишнього середовища сприймається як загроза національними інтересам. В цьому є головна причина протиріч із США та іншими учасниками міжнародних процесів в Арктиці, які традиційно є ініціаторами створення системи колективної відповідальності за увесь комплекс політичних, економічних, соціальних та екологічних процесів, які відбуваються там. В Москві з насторогою сприймають будь-які спроби окреслити її арктичну силу будь-якими рамками та принципами, вважаючи, що прийняття їх створює загрозу національному суверенітету та на руку тим державам, які російське керівництво вважає конкурентами. В силу даного погляду на арктичні проблеми, Кремль проводить досить специфічний курс, вважаючи міжнародні структури типу Арктичної ради тільки допоміжним майданчиком для взаємодії з іншими полярними країнами та співробітництва з ними тільки в тих питаннях, які він вважає другорядними (охорона навколишнього середовища). Всі ж інші проблеми, Росія намагається вирішувати самостійно, не допускаючи втручання міжнародного співтовариства. Ключовою з них – є всебічний захист від «посягань» тієї території арктичного регіону, яку Москва вважає зоною своїх стратегічних інтересів, яка включає в себе приарктичні сухопутні території, територіальні води в Північному Льодовитому океані, а також зону континентального шельфу, на яку вона має претензії. Саме посягання Росії добитися визнання міжнародним співтовариством претензій на величезну океанічну територію,

дно якої вона вважає геологічним продовженням своєї сухопутної території викликають занепокоєння з боку світової громадськості. Річ навіть не в самих претензіях, які кожна з зацікавлених країн має обґрунтовувати подавши відповідну заявку в Комісію ООН з континентального шельфу, а в тому, що разом із загальноприйнятими, Росія використовує методи, які сьогодні відкидаються міжнародним співтовариством. Мова йде, зокрема, про встановлення російського прапора на дні Північного Льодовитого океану в районі Північного полюсу, здійснене у 2007 р. Дана подія викликала широкий резонанс та спричинила незадоволення інших арктичних країн. В свою чергу, Кремль розцінив критику у свою адресу, як посягання на свої інтереси, захист яких було вирішено підкріпити розміщенням допоміжних військових та військово-морських сил в регіоні. Хоча в наступні роки виявилось, що багато із того, що було сказано представниками російського керівництва щодо посилення присутності в арктичному регіоні, виявилось лише словами, і це викликало зменшення напруженості у відносинах між сторонами, зазначимо, що в Арктиці існує низка проблем, ключовою з яких є несумісність поглядів на арктичні справи, які демонструють ключові гравці. В перспективі – це може привести до чергового витка протистояння та мілітаризації регіону.

Загострення протиріч між головними акторами арктичної політики – США, Канади та Росії на початку XXI ст. суттєвим чином впливають на регіональну політику таких держав як Данія та Норвегія. Для забезпечення власних інтересів в Арктиці, вони змушені лавіювати між більш значущими гравцями. При цьому арктична стратегія двох країн різниться. Так, Данія намагається проводити виважений курс та розвивати відносини з усіма учасниками міжнародних процесів, в тому числі із такою новою силою, як Китай. В свою чергу, Норвегія, як член НАТО, у більшості арктичних питань розділяє погляд на більшість арктичних проблем своїх впливових заокеанських партнерів – США та Канади. Це обумовлює наростання протиріч з Росією.

Новою характерною рисою міжнародних відносин в арктичному регіоні стала поява нових впливових гравців, таких як Китай. Оскільки динамічно

зростаюча китайська економіка гостро потребує нових джерел вуглецевих ресурсів, природно, що арктичні території багаті на нафту та газ привертають увагу Пекіну. Дається взнаки і залежність китайського господарства від глобальних ринків, що робить актуальним проблему вільного та безперешкодного проходу арктичними морськими шляхами. Користуючись тим, що регіональний порядок в Арктиці тільки складається, КНР прагне стати активним учасником даного процесу, не являючись при цьому арктичною державою. Основою китайської арктичної стратегії є ідея про те, що даний регіон не є власністю конкретної групи країн, які мають полярні кордони. Арктика – це перш за все, надбання всього людства і кожна держава має право на використання його багатств. Для реалізації свого курсу, Пекін застосовує комплекс різноманітних заходів, серед яких найбільш значущими є посилення військової присутності, активізація арктичних наукових досліджень, посилення економічного співробітництва з тими арктичними країнами, які зацікавлені в значних інвестиціях в свою економіку. Крім того, китайське керівництво прагнуло закріпити свій міжнародний статус в Арктиці, наполегливо добиваючись рангу постійного спостерігача в Арктичній раді. Як показують події, дана стратегія приносить певні плоди. Так, у 2013 р. Пекін, завдяки підтримки таких країн, як Данія та Ісландія, отримав бажаний для себе статус постійного спостерігача в Арктичній раді.

Разом із тим, наполегливі зусилля КНР закріпитися в арктичному регіоні викликають занепокоєння крупних гравців, таких як Росія та Канада. Ці дві держави, для яких принциповими є питання суверенітету, контролю над морськими шляхами та континентальним шельфом з насторогою ставляться до ініціатив Пекіну та його бажання реформувати існуючі міжнародні та нормативно-правові механізми вирішення проблем в Арктиці. В свою чергу, США, які не ратифікували «Конвенцію ООН з морського права» зайняли вичікувальну позицію, оскільки китайські претензії на даний момент вважаються такими, що не загрожують американським інтересам.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що процес становлення регіонального порядку в Арктиці на даний час триває і не завершиться в найближчі роки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Офіційні публікації документів

1. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – К. : Истина, 2004. – 552 с.
2. Декларация об учреждении Арктического Совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996. <http://arctic-council.npolar.no/>(дата обращения: 21.03.2015).
3. Декларация министров по вопросам окружающей среды региона Европейской экономической комиссии Организации Объединенных Наций (ЕЭК/ООН) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1995/02.php>(дата обращения: 22.06.2014).
4. Доклад Старших должностных лиц Арктического совета министрам г. Икалуит, Нунавут, Канада, 24 апреля 2015 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/758>(дата обращения: 19.03.2015).
5. Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/1800>(дата обращения: 11.10.2015).
6. Конвенция ООН по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982 года [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml(дата обращения: 19.03.2015).
7. Нуукская декларация об окружающей среде и развитии в Арктике <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1993/04.php>(дата обращения: 19.03.2015).
8. О реформировании системы государственной поддержки районов Севера [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102050948&rdk=&backlink=1>(дата обращения: 19.12.2014).

9. Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2009/03/30/arktika-osnovy-dok.html>(дата обращения: 19.03.2015).
10. Отчет Восьмой Конференции парламентариев Арктического региона [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arcticparl.org/conferences.aspx>(дата обращения: 20.03.2016).
11. Постановление «О проекте федерального закона “Об арктической зоне Российской Федерации» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://council.gov.ru/activity/documents/4335/>(дата обращения: 19.03.2015).
12. Правила процедуры Арктического совета [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/782>(дата обращения: 19.10.2014).
13. ФЦП: подпрограмма «Морской транспорт» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://fcp.economy.gov.ru/cgi-bin/cis/fcp.cgi/Fcp/ViewFcp/View/2010/268/>(дата обращения: 19.03.2015).
14. Федеральный закон от 19.06.1996 № 78-ФЗ (ред. от 02.01.2000) «Об основах государственного регулирования социально - экономического развития Севера Российской Федерации». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12023/(дата обращения: 19.03.2015).
15. Agreement on the Conservation of Polar Bears, November 15, 1973. [Electronic resource] – Mode of access: <http://pbsg.npolar.no/en/agreements/agreement1973.html>(access date: 14.06.2015).
16. Agreement on Enhancing International Arctic Scientific Cooperation (signed 2017) [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.arctic-council.org/index.php/ru/our-work/agreements>(access date: 14.06.2015).
17. All Arctic Council Declarations 1996-2017 [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/94>(access date: 14.06.2015).

18. Arctic Council: Founding Documents [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/document-archive/category/4-founding-documents>(access date: 14.10.2016).
19. Barrow Declaration (2000) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/87>(access date: 01.06.2015).
20. Canada's Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (access date: 14.06.2015).
21. Canada's Extended Continental Shelf Program [Electronic resource] – Mode of access: http://publications.gc.ca/collections/collection_2016/rncan-nrcan/M78-4-4-2016-eng.pdf(access date: 14.06.2015).
22. Canada and United States of America Agreement on arctic cooperation. Signed at Ottawa on 11 January 1988 // United Nations – Treaty Series, 1995. – P. 60–62.
23. Changing Conditions in the Arctic Strategic Action Plan [Electronic resource] – Mode of access: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ceq/sap_8_arctic_full_content_outline_06-02-11_clean.pdf(access date: 14.06.2015).
24. Conference of Arctic Parliamentarians [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arcticparl.org/>(access date: 14.06.2015).
25. Denmark's Strategy for the Arctic [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>(access date: 14.06.2015).
26. Department of Defense. Report to Congress on Arctic Operations and the Northwest Passage. May 2011 / W. : Department of Defense, 2011. – 32 p.
27. Deciding the Arctic's Future Behind Closed Doors By Christoph Seidler [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,686209,00.html>(access date: 14.10.2016).

28. Fact Sheet - What are Dioxins? Arctic Contaminants Action Program (ACAP) (Arctic Council Secretariat, 2017 – 05) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/2042>(access date: 14.06.2015).
29. Fact Sheet – The Tundra Project. Arctic Contaminants Action Program (ACAP) (Arctic Council Secretariat, 2017 – 05) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/2041>(access date: 14.06.2015).
30. Fact Sheet - Renewable Energy Investments in the Arctic. Arctic Contaminants Action Program (ACAP) (Arctic Council Secretariat, 2017-05) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/2040>(access date: 14.06.2015).
31. Fairbanks Declaration (2017) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1910>(access date: 14.06.2015).
32. Iqaluit Declaration (1998) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/86>(access date: 14.06.2015).
33. Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region. January 2014 [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.virginia.edu/colp/pdf/national-strategy-arctic-region.pdf>(accessdate: 14.06.2015).
34. Inari Declaration (2002) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/88>(accessdate: 15.06.2015).
35. International Dimension of Canada's Northern Strategy [Electronic resource] – Mode of access: http://www.international.gc.ca/ministers-ministres/Cannon-Arctic_Foreign_Policy-Politique-etrangere-arctique.aspx(access date: 14.06.2015).
36. International Security Advisory Board: Report on Arctic Policy [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.state.gov/t/avc/isab/262342.htm>(access date: 14.06.2015).
37. Military capabilities in the Arctic: a new Cold war in the high North? // SIPRI Background Paper. – October 2016. – P. 1–24.

38. National Security Decision Memorandum 144. December 22, 1971 [Electronic resource] – Mode of access: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdm-nixon/nsdm-144.pdf>(access date: 14.06.2015).
39. National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive. NSPD-66 / HSPD-25.
40. National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive. January 9, 2009 [Electronic resource] – Mode of access: <https://fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-66.htm>(accessdate: 14.06.2015).
41. National strategy for the Arctic region. May. 2013. – 13 p.
42. Navy Climate Change Roadmap [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.navy.mil/navydata/documents/CCR.pdf>(access date: 14.06.2015).
43. Norway's Strategy - New Building Blocks in the North [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies>(access date: 20.08.2016).
44. One Arctic: Shared Opportunities, Challenges & Responsibilities. [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/arctic-council/u-s-chairmanship/>(accessdate: 20.08.2016).
45. Ottawa Declaration (1996) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/85>(accessdate: 14.06.2015).
46. Progress Report of the Interagency Climate Change Adaptation Task Force. March 16, 2010 [Electronic resource] – Mode of access: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ceq/20100315-interagency-adaptation-progress-report.pdf>(accessdate: 14.06.2015).
47. Reykjavik Declaration (2004) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/89>(accessdate: 14.06.2015).
48. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Iqaluit, Canada. September 17 – 18, 1998. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/2050>(access date: 14.06.2015).
49. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Barrow, Alaska, United States of America. October 12, 2000. Russian. [Electronic resource] –

- Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1556> [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1556>(access date: 14.06.2015).
50. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Inari, Finland. October 9-10, 2002. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1552>(access date: 04.10.2015).
 51. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Reykjavik, Iceland. November 24, 2004. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1553>(access date: 14.06.2015).
 52. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Salekhard, Russian Federation. October 26, 2006. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1554>(access date: 14.06.2015).
 53. Report of Senior Arctic Officials to Arctic Council Ministers. Tromsø, Norway. April 2009. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1555>(access date: 24.05.2014).
 54. Salekhard Declaration (2006) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/90>(access date: 14.06.2015).
 55. Senator Murkowski Letter to Hillary Clinton. Senate.gov. 25 September 2012. Archived from the original on 8 March 2014 [Electronic resource] – Mode of access:
https://web.archive.org/web/20140308124614/http://www.murkowski.senate.gov/public/?a=Files.Serve&File_id=6de54839-6cf8-414a-9c20-d399d2c40ab4(access date: 14.06.2015).
 56. Senior Arctic Officials (SAO) Report to Ministers, Nuuk, Greenland, May 2011. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1535>(accessdate: 11.06.2014).
 57. Senior Arctic Officials' Report to Ministers. Kurina, Sweden 15 may 2013. [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/848>(access date: 14.06.2015).

58. Statement on Canada's Arctic foreign policy: Exercising sovereignty and promoting Canada's Northern Strategy abroad [Electronic resource] – Mode of access: http://www.international.gc.ca/polar/polaire/canada_arctic_foreign_policyla_politique_etrangere_du_canada_pour_arctique.aspx?lang=eng(access date: 14.06.2015).
59. Strategic importance of the Arctic in U.S. policy. Hearing before a subcommittee of the Committee on appropriations United States Senate One hundred eleventh Congress. First session. Special hearing. – august 20, 2009. Anchorage // W. : U.S. Government Printing Office, 2010. – 2014 p.
60. The United States Navy Arctic Roadmap (2014 – 2030). – W. : 2014. – 47 p.
61. Tromsø Declaration (2009) [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/91>(access date: 14.06.2015).
62. United States Policy on the Arctic and Antarctic Regions. Presidential decision directive NSC-26. – June 9, 1994.
63. U.S. Chairmanship of the Arctic Council [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.state.gov/e/oes/ocns/opa/arc/uschair/>(access date: 14.06.2015).
64. Vision for the Arctic [[Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/287>(access date: 14.06.2015).
65. 20-th Anniversary Declaration - The Arctic Council: A Forum for Peace and Cooperation [Electronic resource] – Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/1784>(access date: 14.06.2015).

Періодичні видання

66. Арктика сегодня - ИАП ARCTICuniverse. [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.arcticuniverse.com/ru/arctic_today.html(дата обращения: 08.05.2016).

67. Арктика – Новости и события. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.polaruni.ru/polyarnye-rayony-i-led/arktika/(дата обращения: 08.05.2016).
68. Арктическая дружба. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/1927764/print>(дата обращения: 08.05.2016).
69. Баранник, А. Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран / А. Баранник, И. Вознюк // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – № 1. – С. 305–308.
70. Ветров П. Полярное притяжение / П. Ветров // Россия. – 2006. – № 2. – 8 февраля. – С. 4.
71. Власов Н. Арктический совет: цели и задачи / Н. Власов // Голос Арктики. – 1996. – №10. – С. 5.
72. Дмитрий Медведев: Арктика должна стать ресурсной базой России. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rg.ru/2008/09/17/arktika-anons.html>(дата обращения: 08.05.2016).
73. Кашин В. Арктическая кладовая / В. Кашин // Ведомости. – 25.07.2008. – С. 6.
74. Лебедев А. Коридор в арктическом направлении [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://dikson.narod.ru/aticle/corridor.html>(дата обращения: 08.05.2016).
75. Лёд Арктики растает к сентябрю 2079 [Электронный ресурс] – Режим <http://www.newsru.com/world/23dec2002/arctic.html>(дата обращения: 08.05.2016).
76. Марков Н. Кто освоит Арктику? / Н. Марков // Нефть России. – 2007. – № 9. – С. 28–31.
77. Николаев М. Северный Форум и будущее мировой Арктики / М. Николаев // Северные новости. – 1993. – № 11. – С. 23.
78. Россия и Китай договорились о совместной реализации проекта «Белкомур» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://komiinform.ru/news/126863/>(дата обращения: 08.05.2016).

79. Северный морской путь «загнали» в законодательные рамки. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arcticuniverse.com/ru/analytics/20120723/03550.html>(дата обращения: 08.05.2016).
80. Ядуха В. Полярная война. США против России / В. Ядуха // Ежедневная деловая газета. – 2007. – 1 августа. – С. 3.
81. Arctic politics: Cosy amid the thaw // The Economist. – March 3. – P. 6.
82. Axworthy T. S. Canada bypasses key players in Arctic meeting / T. S. Axworthy. – The Toronto Star. – 2010. – March 29. – P. 3.
83. Axworthy T. S. The Arctic Council is the best way for Canada to resolve its territorial disputes / T. S. Axworthy // The Globe and mail. – 2013. – September, 24. – p. 7.
84. Ghattas K. Arctic Council: John Kerry steps into Arctic diplomacy / K. Ghattas // BBC News, Sweden. – 2013. – May, 14. – P. 5.
85. From the section US & Canada Share this with Facebook Share this with Twitter Share this with Messenger Share this with Email Share
86. Koring P. Arctic treaty leaves much undecided / P. Koring // The Globe and mail. – 2011. – May 11. – P. 4.
87. Mahoney J. Canadians rank Arctic sovereignty as top foreign-policy priority / Mahoney J. // The Globe and Mail. – 2011. – January 24. – p. 4.
88. Outsiders in the Arctic: The roar of ice cracking // The Economist. – 2012. – February, 2. – P. 3.
89. Pugliese D. U.S. Navy Details Its Arctic Strategy / D. Pugliese. – Ottawa Citizen. – 2014. – February 25. – P. 2.
90. P. M. Harper: Nunavut MP Aglukkaq will chair the Arctic Council. Canada assumes council chairmanship in May 2013 // News: Nunavut – 2012. – August, 23. – P. 3.
91. Robinson S., DiPierro B. Europes new salmon war / S. Robinson, B. DiPierro // Seafood international. Vol. 24. – Apr 2009. – No. 4. – P. 38 - 44.

92. Savage L. Ch. Why everyone wants a piece of the Arctic / L. Ch. Savage. – Maclean's. Rogers Digital Media. – 2013. – May 13. – P. 5.
93. Shanker T. Pentagon Releases Strategy for Arctic / T. Shanker // The New York Times. – 2014. – February, 14. – P. 11.
94. Schepp M., Traufetter G. Russia Unveils Aggressive Arctic Plans / M. Schepp, G. Traufetter // Spiegel Online. – 29.01.2009.
95. Think Again: The Arctic // Foreign policy. – 2013. – September, 24. – P. 33.

Наукові роботи учасників подій, аналітичні матеріали

96. Агранат Г. А. Освоение Севера: мировой опыт / Г. А. Агранат // Итоги науки и техники / Сер. География зарубежных стран. – Т. 15. М. : Наука, 1988. – С. 46–57.
97. Агранат Г. А. Нужны ли России её просторы? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200103502> (дата обращения: 22.01.2015).
98. Арктика в современной системе международных отношений и национальные интересы России. Доклад подготовлен группой экспертов во главе с руководителем Центра евроатлантических исследований РИСИ, кандидатом исторических наук Е. С. Хотьковой, сотрудниками Центра – ведущим научным сотрудником, кандидатом экономических наук Ю. Н. Глущенко, старшим научным сотрудником, кандидатом политических наук Т. Б. Аничкиной, кандидатами исторических наук А. С. Шишковым, С. А. Михайловым, при участии докторов политических наук В. Н. Коньшева и А. А. Сергунина (СПбГУ). // Проблемы национальной стратегии. – 2014. – №5. – С. 9–45.
99. Балясников С.Б. Арктика известная и неизвестная / С. Б. Балясников. – СПб. : ГеоГраф, 2012. – 289 с.
100. Баранов В. Д. Внешние границы континентального шельфа РФ (интервью с В.Д. Барановым) [Электронный ресурс] – Режим доступа:

- https://gasoilpress.ru/gij.../gij_detailed_work.php?GIJ. (дата обращения: 22.01.2015).
101. Крупеник Н. Летняя экспедиция в Арктику [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/1688/> (дата обращения: 22.01.2015).
 102. Милитаризация Арктики: не так страшен черт, как его малюют. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=327#top (дата обращения: 22.01.2015).
 103. Міжнародно-правовий статус і режим Арктики. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://opravovedenii.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=305:mizhnarodno-pravovij-status-i-rezhim-arktiki&catid=40&Itemid=7 (дата обращения: 22.01.2015).
 104. Тренин Д. Баев П. Арктика. Взгляд из Москвы / Д. Тренин, П. Баев. – М. : Московский центр Карнеги, 2010. – 34 с.
 105. Север и Арктика в новой парадигме мирового развития: актуальные проблемы, тенденции, перспективы. Научно-аналитический доклад. / под науч. ред. В. С. Селина, Т. П. Скуфьиной, Е. П. Башмаковой, Е. Е. Торопушиной. – Апатиты : КНЦ РАН, 2016. – 420 с.
 106. Conley H., Kraut J. U.S. Strategic Interests in the Arctic. An Assessment of Current Challenges and New Opportunities for Cooperation. A Report of the CSIS Europe Program / H. Conley, J. Kraut. – Center for Strategic and International Studies, 2010. – 33 p.
 107. Dwyer W. The evolving Arctic: current state of US Arctic policy. Thesis. September 2013 / W. Dwyer. – Naval postgraduate school. Monterey. California, 2013. – 111 p.
 108. Dwyer W. China's Strategic Interests in the Arctic / W. Dwyer. – Philadelphia. – United States Army War College, 2015. – 33 с.

Література

109. Арктика – борьба за ледовое пространство. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/zadumajtes/arktika-2/arktika---borba-za-ledanoe-prostranstvo> (дата обращения: 02.10.2015).
110. Арктика – Европа. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/fields_cooperation/regional_issues/arctic_coop/index_ru.htm (дата обращения: 22.01.2015).
111. Арктика: пространство сотрудничества и общей безопасности. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.imemo.ru/ru/publ/2010/10058.pdf> (дата обращения: 22.01.2015).
112. Арктика: перспективы развития // Информационно-аналитический бюллетень РИСИ. 2008. №4. [Электронный ресурс] – Режим доступа: – www.riss.ru. (дата обращения: 22.01.2015).
113. Арктика продолжает таять [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cybersecurity.ru/prognoz/6062.html> (дата обращения: 22.01.2015).
114. Арктика // Большая Советская Энциклопедия. - М. : 1970.– Т. 2. – 1203 с.
115. Баранник, А. Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран / А. Баранник, И. Вознюк // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – № 1. – С. 113–116.
116. Белов М. И. Путь через Ледовитый океан / М. И. Белов. – М.: изд-во «Морской транспорт», 1963. – 295 с.
117. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 2007. – 288 с.
118. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 2010. – 256 с.
119. Блон Ж. Полярные моря [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.e->

- reading.club/bookreader.php/6796/Blon_6_Polyarnye_morya.html (дата обращения: 22.01.2015).
120. Бурьян М. С. Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в. [Текст] : дис... д-ра ист. наук: 07.00.03 / М. С. Бурьян; РАН, Институт востоковедения. – М., 1996. – 363 с.
 121. Визе В.Ю. Моря советской Арктики. Очерки по истории исследования / В. Ю. Визе. – М, Л. : Изд-во Главсевморпути, 1948. – 296 с.
 122. Володин Д.А. Правительство С.Харпера и защита интересов Канады в Арктике / Д. А. Володин // США – Канада. – 2008. – №12. – С. 56–62.
 123. Воскобойников, В.М. Зов Арктики. Героическая хроника / В. М. Воскобойников . – М. : Молодая гвардия, 1975. – 191 с.
 124. Грамберг И. С. Арктика на пороге третьего тысячелетия: ресурсный потенциал и проблемы экологии. / И. С. Грамберг, Н. П. Лаверов, Д. А. Додин. – СПб. : Наука, 2011. – 440 с.
 125. Гранберг, А. Г., Пересыпкин, В. И. Проблемы Северного морского пути. А. Г. Гранберг, В. И. Пересыпкин. – М.: Наука, 2009. – 312 с.
 126. Говердовский Ю. Заполярье [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://old.yanao.ru/1/2004/10/27/2469> (дата обращения: 22.01.2015).
 127. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989 – 2013 рр.) : монографія / Н. Д. Городня. – К. : Прінт-Сервіс, 2014. – 528 с.
 128. Журавель В. Арктический совет: председательство США (первые итоги) / В. Журавель. – М. : Институт Европы Российской Академии наук, 2015. – С. 1–6.
 129. Жильцов С. С., Зонн И. С. Политика России в Арктике: современный этап. / С. С. Жильцов, И. С. Зонн // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2015. – №2. – С. 87–96.
 130. Злобин, Н. Второй новый миропорядок. Геополитические головоломки / Н. Злобин. – М.: Эксмо, 2009. – 320 с.

131. Иванов В. И снова земля Санникова... [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5748/> (дата обращения: 22.01.2015).
132. История Арктики - Арктика Инфо. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.arctic-info.ru/Encyclopedia/Rubric/История Арктики> (дата обращения: 22.01.2015).
133. История освоения Севера в биографиях знаменитых людей. – М. : Северные просторы, 2001. – 280 с.
134. Іщенко В. В. Розвиток англійських торгівельних зв'язків в другій половині XVI століття: складування північно-східного шляху до країн Сходу / В. В. Іщенко. – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1 (260), Ч. II. – С. 39–45.
135. Казмин Ю. К вопросу о внешней границе континентального шельфа России в Арктике. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/199> (дата обращения: 22.01.2015).
136. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
137. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер. – М. : АСТ, 2008. – 356 с.
138. Коньшев В., Сергунин А. Арктика на перекрестке геополитических интересов / В. Н. Коньшев, А. Сергунин // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 9. – С. 37–49.
139. Коньшев В. Н., Сергунин А. А. Национальные интересы России в Арктике: мифы и реальность / В. Н. Коньшев, А. Сергунин // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2011. – № 29. – С. 56–67.
140. Коньшев В. Н., Сергунин А. А. Международные организации и сотрудничество в Арктике / В. Н. Коньшев, А. Сергунин // Вестник международных организаций. – 2011, № 3. – С. 77–81.

141. Коньшев В. Н., Сергунин А. А. Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество? / В. Н. Коньшев, А. А. Сергунин. – М. : РИСИ, 2011. – 194 с.
142. Куватов В. И. Потенциал Северного морского пути арктической зоны России. Факторы и стратегия развития. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/potentsial-severnogo-morskogo-puti-arkticheskoy-zony-rossii-factory-i-strategiya-razvitiya> (дата обращения: 22.01.2015).
143. Кулагин В. М. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? // Полис. – 2000. – № 1. – С. 81 – 93.
144. Лукин Ю.Ф. Великий передел Арктики / Ю. Ф. Лукин. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет, 2010. – 400 с.
145. Мазур И. И. Арктика – точка бифуркации в развитии глобального мира. / И. И. Мазур // Век глобализации. – 2010. – № 2. – С. 212–214.
146. Майборода Н. Семь шагов в освоении Северного морского пути. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.nat-geo.ru/travel/45547-sem-shagov-v-osvoenii-severnogo-morskogo-puti/#full>
147. Манжола В. А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 – 70-ті роки) / В. А. Манжола та ін. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.
148. Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О. П. Машевський. – К. : Аквілон-Плюс, 2010. – 792 с.
149. Международно-правовые вопросы освоения Арктики [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/media-center/conference924/index.html>. (дата обращения: 19.11.2016).
150. Международные, региональные и национальные организации, занимающиеся вопросами Арктики. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rgo.ru/2010/04/mezhdunarodnye-regionalnye-i-nacionalnye-organizacii-zanimayushhiesya-voprosami-arktiki/> (дата обращения: 19.01.2014).

151. Международные организации-партнёры. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://spb-venchur.ru/regions/12/interrk/interorgrk.htm> (дата обращения: 22.01.2015).
152. Набока О. В. Політика США у Східній Азії в 30 – 70-х рр. ХІХ ст. / О. В. Набока. – Старобільськ-Ужгород : «Гражда», 2015. – 256 с.
153. Николаев М. Выступление на симпозиуме глав делегаций - участников Международной организации "Северный Форум" 29 сентября 1993 г. / М. Николаев / Арктика – боль и надежда планеты. – Якутск, 1993. – 43 с.
154. Николаев М.Е. Роль Северного Форума в решении глобальных проблем Севера / М. Е. Николаев // Арктика: боль и надежда России. – Якутск: Саха-центр, 1994. – 128 с.
155. Освоение Арктики и народы Северо-Востока Азии :XIX - 30-е годы ХХ вв. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/osvoenie-arktiki-i-narody-severo-vostoka-azii-xix-30-e-gody-xx-vv#ixzz2Tzu9Wt91>(дата обращения: 22.01.2015).
156. Папанин И. Д. Лед и пламень / И. Д. Папанин. – М. : Политиздат, 1978. – 416 с.
157. Павловец Ю. Арктическая проблема. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.belvpo.com/ru/18968.html> (дата обращения: 22.01.2015).
158. Прохоров П. Арктическая сага I. Статус рыбоохранной зоны // БРС 1пЮ. – 2006. – 5 апреля. – С. 34.
159. Прохоров П. Арктическая сага II. Статус рыбоохранной зоны // БРС 1пЮ. – 2006. – 5 апреля. – С. 38.
160. Прохоров П. Уроки октября // БРС 1пЮ. – 2006. – 4 декабря. – С. 11.
161. Развитие международного сотрудничества в Арктике [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pomorsy.ru/Departaments/Barents/barentz_new/glava%201.htm (дата обращения: 10.09.2015).

162. Россия вступила в борьбу за передел территорий на Южном и Северном полюсах – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newsru.com/russia/13mar2006/artik.html> (дата обращения: 02.09.2015).
163. Священко З. В. Європа і США: геополітичне суперництво / З. В. Священко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : статті та матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої пам'яті проф. Г.Л. Бондаревського (7-8 квіт. 2010 р., м. Луганськ). / За ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», Частина I., 2010. – С. 356–362.
164. Священко З. В. Виникнення держави Ізраїль: позиції СРСР і США / З. В. Священко // «Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: статті та матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (28 лютого 2011 р.) / Під ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 132–142.
165. Священко З. В. Передумови, історія виникнення та розвиток програми «Партнерство заради миру» / З. В. Священко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (12-13 квіт. 2011 р., м. Луганськ). / Під ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність». – 2011. – С. 473–479.
166. Северный морской путь: история освоения, экономическое значение. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cont.ws/@robepierre/110246> (дата обращения: 22.01.2015).
167. Солдаткин Е. И. Новая американская стратегия освоения Арктики / Е. И. Солдаткин// Наука Экономика Промышленность. – 2006. – № 2. – С. 23 – 44.
168. Стратегия правительства Норвегии в северных регионах [Электронный ресурс] – Режим доступа:

- <http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/strategirru.pdf> (дата обращения: 22.01.2015).
169. Тодоров І. Я. Глобалізація безпеки: Навчальний посібник / І. Я. Тодоров. – Донецьк : Видавництво «Ноулідж», Донецьке відділення, 2011. – 246 с.
 170. Чекаленко Л. Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем / Л. Чекаленко. – К. : Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – 350 с.
 171. Чесноков И. Севморпуть вне закона [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://dikson.narod.ru/aticle/sevmorput.html>. (дата обращения: 22.12.2016).
 172. Фененко А. В. Военно-политические аспекты российско-американских отношений в Арктике: история и современность. / А. В. Фененко // Вестник Московского университета. – Международные отношения и мировая политика. – 2011. – № 2. – С. 129–157.
 173. Фененко А. Москва и Вашингтон в Арктическом пространстве [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=593#top (дата обращения: 22.01.2015).
 174. Хотькова Е. С., Глущенкова Ю. Н. Арктика в современной системе международных отношений и национальные интересы России / Е. С. Хотькова, Ю. Н. Глущенкова // Проблемы национальной стратегии. – 2014. – № 5 (26). – С. 9–43.
 175. Хрусталеv М.А. Системное моделирование международных отношений : учеб. пособие / М. А. Хрусталеv. – М. : МГИМО МИД СССР. – М., 1987. – 115 с.
 176. Цыганков А., Цыганков П. Кризис идеи «демократического мира» // А. Цыганков, П. Цыганков // Международные процессы. – 2015. – № 1 (40). – С. 110–125.
 177. Яшна Н. О. Зіткнення інтересів провідних держав світу в арктичному регіоні / Н. О. Яшна. – Грані. – 2015. – № 1 (117). – С. 136–141.

178. Archer C. Arctic Co-operation / C. Archer // Vulnerable Arctic: Need for an Alternative Orientation. Tampere, Research Report. – 1992. – № 43. – P. 106.
179. Arctic Focus [Electronic resource] – Mode of access: <http://arcticfocus.com/category/politics/>
180. Arctic universe [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arcticuniverse.com/ru/denmark.html>(access date: 09.10.2015).
181. Arcticuniverse [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arcticuniverse.com/ru/norway.html><http://www.arcticuniverse.com/ru/norway.html>(accessdate: 12.10.2015).
182. Berkman P. Stability and Peace in the Arctic Ocean through Science Diplomacy [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2014/stability-and-peace-in-arctic-ocean-through-science-diplomacy>(access date: 09.10.2015).
183. Bowermaster J. The Last Front of the Cold War [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.theatlantic.com/past/docs/politics/foreign/front.htm>(access date: 09.10.2015).
184. Bennettfor J. Climate of Conflict in Arctic Security Watch [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.isn.ethz.ch/isn/CurrentAffairs/SecurityWatch/Detail/?ots591=4888caa0-b3db-1461-98b9e20e7b9c13d4&lng=en&id=114256>(access date: 12.11.2016).
185. Campbell M. United States Arctic Ocean Management & the Law of the Sea Convention. [Electronic resource] – Mode of access: http://www.gc.noaa.gov/documents/US_Arctic_Ocean_Mgt_08-05-08.pdf(accessdate: 09.10.2015).
186. Chater A. Canada's Northern Strategy. [[Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (accessdate: 09.10.2015).
187. Chaturvedi S. Arctic Geopolitics Then and Now // The Arctic Environment, People, Policy. Amsterdam, 2000. – 112 p.

188. Commercial Arctic shipping through the Northeast Passage: routes, resources, governance, technology, and infrastructure [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1088937X.2014.965769>
189. Dolata-Kreutzkamp P. «The Arctic Is Ours»: Canada's Arctic Policy - Between Sovereignty and Climate Change / P. Dolata-Kreutzkamp. – Fokus Kanada. – 2009. – № 2. – P. 1–5.
190. Dodds. K. Squaring the Circle: The Arctic States, «Law of the Sea», and the Arctic Ocean [Electronic resource] – Mode of access: http://srch.slav.hokudai.ac.jp/BorderStudies/en/publications/review/data/ebr51/V5_N1_07Dodds.pdf(access date: 09.10.2015).
191. Fields S. Article 234 of the United Nations Convention on the Law of the Sea: The Overlooked Linchpin for Achieving Safety and Security in the U.S. Arctic? / S. Fields // Harvard National Security Journal. – 2016. – Vol. 7. – p. 55–125.
192. Ebinger Ch.U.S. chairmanship of the Arctic Council: The challenges ahead / Ch. Ebinger [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.brookings.edu/blogs/planetpolicy/posts/2015/04/23-us-arctic-challengesebinger><http://www.brookings.edu/blogs/planetpolicy/posts/2015/04/23-us-arctic-challenges-ebinger>(accessdate: 09.10.2015).
193. Efferink L. Arctic Geopolitics – Russia's territorial claims, UNCLOS, the Lomonosov Ridge. [Electronic resource] – Mode of access: http://www.exploringgeopolitics.org/publication_efferink_van_leonhardt_arctic_geopolitics_russian_territorial_claims_unclos_lomonosov_ridge_exclusive_economic_zones_baselines_flag_planting_north_pole_navy/(accessdate: 09.10.2015).
194. Gabriel D. Towards the Militarization of the Arctic: The US-Canada Tri-Command Strategy [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.globalresearch.ca/towards-the-militarization-of-the-arctic-the-us-canada-tri-command-strategy/5317447>(access date: 09.10.2015).

195. Jarashow M. UNCLOS and the Arctic: The Path of Least / M. Jarashow // Fordham International Law Journal. – 2006. – Volume 30, Issue 5. – Article 9. – P. 1557–1670.
196. Ken S. Arctic front: defending in the Far North / S. Ken. – Toronto : Thomas Allen Publishers, 2008 – 262 p.
197. Morrison, W.R. Arctic Sovereignty. The Canadian Encyclopedia. Historical Foundation [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.thecanadianencyclopedia.com/en/article/arctic-sovereignty/>(access date: 13.03.2015).
198. Norberg A. The Arctic: A strategic hotspot. The High North in a military/strategic perspective [Electronic resource] – Mode of access: <http://frednu.se/wp-content/uploads/2014/11/arctic-hotspot-2014.pdf>(access date: 09.10.2015).
199. Northam J. U.S.-Russia Relations Are Frosty But They're Toasty On The Arctic Council [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.npr.org/2016/06/16/482279767/u-s-russia-relations-are-frosty-but-theyre-toasty-on-the-arctic-council>(access date: 12.10.2015).
200. O'Rourke R. Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress / R. O'Rourke. – W. : Congressional Research Service, 2016. – 114 p.
201. Rainwater Sh. Race to the North: China's arctic Strategy and Its Implications \ Sh. Rainwater. – Naval War Colledge revive. Vol. 66. – 2013. – № 2. – C. 62–82.
202. Regehr E. Canada-US Military Cooperation in the Arctic: Bilateralism or Multilateralism?" April 25, 2013 [Electronic resource] – Mode of access: <https://groups.google.com/forum/#!topic/arctic-nuclear-weapon-free/vKNPqALFrso>
203. Russell B. A. The Arctic Environmental Protection Strategy & the New Arctic Council. [Electronic resource] – Mode of access: <http://arcticcircle.uconn.edu/NatResources/Policy/uspolicy1.html>(accessdate: 09.10.2015).

204. Scrivener D. International cooperation / D. Scrivener // The Arctic: Environment, People, Policy. Amsterdam : Nuttall M., Gallagher T., 2000. – 550 p.
205. Su Ping, Lanteigne M. China's Developing Arctic Policies: Myths and Misconceptions / Su Ping, M. Lanteigne // Journal of China and International Relations. – 2015. – Vol. 3. – No. 1. – C. 1–25.
206. Tannenber M. Is Adaptation Governable in the Arctic? National and Regional Approaches to Arctic Adaptation Governance / M. Tannenber // Climate Governance in the Arctic, 2011. – 291 p.
207. Warren Sh. Energy Outlook: U.S. Arctic Outer Continental Shelf. / Sh. Warren // 5th Symposium on the Impacts of an Ice-Diminishing Arctic on Naval and Maritime Operations. – July 16-18. – 2013. – Washington, D. C. – 56 p.